

VICTOR NEUMANN

Multikulturális identitás a régiók Európájában - a Bánát példája

A multietnikus, többnyelvű és többfelekezeti Bánát múltja és jelene*

Románia legnyugatibb része, a Bánát többszörös dialógusok helyszíne. Interkulturális arculatát különböző népek - románok, németek, magyarok, szerbek, horvátok, zsidók, bolgárok, szlovákok, csehek, romák (cigányok) és törökök - és az ortodox keresztény, katolikus, protestáns, kálvinista, zsidó és muzulmán felekezet együttélésének köszönheti. A XVIII. század óta kialakult társadalom a vélemények és anyagi értékek kicserélődésének terméke. Hogyan lehet ezt a jelenséget megmagyarázni? A képzetek nem maradtak az elvonatkoztatás szintjén: az oktatás során alakultak ki, amelynek alapvető sajátossága a többnyelvűség, a hagyományok és szokások asszimilációja, a vallások egymásra hatása, valamint a kulturális törekvések és a vallás összeszövődése. Ennek a folyamatnak nélkülözhetetlen eleme a különböző csoportok kölcsönös érdekeken alapuló szerveződése. Bizonyíték erre a mind etnikailag, mind felekezetiileg vegyes összetételű családok megjelenése. Az interkulturalizmus a dupla vagy többszörös kulturális öröklődés formájában alakult ki. Az idők folyamán a csoportok közötti kommunikáció igénye hivatalos kapcsolatok létesítéséhez vezetett; amelyhez legalább négy nyelvet el kellett sajátítani: német, magyar, román és szerb.

Ez a többetnikumú, többnyelvű és többfelekezeti népesség a felvilágosodás kori Habsburg-telepítések következtében jött létre. A birodalom jellegzetes gondolkodásmódot alakított ki, erőszakkal érvényesítette érdekeit, és megszervezte a közigazgatást az uralma alatt lévő közép-európai régiókban. Ugyanakkor ennek következtében a terület sajátos fejlődésnek indult a környezetéhez képest: a politikai körülmények újszerűek voltak, és a multikulturalizmus változatos megnyilvánulásainak megjelenéséhez szükséges háttér elkezdett alakot öltetni. A Bánát 165 évig török tartomány volt (1552-1718). Ez idő alatt társadalmi, gazdasági és hagyományos szervezeti struktúrájának egy része eltűnt, beleolvadt a török politikai és közigazgatási rendszerbe. 1718 után a régiót minden tekintetben újjá kellett szervezni. A kor követelményeihez igazodó és (amit a nemesek, parasztok, papság, földesurak és határőrök törvényrendelete is tanúsít) a bécsi érdekeknek megfelelő, újonnan felállított rendszereket, a „felvilágosult despotizmus” ideológiájának keretében kell értelmeznünk. A Bánát arculatának másik jellegzetes vonása a társadalmi rétegek közötti nyitottság nagy mértéke.

A társadalmi struktúrák gyors újrendeződése nem szüntette meg ezt a gyakorlatot. Így jött létre a Duna és a Maros közötti területen élő közösségek alapvető társadalmi és pszichológiai egyensúlya. Az új gondolkodásmód kialakulása az ottomán uralomból a Habsburg-uralomba való átmenettel párhuzamosan zajlott le (Neumann 1993. 211-239.).

E mélyreható változások a következő tényezőkkel magyarázhatók:

1. etnikailag vegyes együttélés a középkor óta;
2. a helyi lakosság készsége a Habsburg-intézményrendszer elfogadására (amikor azt nem a helyi normák és hagyományok ellenében kényszerítették rájuk, és amikor sajátos készségeiket és mesterségeiket támogatták, úgymint a bányászat, mezőgazdaság, fémipar, erdészet, textilfestés, valamint a technikai tudományok és a képzőművészet);
3. a sváb telepítés, annak összes gazdasági következményével, ami Közép-Európa-hoz és a felvilágosodás kultúrájához kapcsolta a régiót; a keleti keresztény tanítás találkozása a nyugattal: görög katolikus;
4. a civil társadalom építése;
5. földrajzilag előnyben részesített találkozások és értékcserek;

6. a régió etnikai és vallási arculata - a spirituális keveredés, egymásra hatás serkentő eleme.

A Bánát a békés együttélés modellje volt 1800 és 1950 között, a kölcsönös megértés, az etnikumok és felekezetek közötti kapcsolatok létesítésének mintája. Bibó István könyve, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1981) ékes bizonyítékul szolgál erre.

A nacionalista-kommunista Ceaușescu-rezsim által foganatosított számos „népességmozgatás” ellenére Románia nyugati részén megőrződött egyfajta közösségi érzület. Mindez az idegengyűlöltre, sovinizmusra és antiszemitizmusra uszító provokációk ellenére történt, bár két jelentős számú kisebbség gyakorlatilag eltűnt, mivel a svábok Németországba, a zsidók pedig Izraelbe vándoroltak. A terület mentalitása továbbra is toleráns, annak ellenére, hogy etnikai összetétele teljesen megváltozott. A lakosság 20 százalékát továbbra is a többnyelvűség jellemzi (Apud 1994).

A Bánátban fellelhető két, három vagy akár négy nyelvhasználati szokatlan jelenség és igen ritka Európában. Az ország e részében élő népesség többnyelvűsége másfél, némely esetben két évszázadra nyúlik vissza. E jelenség széles körű elterjedtsége minden történelmi korszakban megfigyelhető, annak ellenére, hogy a nemzeti nyelv és kultúra mindig megpróbálkozott azzal, hogy befolyását a kisebbségi kultúrák kárára kiterjessze. A gazdasági érdekek mellett a kommunikáció és a kulturális örökség megértésének igénye ösztönzött arra, hogy megtanulják a szomszédos közösségek nyelvét. A terület többnyelvűségét akár minden egyes lakója közös örökségének is nevezhetnénk. Figyelemre méltó, hogy egyetlen helyi etnikai vagy vallási közösség sem tekintette a többnyelvűséget veszélynek. Inkább lehetőségnek, ami összehozza az embereket. E jelenség oktatásügyi vetületét a terület lakói világosan megértették, és olyan kulturális örökséget hoztak létre, amely ma már mindenkié.

Ilyen, eredetüknél fogva vegyes összetételű társadalmakban az interkulturális beállítottságú oktatás szerepének felismerése és kellő méltánylása fontos lépés (Batelaan 1993). A Bánátban a többnyelvűség folytonosságát az iskola és a család (intézményei) biztosították. Az uralkodó nyelv a román, lévén ez a többség anyanyelve. A legtöbb általános és középiskolában a tanítás román nyelven folyik. Az iskolai tanterv előírja az angol, francia és a német oktatását, de csak heti két órában, ezt az állam anyagilag nem támogatja. A németül, magyarul, szerbül, szlovákul és bolgárul való oktatást helyi tradícióként fenntartják. Kísérleteket tettek arra, hogy a roma nyelvű oktatást is beindítsák, a roma kisebbség - első ízben előterjesztett kérésére. A nyelvi sokféleség - amely szerves része és alkotóeleme a Bánát társadalmának - egy kiegészítő jelenséget váltott ki, nevezetesen olyan középiskolák létrehozásának igényét, amelyek biztosítják az angol, valamint francia nyelvű oktatást is. Temesvárott például az utóbbi öt évben alapították a „Shakespeare és a „Jean-Louis Calderon” középiskolát.¹

A többnyelvűség gyakorlata - amely a román többség és a magyar, német, szerb, bolgár, zsidó, szlovák és cigány kisebbségek közötti társadalmi érintkezés terméke - szoros kapcsolatban áll a modernizáció történelmi folyamatával. Hosszú ideje ez a népesség élettapasztalatának alapvető része. Nem kívülről lett kikényszerítve: a sokféleség és az összetett személyiségek természetes módon alakultak ki. Ugyanakkor a terület interkulturális örökségének továbbvitele veszélybe került. Ennek sok oka van. Régen a család életben tudta tartani az anyanyelvet és a helyi örökség más aspektusait. De az oktatási rendszer nem alkalmazkodott mindig a társadalmi szükségletekhez vagy a terület demográfiai és nyelvi sokféleségéhez.

Míg az 1931-1937 közti periódusban készített statisztikák (Siculus 1938) asszimilációs folyamatokra utalnak,² addig a kurrens oktatási törvényrendeletek Romániában kiváltották a kisebbségek ellenállását. Az itt felsoroltak jellegzetes intézkedések:

- az anyanyelvű (kisebbségi) szakoktatás jogának visszavonása;

- a kisebbségi nyelvek többé nem használhatók hivatalos nyelvként olyan közösségekben sem, ahol a népesség 80-90 százalékát a kisebbségek teszik ki;
- a történelmet, a demokratikus alapelvek megszegésével, kötelezően a többség (román) nyelvén kell tanítani. Így a Ceaușescu által üzött oktatáspolitikai új erőre kap, ezúttal parlamenti szavazáson³ alapulva.

Ezek a megszorítások a centralizált európai államok által gyakorolt bizonyos nyomásra mutatnak, amellyel erőszakosan rákényszerítik szempontjaikat a külön sajátosságokkal rendelkező régiókra. Mindezen nehézségek és annak ellenére, hogy egyfelől nincs kapcsolat a bürokrácia és a politikai főáramlatok között, másfelől hiányzik a többetnikumú és többnyelvű alapszerkezet szakértő elemzése; még mindig vannak olyan iskolák a Bánátban, amelyek biztosítják a kisebbségi nyelveken való oktatást. Mind Temesvárott, mind pedig Aradon működik német nyelvű középiskola, míg Lugoson, Resicán és a németlakta falvakban léteznek olyan osztályok, amelyekben német nyelvű oktatás folyik. A németek, magyarok és románok közötti kulturális érintkezés érdekes jelenséget idézett elő: nagyszámú román és magyar vágyik arra, hogy német nyelvű oktatást biztosító iskolában tanulhasson. A fent említett nagymértékű német és zsidó kivándorlás miatt ezen általános és középiskolák tanulóinak 80 százaléka román.

A magyar nyelvű oktatás több mint 150 éves múltra tekint vissza. Magyar nyelvű oktatást biztosító általános és középiskolák vannak Temesvárott, Aradon és Lugoson, ugyanúgy, mint a Bánát más városaiban és falvaiban. Az asszimiláció következtében a magyarul beszélők száma csökken, és a vegyes családok aránya növekszik, amelyekben a román a domináns nyelv. Mindez az 1980-as években uralmon levő nacionalista-kommunista rezsim által gyakorolt politikai nyomásnak is köszönhető, amelynek hatása csak 1989 után vált nyilvánvalóvá. Végül, de nem utolsósorban, a helyzetet a kormánypárt és a kisebbségi magyar párt közötti egyet nem értések tovább mérgezték (az Iliescu-rezsim alatt: 1990. november).

A szerb iskolák több mint 40 ezer helyi lakos igényeit elégítik ki. Minden szerblakta vagy vegyes lakosságú faluban általános iskola és a temesvári középiskola biztosít némi folytonosságot a szerb nyelvű oktatásban. A nagylaki szlovák általános iskola a szlovák kisebbséget látja el. Lehetőséget teremt a románok és a szlovákok közti kulturális érintkezésre, ami az európai integrációs ideálok szemszögéből egyértelmű haszonnal jár. A bolgárok hasonló helyzetben vannak. A Bánátban a többnyelvű oktatás az adott életmódnak és civilizációs feltételeknek köszönhetően működik. Ugyanakkor azonban nélkülözhetetlen a hatóságok - mind anyagi, mind szellemi - segítsége. Ily módon felgyorsulhatna a korszerűség által megkövetelt szakértők képzésének folyamata. A hatóságok a Közép- és Nyugat-Európával, valamint a Balkánnal való kapcsolattartás előmozdításában is közreműködhetnének. Ez maga után vonhatná a mentalitás és a viselkedés mélyreható átalakulását, amit jelenleg a totalitárius rezsim öröksége és a gazdasági elmaradottság megakadályoz. A lakosság erőfeszítései is azt mutatják, hogy a Bánát egyike Közép-Kelet-Európa azon régióinak, amelyben a nyitott társadalom kialakulása könnyen elképzelhető (Anonymus 1870).

A Bánátban a többnyelvűséget nemcsak az iskolák és a család, hanem a kisebbségi kulturális egyesületek is támogatják. A katolikus egyház románul, magyarul és németül folytat vallásoktatást. A kis létszámú temesvári zsidó közösség hasonlóképpen: a főrabbi és kollégái által tartott héber nyelvű előadásokat nemcsak zsidó diákok hallgathatják, hanem a Temesvári Egyetem diákjai is (például irodalom vagy szociológia szakosok).

A román ortodox püspök a német katolikus püspökkel karöltve elindított egy felekezetek közötti mozgalmat az interetnikus tolerancia elősegítésére. Ez a lépés érett vallási dialógusra és a formális kommunikáció elfogadására utal. Megmutatja, hogy a vallási hagyományokat több nyelven is lehet ápolni, és ezáltal elősegíteni a sokféleség elfogadását. Figyelemre

méltó, hogy a Bánát az egyetlen olyan vidék Romániában, ahol az elkobzott görög katolikus templomokat tiltakozás nélkül visszaadták 1989 után. A templomok 1948 óta, amikor is az akkor uralmon levő diktatúra elkobozta őket, az ortodox egyház tulajdonában voltak. Jelenleg az ortodox és a görög katolikus egyház hívei közt jó a viszony, ami még inkább kihangsúlyozza a lakosság polgárisultságának magas szintjét.

A könyvek és a nyomtatás már a felvilágosodás korában fontos szerepet játszottak. Ma a kisebbségi közösségek publikációira nehéz idők járnak. Még megjelenik az *Allgemeine Deutsche Zeitung* című német lap kis példányszámban sok városban, úgymint Temesvár, Arad, Lugos, Resica, Deta és Zombolya (Jimbolia). A *Temesvári Új Szó* című magyar újság napilapból hetilappá zsugorodott, alacsony példányszámmal. Létezik még egy negyedévenként megjelenő szerb folyóirat. Másrészt viszont három román napilap jelenik meg, körülbelül 10 ezer és 30 ezer közötti példányszámban. Ezek a lapok többnyire nacionalista irányultságúak, és ezzel elhomályosítják a terület multikulturális hagyományait. A jelenlegi kritikus helyzetet az inkompetens önkormányzatok és a túlzott mértékű közigazgatási centralizáció⁴ hozta létre, ami odavezetett, hogy az európai sokféleséggel összekötő hidat, a többnyelvűséget részben elvesztette a régió. A népesedési statisztikák ezt egyértelműen kimutatják, de enélkül is nyilvánvaló. A Bánát demográfiai szerkezete radikálisan megváltozott az elmúlt öt évben. Romániának ezt a legnyugatibb részét, mivel az ország legsikeresebb gazdaságával rendelkezik, valósággal előzönlötték a román etnikumúak Olténiából, Máramarosról és Moldovából. Ez a jelenség Ceaușescu kisebbségi politikájában gyökerezik, amely arra kényszerítette a kisebbségeket, különösen a németeket, hogy elhagyják szülőföldjüket, és helyükbe románokat telepítettek, akiknek általában nem volt tapasztalatuk a multietnikus vagy többnyelvű együttéléstről. Ilyen körülmények közt az etnikai konfliktusok nem kerülhetők el.⁵

Ugyanakkor működő multikulturális társadalmat jeleznek a Temesvári Rádió román, német, magyar és szerb nyelvű adásai, a magyar Csiky Gergely Színház és a Német Színház Temesvárott, valamint a szerb és bolgár folklóregyüttesek.

Társadalmi érintkezés többség és kisebbségek, valamint a kisebbségek között

A Bánát jelenlegi lakosságát nagyjából két csoportra lehet osztani: azokra, akik születés és leszármazás szerint tartoznak a régióhoz, és azokra, akik Románia más vidékeiről jöttek ide az elmúlt néhány évtized alatt. Ráadásul maga a román többség sem homogén kulturálisan. A régióval foglalkozó legtöbb társadalomkutató megfigyelte, hogy sok esetben az újonnan jöttek magukévá teszik a Bánát sajátos, multikulturális életmódját. Azok, akik képesek elfogadni a helyi etnikai, vallási, nyelvi és kulturális sokféleséget, fokozatosan átveszik, tudatosan vagy tudat alatt, a „bennszülött” lakosságának jellegzetes életmódját. Átveszik a házépítés stílusát, a helyi konyhát és a kulturális hagyományok megünneplésének módját. Az újonnan jöttek még a Bánát népszerű nyelvi örökségéhez is hasonulnak, ami nagyon sok német, magyar és szerb eredetű szót tartalmaz. A szociológus és a mentalitástörténész számára még ennél is érdekesebb az a tény, hogy sok „bevándorló” elsajátítja a magyar és a német nyelvet. Némelyikük vegyes házasságra lép, mások munkahelyi kapcsolatokat alakítanak ki (amelyek időnként barátsággá mélyülnek) bánáti magyarokkal és szerbekkel ugyanúgy, mint magyarországiakkal és szerbiaiakkal. Az ilyen kapcsolatok létrejötte a magánkereskedelmen múlik, a kiskereskedő - amint éppen újratanulja a kereskedés „univerzális” szabályait - az első a Bánátban, aki rájön, hogy milyen fontos a kisebbségekkel a kapcsolattartás. A kézműves is (akinek életmódját kihalásra ítélte a Ceaușescu-rezsim) a gyógyulás útjára lépett, mind gyakorlati, mind pedig polgári ércelemben.

A bánáti születésű román többség továbbra is jó kapcsolatban van a kisebbségekkel. Sok esetben szembeszáll a bukaresti média egyes orgánumai által propagált, szélsőséges politikai áramlatokkal. Az idegengyűlölő nacionalista ideológia is igen ritka a régióban, a számottevő középosztálynak köszönhetően, amely érti és tudatában van a regionális kultúra multikulturális eredetének. Azok, akik az interetnikus kapcsolatok megkeserítésére törekednek, általában álpolitikusok, álújságírók és áltanítók vagy álkutatók. Számuk egyelőre még nem nagy, de aktivitásuk aggasztó. A nacionalista szélsőséges a kisebbségi komplexusban és a felsőbbrendűségről alkotott félrevezető eszmékben gyökerezik. A nacionalista kommunizmus huszonöt éve is rányomta bélyegét az oktatásra és az egyes családokra: a világtörténelem és -irodalom tanulmányozását kizsárolták, az etnikai és vallási kisebbségekre vonatkozó információkat tudatosan törölték a tankönyvekből; a modern nyelvek tanítása feledésbe merült; minden erőfeszítést megtettek arra, hogy egyetlen kultúrát erőszakoljanak rá a többire, és szándékosan semmibe vegyék a sokféleséget. A hatóságok odáig mentek, hogy megtiltották a régió nevének nyilvános használatát, hogy elhomályosítsák földrajzi, néprajzi, nyelvészeti és vallási sokféleségét.⁶ Néhány Bánátban élő családot (kevesebbet, mint Románia más régióiban) befolyása alá vont a néppárti és szélsőséges ideológia, amely valóságos kereszties hadjáratot folytatott az udvariasság, a kultúra, a vallás és a sokféleség ellen. A térség történelmi múltban gyökerező sokfélesége azonban képes volt a többségi és a legtöbb kisebbségi csoport közötti kapcsolatot nyugodt mederben tartani. A bánáti németek, magyarok és szerbek szóbeli kommunikációja fenntartotta az anyaországbeliekkel az információ áramlását. A korábbi Jugoszlávia és Magyarország szomszédsága válságos időkben a sokfélesége való nyitottságot képviselte. Más világszemléletet lehetett „látni” a budapesti, belgrádi, Novi Sad-i tévécsatornákon. A többség és az etnikai kisebbségek közötti társadalmi kapcsolatot nem lehet egyetlen eszmerendszerbe beskatulyázni. A tények mindig ellentmondanak a pusztá állításnak, legyenek bármilyen hihetőek az alátámasztására felhozott érvek.⁷

A Bánát figyelemre méltó kisebbségi kapcsolatait leginkább a régióban általános többnyelvűség támogatta. A magyarok beszélnek románul és németül is; a szerbek és a bolgárok mindig is kétnyelvűek voltak, a családok felvették a románt mint második nyelvet. A zsidók általában többnyelvűek, és a nagylaki szlovák kisebbség beszél mind románul, mind magyarul.

A kisebbségek közötti társadalmi kapcsolatok sokfélék, és a kulturális együttműködés, valamint a más területek hagyományai és közös problémái iránti elismerés és tisztelet formáját öltik. Széles körű nyelvi ismereteik lehetővé tették a helyi etnikai kisebbségek számára, hogy megismerjék és megértsék a Bánát különleges örökségét. Csak néha hajlanak bármely kisebbséggel való kivételezésre, mivel igen fogékonyak olyan ideálokra, mint a minden polgár egyenlősége, etnikai és vallási tolerancia, valamint más nyelvek és hagyományok tisztelete. A németek és a magyarok a kálvinista, lutheránus és a katolikus egyház pártfogása alatt gyűlnek össze; az utóbbi a kis számú szlovák és bolgár kisebbségeket is összehozza. A kisebbségek közéletének minden egyes vetületében felfedezhetők olyan mentalitások és kulturális különbségek, amelyek az évszázados együttélés folyamán alakultak ki.⁸

Feltehetően álláspontom elfogult. Természetesen nem létezik ércék nélküli állásfoglalás. Ennek ellenére kevesen kérdőjeleznék meg azt a kijelentésemet, hogy Közép- és Kelet-Európa túl sok részét fenyegeti vagy vonja hatása alá a nacionalizmus vagy a Bánáthoz hasonló régiókban a központosító nacionalizmus. Mint ahogy azt a jelen dolgozatban már többször említettem, mindenek ellenére a Bánátban mélyen gyökerezik a demokratikus szellemiség, amely a multietnikus társadalomból fakadó és a társadalmi felépítményt alapjaitól a csúcsáig átható pluralizmusból táplálkozik. Lehet-e ezt a kelet-európai nacionalizmus által teremtett megosztottság alternatívájának tekinteni? Bármint legyen is,

afelől nem lehet kétség, hogy a nacionalista mozgalmak csak akadályozhatják a világ előmenetelét (Marga 1995).

Hogy a Bánát lakossága mennyire fogja fel a többnyelvűség és az interkulturalizmus jelentőségét és szerepét, és milyen erőfeszítésekre képes azért, hogy megóvja a jövőt? Én a racionális megközelítést részesítem előnyben. A régió sajátos természetét nem veszélyeztetné, jóléte és stabilitása viszont jelentősen megnövekedne, ha az oktatási rendszert alapjaiban megreformálnák. Ez maga után vonná a nyugat-európai egyetemek részvételét is, például abban, hogy Európa történelméről, a demokráciáról és a kulturális sokféleségről tartanának kurzusokat, beleértve Közép- és Délkelet-Európa összehasonlító történelmét is.

A nacionalizmus továbbra is fontos szerepet játszik a román politikában, államvezetésben. Sok politológus - Andrei Marga például - állítja, hogy a nacionalizmus a kommunizmus és a demokrácia közé ékelődött, és pangáshoz, valamint a konzervatív társadalmi csoportosulások reakciós tendenciáinak felerősödéséhez vezetett. Ezek a csoportok a román nép latin eredetét hangsúlyozzák, de Romániában a latin nyelvet kevésbé tanulmányozzák, mint más, nem latin országokban. Hirdetik az ortodoxiához való hűségüket, de odaadásuk még nem hozott létre komoly vallásos kultúrát. Igazságérzetüket mint fő erényüket hirdetik, de 1989-ig Romániát az elmúlt évtizedek Európájának leggonoszabb diktatúrája vezette. Ezenfelül a zsidók és németek emigrálását sem lehet a nacionalizmusnak a kormány politikájára gyakorolt hatásától függetlenül értékelni. Az eredmény gazdasági hanyatlás és csökkenő életszínvonal volt, valamint bizonytalanság és megszorítások a kisebbségek számára.

Az interkulturalizmus oktatásügyi jelentősége

Meggyőződésem, hogy az oktatás nagyon sokat tehetne azért, hogy ezek a problémák megoldódjanak. A Bánát által felkínált történelmi modell legfőbb előnye annak multikulturális természetében rejlik. A kisebbségek saját kultúrájukhoz és nyelvi fejlődésükhöz való jogának elismerése a nemzetállam keretein belül nagymértékben a többség hozzáállásától Függ. Az oktatásnak (mind az iskolainak, mind pedig az otthoninak) jelentős befolyása lenne erre. A Bánátban nagy történelmi múltta visszatekintő interetnikus, többnyelvű és multikulturális megközelítéseket erősen próbára tették az előző rezsim nacionalista-kommunista csoportjai. És bár sok előrelépés történt a demokrácia terén, a totalitárius rezsim a nacionalizmuson keresztül tovább él. Az európai integráció a regionális népeesség rugalmasságán múlik, azon, hogy képes-e jó példával szolgálni arra, hogy hogyan éljünk a sokféleséggel.

A bánáti régió interkulturalizmusa a fiatalabb nemzedék számára kiindulóponttá válhatna, csodálatos példává, amelyet tankönyvek, a sajtó, a televízió, a rádió és a tudományos munkák hozhatnának a tágabb közönség látókörébe. Hogy miért ez a helyzet? A különböző kulturális információforrások együttesen általában a társadalmi érintkezés pozitív szerepét hajlamosak hangsúlyozni. A kisebbségek két- vagy háromnyelvű oktatása a Bánátban többféle kulturális nézőpont kialakulását eredményezte. Az olyan oktatási rendszer, amely a múltat arra használja, hogy a „modem Európát” építse, rendkívül hatékony lenne, és ne felejtjük el, hogy amikor Európáról beszélünk, akkor nemcsak Keletre és Nyugatra gondolunk, hanem kölcsönös kapcsolatokra, szimbiózisra.⁹ A Bánát sokszoros identitása hozzájárulhat - amint megszabadul a demagógiától és az erőszakos kulturális elnyomástól - Kelet-Európa és a „civilizált világ közötti híd újjáépítéséhez.

A Bánát interkulturalis történelmének újrafelfedezése fontosabb annak pusztá tudomásulvételénél. Hogy a pártoskodó részrehajlás helyére a nyitott liberalizmus lép-e, azon múlik, hogy a társadalmi realitásokkal és a régió multietnikus és többfelekezeti természetével összeecsengő szellemi támaszt találjunk; annak kérdése, hogy visszaállítsunk egy bizonyos

modus vivendi a régió hagyományaival összhangban, a sokféleségre és a toleranciára alapozva. A civil társadalom kialakulása az oktatástól és a tudományos tantervtől függ, még egy külön fejezetet lehetne írni csak az interkulturalizmusról. Nemcsak a Bánát népessége, hanem a szomszédos régiók is meríthetnének az interkulturális megközelítés figyelembevételéből. A többnyelvű és multikulturális múltból merített példák fejleszthetnék a régiók közötti kapcsolatokat is. A diák, a kereskedő és a vállalkozó könnyedén megérthetné a nyugati mentalitást és demokratikus törekvéseket, ha többet tudna saját régiója örökségéről, ha az európai civilizáció - jelenének éppúgy, mint múltjának- örökösévé válhatna. Mivel a bánáti régió különböző népcsoportjai (románok és németek, magyarok és zsidók, szerbek és románok, bolgárok és németek) képesek voltak *modus vivendi* kialakítani (megalkotván a régió első gyárait és piacait, jellegzetes konyháját, a legfontosabb iskolákat, nyomda- és kiadói épületeket, a különféle színeket és stílusokat kombináló építészetet), akkor bizonyára arra is képesek, hogy felfogják az interetnikus együttműködés jelentőségét annak érdekében, hogy gazdaságilag versenyképesebbé váljanak. A Bánát Románia és Magyarország megbékülésének is kiindulópontja lehetne, nemcsak a mindennapi kapcsolatok szintjén, hanem mint a nemzetek közötti kommunikáció kortárs modellje is. A két nép közötti kulturális kapcsolatok történetét mint olyan alapot kellene tanulmányozni, amelyen a regionális tolerancia folytonossága fenntartható. A XVIII. és a XX. század közötti (a modernizáció időszakára eső) kulturális kapcsolatok elfogulatlan értékelése szolgálhatna az elméleti elemzés modelljéül. A Bánáti régió múltja rugalmasabb oktatási modelleket sugallhatna a családokon belül, a középiskolákban és az egyetemeken Erdély-szerte, ahol a jelenlegi feszültségek (amelyek különösen a társadalom legfelsőbb rétegében érzékelhetők) a közös történelemmel dacolnak, figyelmen kívül hagyva a vitathatatlan valóságot: tízezer vegyes nemzetiségű család világosan jelzi a vegyes kultúra jelenlétét. Az etnikai gögőtől tartózkodni kell, nemcsak a társadalmi szolidaritás nevében, hanem az Európai Unióban is. Ennek először is az egyes ember szintjén kell megtörténnie - más csoportok nyelvét gyakrabban használva, megtanulva tisztelni más kultúrákat, és megpróbálni felfedezni a közös morális értékeket, a saját élettörténetünkben a sokszoros identitásokat.

A Bánát jelenlegi lakói csak részben örökösei a régió pluralista hagyományainak: az interkulturális történelem tanulmányozásán keresztül áramló morális oktatás éppen ezért a regionális fejlődés *sine qua non*ja. Ennek a nacionalista jelen- és múltértelmezés fő alternatívájaként kell megjelennie. Megkérdézhethetnénk, hogy milyen intézményes módon lehetne a Bánát interkulturális történelmét megközelíteni. Mind ez ideig a következőket találtam a leglényegesebbnek:

- az információ állami monopóliumát meg kell szüntetni;
- el kell érni az oktatási rendszer autonómiáját;
- gyakorlati eligazítást nyújthatna a Bánát interkulturális történelmének tanítása;
- dolgozatok és ismertetések a Bánát, Erdély, Bukovina, valamint Közép- és Kelet-Európa olyan más régióinak interkulturális témáiról, ahol ez a jelenség tanulmányozható;
- a regionális és helyi nyelvek tanítását bővíteni-kiterjeszteni;
- szakértők képzése kortárs jelentőséggel bíró tárgyakban, egyetemes értékek alapján;
- a Bánát interkulturális történelmének gazdag forrásanyagát az iskolákban felhasználni;
- megmagyarázni a román, európai vagy világtörténelem olyan tragédiáit, amelyek nacionalizmusból, idegengyűlöletből és antiszemitizmusból fakadtak;
- tanulmányozni a kulturális örökség azon részeit, amelyek mind a helyi, mind az európai emancipáció hasznára lehetnek;
- az egyedi sajátosságokon túlmutató referenciapontokat hangsúlyozni;
- elérni a kultúra vs. civilizáció ideáljainak más európai régiókhöz hasonló szintjét;

- különös figyelmet szentelni a régió többfélekezett történelmének, minden vallás teljes és egyenlő számbavételének alapján.

Az interkulturális társadalom Felépülése az iskoláktól és más társadalmi és kulturális intézményektől is függ. Ahol vannak pluralista oktatást biztosító közösségek és intézmények, ott a két- vagy háromnyelvű kommunikáció igényét könnyen megértik. Azt is, hogy a különböző kulturális örökségeknek nincs egyedülálló, kivételes eredetük, hanem azok sokrétű kulturális hagyományt hordoznak. Különösen fontos jelenleg a tanárképzés, abban a társadalmi légkörben, amely a szellemi beidegződések megváltoztatására ösztönöz. Hozzá kell tennünk, hogy a bánáti fiatal generáció nyitott kíváncsisággal és tudásvágygal fordul saját múltjának megértése felé, így termékeny talajt nyújt az általunk pártfogolt megközelítés befogadásához.

A Bánát interkulturális történelme ékesen szól a jelen tanulmányban célul kitűzött lehetőségek mellett. Ha képesek vagyunk az ebben a forrásban rejlő összes lehetőséget hasznosítani, akkor magabiztosabban nézhetünk szembe a volt kommunista Európát sújtó identitásválsággal. Nincs szándékomban az idealizált múltat dicsőíteni, de meggyőződésem, hogy a többség és a kisebbségek és még számos közös teremtmény közötti társadalmi érintkezés általam hangsúlyozott ideális példái elősegíthetik a történelem pluralista megértését, és megszabadíthatnak a nemzeti hiúság fantomjától. Kelet-Európa jelenlegi helyzetével kapcsolatban megpróbáltam olyan társadalmi szervezetek, hagyományok és *forma mentis*ek fennmaradását pártolni a Bánáthoz hasonló régiókban, amelyek a történelem hosszan tartó folyamatából (*long durée*) erednek, és a földrész egészének „civilizációjával” szinkronban vannak. Egy kis erőfeszítéssel és intelligenciával, serkentőleg hathatna egy régiókból álló európai integráció egyéni és közösségi vágyának kialakítására. Talán az a legjobb esélyük a volt kommunista államoknak, ha múltjuknak arra a részére építenek, amely a demokratikus fejlődés irányába mutat. Romániában a Bánát jelenti a határterületet, de ez az ország legeurópaibb része is egyben. Ezért válhatna újjáépülést közvetítő közeggé, tényezővé. Magától értetődő, hogy a kommunista rezsim hagyatékát csak óriási erőfeszítések árán lehet felszámolni. Az új rendszer működőképessége az oktatási rendszer reformján múlik, azon, hogy képes lesz-e a demokratikus gondolkodásmód fő jellegzetességeit belevésni, belenevelni a fiatal nemzedékek emlékezetébe. A Bánát által nyújtott interkulturális történelemszemlélet döntő fontosságú fejlődést indíthatna el.

Fordította: *Holló Imola*

* Az eredetileg 1996. február 22.-én angol nyelven a Collegium Budapest nyilvános előadásaként elhangzott felolvasás némileg átdolgozott változata. Tanulmányában a szerző a romániai Bán megyéről beszél; a fordításban az egyszerűség kedvéért a Bánátot mint tájegységnevet használjak. (A szerk.)

JEGYZETEK

- 1 A két iskola tanítási nyelve - minden tárgyra vonatkozóan - angol és francia, értelem szerint.
- 2 például 1933-ban Arad megyében 24 magyar nyelvű iskola volt, 1937-ben csak 18. Caras-Severin megyében, ugyanebben az időszakban számuk 8-ról 3-ra csökkent; Timiș-Torontál megyében 42-ről 10-re csökkent. Lásd a Siculus-statisztikákat (1938) 46.
- 3 Lásd a Román Oktatási Törvényt (Legea Invatamintului din Romania). 1995. Bukarest, a Vacareiu kormány által előterjesztve. Sok szempontból a Ceaușescu-rezsim által összeállított Oktatási Törvény színvonala alatt van. Renate Weber 1995-ben végzett egy figyelmes és elfogulatlan vizsgálatot az anyanyelvüket használó kisebbségek problémáiról.
- 4 Ezek az önkormányzatok nem európai színvonalúak. A bürokratikus megyei rendszer akadályozza a szabad kezdeményezést. A városi megújulás iránti érdeklődés formális. Ennek következtében (például Temesvárott) a régi épületek lepusztulnak. Hozzá kell tennünk, hogy a helyi közigazgatási törvény kidolgozásának késedelme (például arról, hogy az évi költségvetés felhasználásáról maguk dönthessenek) megakadályozza egy, a közügyeket koordináló felelős csoport létrehozását. A fontosabb helyi kezdeményezésekhez a túlterhelt

bukaresti bürokratikus államapparátustól kell engedélyt szerezni, ezáltal a privatizáció vagy bármilyen egyéni vagy intézményes kezdeményezés, nagyon nehézkes.

- 5 A házassági nyilvántartás 1970 óta jelentős mértékű vegyes népességet mutat. Lásd Archiva Municipiului Timisoara. Fond registre de casatorii. (A Temesvári Muncipium Archivuma, Házassági Jegyzőkönyvek.)
- 6 Lásd például az 1975 és 1993 között készült tankönyvek anyagát. Az új történelemkönyvet, amelyet Astora Romanilornak (a románok történelmének) neveztek (utolsó éves középiskolásoknak), az Oktatásiügyi Minisztérium dolgozta ki. Ez az egyetlen kiadott történelemkönyv, és ugyanazt az irányvonalat folytatja, mint az előző: nagyon sok fejezetet a nemzeti propagandának szentelnek más aspektusokat (például a régió történelmét érintő bárminemű változatosságot, sokféleséget) meg sem említve.
- 7 Az egyetlen kismértékben feszült viszony a többség és a kisebbségek között a cigányokhoz való viszonyulással illusztrálható. A helyzet egyrészt a polgári nevelés hiányának tudható be, ami elidegenít más csoportoktól, másrészt múltjuk, hagyományaik és a rájuk jellemző megnyilvánulásmódok valóságtudatának hiánya játszik közre a helyzet feszültté válásában. A helyi sajtó hangneme nem járul hozzá a kölcsönös tolerancia kialakításához. Talán ez a legkényesebb kisebbségi kérdés a Bánátban, hogy egész Romániát ne is említsem, sőt talán magát Közép- és Kelet-Európa egészét. Részletes szociológiai tanulmányok összegezhetnék azt az adatbázist, amire szükség lenne ahhoz, hogy a cigány népesség családi és polgári oktatásának megfelelő programját össze lehessen állítani. A nemzetközi együttműködés sokat segíthetne ebben.
- 8 A kultuszminisztérium kisebbségi osztályának statisztikái, és a kisebbségi kulturális szervezetek által kibocsátott adatok szerint 37 ezer sváb, 124 ezer magyar és 220 ezer szerb él.
- 9 1995. szeptember 28-30. között a Varsói Egyetem egy „Mi Európa? - Még egyszer” című konferenciát szervezett a közös európai identitást illető különböző kérdésekről, úgymint a nemzetek közötti többnyelvű kommunikáció, valamint a történelmi és kortárs kölcsönös szabályozás. Az „Európa eszméjének története” című műhelyben felhoztam Közép- és Kelet Európa történelmének az egész európai történelemben való beillesztése kérdését a jövő történelemkurzusában, aminek biztosítását célul tűzi ki egy nyitott egyetem. A téma folyamatosan az értelmiségi érdeklődés homlokerében áll. Tíz évvel ezelőtt Hugh Seton Watson néhány igen fontos kérdést vetett fel az Európai Közösséget illetően. Az egyik: lehetséges volna-e a gazdasági és politikai konvergenciát a közös európai kultúrához való tartozás tudatára alapozva megvalósítani? Lényegbevágónak tűnik számomra, hogy a szerzők - akik a különböző történelmi korszakok tapasztalatainak vizsgálatával kezdték - „Európa” fogalmát sokkal gondosabban határozzák meg. Ez most, a „vasfüggöny lehullása” után fontosabb, mint valaha. A terminus ennél frissebb értékelését lásd Geert Hofszede (1994).

VICTOR NEUMANN

Multicultural Identities in a Europe of Regions.

The case of Banat County

The county of Banat is situated in the western extremity of Romania, an area where several populations cohabit: Romanians, Germans, Magyars, Serbs, Croats, Jews, Bulgarians, Slovaks, Bohemians, Roma (Gypsies) and Turks. This region is also the site of confessional encounters between Orthodox Christians, Catholics, Calvinists, Jews and Muslims. The society that has developed in Banat from the 18th century onwards is the product of an exchange of opinions and material values. This study examines these phenomena historically and at present, as well as the resulting consequences for interculturally oriented education today. The paper focuses on the following topics: the past and the present of the multi-ethnic, multi-linguistic, and multi-confessional configuration of the region, social intercourse between the majority and minorities and between minorities, the educational significance of interculturalism in Banat County and in Romania. The paper also suggests ways in which intercultural education might be promoted.

VERES VALÉR

A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása

Ebben a tanulmányban a kisebbség magyar nemzeti azonosságtudat néhány dimenzióját vizsgálom.¹ Elsősorban az átlagos iskolázottságú népesség „természetes nemzeti identitásának megnyilvánulási formáit próbálom megragadni. A problémakör rendkívül bonyolult és sokrétű; a vizsgálat során és ebben a tanulmányomban nincs módomban elemezni sem a román állampolgársági tudat sajátosságait, sem a romániai és a magyarországi magyar nemzeti identitástudat viszonyát. A vizsgálat, amelyre e tanulmány épül, leíró-feltáró jellegű, ugyanis számos aspektusa eddig ismeretlen volt, másrészt hangsúlyozni kell annak helyi jellegét. A kutatás elméleti-fogalmi háttéréül szimbolikus interakcionálizmussal, tudásszociológiával és szociálpszichológiával, valamint a kollektív és a nemzeti identitás elméletével és empirikus kutatásával foglalkozó szakértők művei szolgáltak.

A tanulmány alapját képező szociológiai vizsgálat Kovászna és Kolozs megye magyar anyanyelvű lakosságára terjedt ki. Vizsgálati módszerként kérdőíves felmérést és úgynevezett *félstrukturált interjúkat* alkalmaztunk. A kérdőív elkészítéséhez, egyes jelenségek értelmezéséhez és leírásához kiegészítő jelleggel az interjúk adatait is felhasználtam.²

*A kérdőíves felmérés mintája:*³ 752 személy, akiket Kolozs és Kovászna megye 175 éves, magyar anyanyelvű lakosságából választottunk ki 1996 márciusában rétegzett mintavétellel. Mintavételünk kiindulópontja az volt, hogy a rétegzés alapja olyan néprajzi-történelmi mikrorégiók legyenek, amelyek az illető megyét három-négy részre bontják, ezen belül feltételeztük, hogy az azonosságtudat alapvető jellegzetességei a régió bármelyik falujában fellelhetők. Természetesen figyelmet fordítottunk a népesség demográfiai sajátosságaira is. Kérdőívünk számos identitáskomponens iránt érdeklődik. A *félstrukturált interjúk* a Kovászna megyei Mikóújfaluban készültek, összesen 15 helybéli lakossal, munkásokkal és földművesekkel, minden korosztályból.

A minta szocio-demográfiai összetétele: a lakhely típusa szerint 45,9 százalék falun, 54,1 százalék városban lakik, s ez kevesebb mint egy százalékkal tér el az erdélyi magyarok lakhely szerinti megoszlásától. Megyei bontásban a megkérdezettek 41,6 százaléka Kolozs megyei, 58,1 százaléka Kovászna megyei, tekintve, hogy az 1992-es népszámlálás szerint Kovászna megyében több magyar él (175 502), mint Kolozs megyében (146 186).

Hipotézisek

A nemzeti azonosulás az egyéni identitás összefüggésrendszerében ragadható meg. Egyéni identitásnak az illető személy mindazon ismereteit és képességeit nevezzük, amelyek által érvényt szerez saját értékeinek és érdekeinek a társadalmi kommunikáció és cselekvés rendszerében.⁴ Az egyén identitása a komplex társadalmakban egyre diffúzabb módon szerveződik, és ebben szerepet játszanak a kívülről jövő, ideológiának nevezett információs hatások, amelyeknek megvannak a maguk erkölcsi, intellektuális és eszmei összefüggései.⁵

Az egyén értékrendszerét, attitűdjeit, viselkedési modelljeit, erkölcsi és gondolkodássémáit az ideológiák alakítják, amelyek a társadalom antropológiai értelemben vett kultúrájának részei.⁶ Közülük a nemzeti ideológia a legáltalánosabb, amely Csepeli György értelmezésében „az a történelmileg kialakult és kollektíve osztott tudáskészlet, amely változó mértékben megelőző etnocentrikus képzetekre épülve, azok társadalmi-lélektani örökségeként elgondolhatóvá, átérezhetővé és kimondhatóvá teszi a nemzeti csoporthoz való tartozást annak tagjai számára”.⁷ A romániai magyarok esetén a fő ideológiaformáló tényező az RMDSZ, másodlagosan pedig a magyar állam, elsősorban a Duna TV által.

A nemzeti identitás azon alapul, hogy az egyének a nemzeti ideológia társadalmi működése eredményeképpen saját mikrovilágukban, úgynevezett életvilágukban, viselkedési szokásokat és attitűdöket alakítanak ki – ez teszi lehetővé, hogy szociálpszichológiai értelemben csoportként működjenek -, amelyek a nemzetcsoport tagjait egyéni identitásuk részeként sajátos módon megkülönbözteti. A nemzetnek nevezett szimbolikus univerzum tagjai - többé-kevésbé - ismerik azokat a forogatókönyveket, tematizációkat, amelyeknek segítségével a nemzeti „rituálékban” résztvevőként viselkedhetnek Természetes vagy spontán, tudatos, valamint ideologikus nemzeti identitásformák különböztethetők meg, ebben a vizsgálatban elsősorban a természetes nemzeti identitást tanulmányoztuk annak esetenként tudatos szintre begyűrűző formáival együtt.

A vizsgálat hipotézisei közül kiemelném a következőket: a személyes érintettség nagymértékben jellemző a romániai magyarságra, amelyet diszkrimináció formájában élnek meg, Kolozs megyében intenzívebben. A vizsgált népesség haza fogalmában az irracionális-kollektív típus dominál. A románok ellenségképet jelentenek a magyarok számára, ezért velük konfliktusviszonyban vannak, s ez felértékeli a nemzeti hovatartozást, amely az első helyek valamelyikére kerül. A Henri Taifel által kifejtett második kisebbségi magatartásmód, amikor a közösség hagyományai, történelme és társadalmi-kulturális normái arra ösztönzik a csoport tagjait (itt a magyarokat), hogy többségivé „váljanak”, azaz közösségként bizonyos értelemben többségi helyzetbe kerüljenek⁸, mégpedig úgy, hogy közösségi autonómiaigényt fogalmazzanak meg; ez főként Kovászna megyében tapasztalható. Az Allport⁹ által leírt nemzeti-etnikai sztereotipizáció fogalomrendszerében a magyarság önképe pozitív, míg románságképe - akiket nemzeti ellenségnek tekint - negatívnak nevezhető. Mindez a romániai magyarok pozitív szociális identitását igazolja.

A nemzeti hovatartozás fontossága és az értékrend Az egyén értékrendjének megismerésével az a célunk, hogy feltárjuk a nemzeti identitás hagyományokhoz és a modernitáshoz kapcsolódó értékei közötti összefüggéseket.¹⁰

Ezzel kapcsolatos kérdésünk 13 válaszalternatívát tartalmaz (lásd 7. lábjegyzet), amelyek közül hármat kellett kiválasztani fontossági sorrendben. Az elsőként kiválasztott érték az alábbi megoszlást mutatja:

1. táblázat *Az értékpreferenciák megoszlása*

A legfontosabb érték gyakorisága	Első érték gyakorisága	Átlagos gyakorisága
	Százalékban	
1. Házasság, család	60,04	26,02
2. Barátság	11,4	13,01
3. A magyarság megőrzése	7,7	15,8
4. Szakmai siker, karrier	7,1	7,8
5. Önmegvalósítás	3,7	4,74
6. Vallásos nevelés	2,6	5,2
7. A magyarság kisebbségi jogainak kiharcolása	2,3	7,78
8. Nagyön jó kereset	1,7	5,03
9. Saját ház, autó, villa	1,4	4,17
10. Izgalmas, élménygazdag élet	0,9	5,7
11-12. Sok szabad idő	0,3	3,1
11-12. Közösségi élet szervezése	0,3	2,8
Nem válaszol	0,3	

Felvetődik a kérdés, hogy a válaszalternatívák egyáltalán összehasonlíthatók-e, tehát a családi, egyéni, illetve a nemzeti, közösségi értékek között kell-e prioritást felállítani. Megítélésem szerint vannak olyan helyzetek, amikor igen, például ha a tévéműsor-választás, olvasási téma-választás vagy éppen a párválasztás a nemzeti hovatartozástól függ. Az említett

életterek viszonylag függetlenek, éppen ezért az elsőként, másodikként és harmadikként megjelölt értékekkel az összehasonlítás különböző szintjeit próbáljuk megragadni.

A megkérdezettek többsége a felajánlott értékek közül a családi életet, a családhoz tartozást választotta,¹¹ a nemzeti hovatartozás mind a lineáris, mind a rétegzett vizsgálat alapján másodlagos fontosságú, de megelőz minden más társadalmi-közösségi értéket. Ebben az a Csepeli György és Nimmi Hutnik által megfogalmazott magatartás körvonalazódik, amely szerint, ha a nemzeti kisebbség és többség között szimbolikus vagy konkrét konfliktusviszony áll fenn, a nemzeti hovatartozás kiemelkedően fontossá válik.

A romániai magyar közösséghez való tartozás elsődleges kritériuma az önbesorolás, de majdnem ugyanilyen fontosnak számít a magyar anyanyelvűség és az, hogy legalább az egyik szülő magyar legyen. Ez a nemzeti identitás kultúrnemzeti változatára utal.

Az értékpreferenciák mellett a közéleti-politikai jellegű orientációt is megvizsgáltuk a magyar lakosság körében, ezek ugyanis összefüggésben állnak a nemzeti ideológia által fölkinált ismeretek befogadásának mértékével. Ezért négy, az RMDSZ-szel kapcsolatos kérdést tettünk fel. Az RMDSZ-hez való viszonyra nagyobb hangsúlyt helyeztünk, mert a vizsgálat egy másik kérdésblokkja alapján - ez e cikknek nem képezi tárgyát -, amely a román-magyar konfliktus percepciójához kívánt adatokat gyűjteni, kiderült, hogy a romániai magyarok számára az elsődleges politikai entitást, amelytől sorsuk alakítását várják, az RMDSZ jelenti, a román államhoz való viszonyulásuk túlnyomórészt konfliktusos, a magyar állam fellépését csak igen kevesen várják el (körülbelül egynyolcada azoknak, akik az RMDSZ követeléseinek belföldi teljesítését óhajtják). A leginkább idevágó kérdés válaszainak a megoszlása: azoktól, akik szerint megoldható a konfliktus, megkérdeztük azt is, hogyan.¹² A válaszok megoszlása a következő (abszolút számokban, mivel több választ is adhattak):

2. a táblázat *Konfliktusmegoldási módok*

Megoldási mód	Kolozs	Kovászna
	Szám	
A román állam eleget tesz az RMDSZ követeléseinek	120	134
Az RMDSZ lemond túlzott követeléseiről	44	28
A románok megváltoznak és engednek	58	92
A romániai magyarok megváltoznak és engednek	16	30
Magyarország érélyesebben lépjen fel	16	22
Az RMDSZ érélyesebben lépjen fel	34	48
A nagyhatalmak vagy a nemzetközi erők beavatkoznak	56	72
Erdély független állam lesz	50	24
Másképp	28	2
Összesen	442	452

A leggyakoribb válasz: a „A román állam eleget tesz az RMDSZ követeléseinek”. Megvizsgáltuk azt is, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak az RMDSZ nemzeti programjának ideológiai megnyilvánulásaihoz. Az RMDSZ tevékenységével és célkitűzéseivel való azonosulás mértéke¹³ korcsoportok szerint, illetve átlagosan az alábbi megoszlást mutatja:

2. b táblázat *Az RMDSZ céljaival való azonosulás korcsoportonként*

Azonosulás típusa	Korcsoportok				Összesen
	18-30	31-45	46-62	62-75	
Érdekli és cselekedne	30,6	41,6	61,5	59,3	47,3
Érdekli, de nem cselekedne	50,9	48,1	32,1	25,9	40,4
Közömbös	13,9	6,5	4,6	14,8	9,5
Nem ért egyet	2,8	2,6	0,9	0	1,7

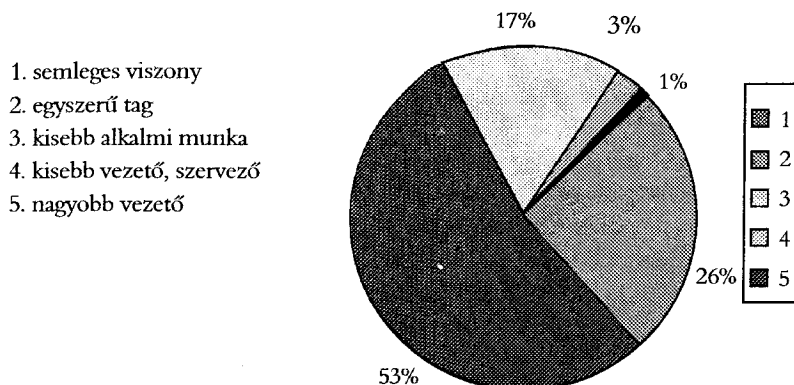
Nem ismeri őket	1,9	1,3	0,9	0	1,1
-----------------	-----	-----	-----	---	-----

Megállapítható, hogy a vizsgált népesség 88 százaléka érdeklődik az RMDSZ tevékenysége és célkitűzései iránt. Ez azt jelenti, hogy joggal tekinthetjük az RMDSZ-t a nemzeti identifikáció fő ideológiai forrásának. Az érdeklődőknek több mint fele cselekvési hajlandóságát is kinyilvánította (természetesen nem tévesztendő össze a kérdőív kitöltése során tanúsított álláspont a konkrét cselekvési helyzetben való viselkedéssel).

Akárcsak a politikai érdeklődés terén, az RMDSZ-szel való azonosulás mértékében is élen járnak az érett felnőttkorúak: a fiatalokhoz képest kétszer annyian hajlandók tenni valamit az RMDSZ céljaiért. Az RMDSZ irányában mutatott cselekvési készség intenzitását még egy kérdéssel lemértük, megkérdeztük azt is, hogy milyen konkrét akcióban venne részt (lásd 25. kérdés).¹⁴ A megkérdezettek 30 százaléka venne részt fokozottabb ideológiai azonosulást követelő gyűlésen (a fiatalok 22 százaléka), illetve 17 százalék politikai vitafórumon (a fiatalok 19 százaléka). A válaszok jól mutatják, hogy az átlagnépesség, habár ideológiailag jelentős arányban azonosul, esetleg érdeklődik is az illető politikai entitás iránt, konkrét cselekvési helyzetekben kevésbé aktivizálható.

Ebben a témakörben az utolsó kérdésünk arra vonatkozott, hogy a válaszadó milyen szinten lépne be az RMDSZ hierarchiájába.¹⁵ A megoszlás korcsoportonként nem mutat lényeges eltéréseket (nyilván az érett felnőttkorúak itt is az „élen” járnak); de a szervezettel való formalizált azonosulást, a tagsági viszonyt lényegesen többen utasítják vissza, mint az elvek elfogadását:

1. ábra Az RMDSZ-tisztségvállalással kapcsolatos viszony

A válaszok megerősítik, hogy a háromszéki és Kolozs megyei magyarok számára az RMDSZ az elsődleges ideológiai integráló tényező, és a válaszok megoszlása alapján az is nyilvánvaló, hogy viszonylag széles közösségi konszenzusról van szó, amikor a célokról, azaz az ideológiai programról esik szó. Ezt úgy értelmezem, hogy a romániai magyarság-már amennyire egyáltalán lehet ebben a vonatkozásban általánosítani - önálló politikai tényezőként határozza meg önmagát, és ennek szimbolikus kifejezője az RMDSZ vezetősége és nem a magyar kormány. A román kormány annyiban veheti át a szimbolikus képviselőlet, amennyiben ebbe az RMDSZ vezetői beleegyeznek, illetve amennyit rá „átruháznak”.

A magyarságtudat domináns hovatartozási kritériumai

Azt, hogy egy nemzetcsoporthoz tagjai a csoporthoz való tartozás kritériumaként mit fogadnak el, illetve a feltételek között milyen fontossági sorrendet állapítanak meg, többféle módon lehet vizsgálni. Mivel mintánkba (és egy másik, Erdélyt reprezentáló mintába) kevés vegyes házasságból származó vagy más okból bizonytalan identitású személy került bele, a nemzeti identitás problémamentességét vagy problematikus voltát nem egyéni eseteken

akartuk lemérni, hanem általánosítottunk, és azt kértük, jelöljék meg, mennyire fontos a felsorolt 11 kritérium külön-külön ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton.¹⁶ Azokat a feltételeket, amelyeket a válaszolók abszolút többsége nagyon fontosnak tart, elsődleges, amelyeket a relatív többsége tart nagyon fontosnak (a nagyon fontos és fontosabb válaszok aránya együtt abszolút többséget alkot), másodlagos nemzeti kritériumoknak, a nem túl fontosakat, illetve az egyáltalán nem fontosakat pedig elhanyagolhatónak tekintjük. Az elsődleges kritériumok mindkét megyében az említés átlagos arányának a sorrendjében a következők:¹⁷

3. táblázat *A magyarsághoz való tartozás fő kritériumai*

Kritérium	Kolozs megye	Kovászna megye
	Százalékban	
Magyarnak tartja magát	80,8	84,3
Magyar legyen az anyanyelve	82,2	83,8
Legalább egyik szülő magyar	72,6	77,5
Ismerje és szeresse a magyar kulturát	65,1	74
Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	47,3	66,2

Az elsődleges kritériumok közül legnagyobb arányban az önbesorolás jelenik meg a felmérésben, akárcsak a magyarországi nemzeti identitáskutatásokban.¹⁸ Az RMDSZ-re való szavazás, a magyar iskolák végzése, illetve a magyar trikolor szeretete csupán Kovászna megyében számít elsődleges létkritériumnak, Kolozs megyében nem, azaz a Kolozs megyeiek többsége nem tartotta nagyon fontosnak ezeket a magyarság meghatározásában. Ez azt (is) jelenti, hogy Kovászna megyében a társadalmi kapcsolatok és a nemzeti szimbolikához való pozitív viszonyulás erősebbek, illetve Székelyföldön a nemzeti szimbólumok fontosabbak, mint Kolozs megyében.

A vizsgálatban résztvevő romániai magyarság számára a Magyarországon lakás jelentéktelen feltétel, egyrészt mert az identitás kultúrnemzeti formája nem feltételezi az egy államhoz való tartozást, másrészt a magyarországi identitást sem határozza meg a magyar állampolgárság. E kérdésre kapott válaszoknak ellenőrző funkciót szántunk, arról szerettünk volna megbizonyosodni, hogy megfelelően értelmezték-e saját helyzetükre a többi kérdést. A többségében románlakta területeken (Románia és Erdély esetén) nem láttuk értelmét e kérdésfeltevésnek.

Hazafogalom, szülőföld és nemzetcsoport dimenzióinak érzékelése

A racionalitás-irracionalitás szerepe¹⁹ szerint négy válasz-altematikájú kérdést készítettem abból kiindulva, hogyan helyezi el magát valaki egy szimbolikus térben, ha feltételezett kivándorlási lehetőséget ajánlunk fel neki.²⁰ Kérdéseink válaszalternatívái közül az első az individuális-rationális, a második a kollektív-irracionalis, a harmadik az individuális-irracionalis, az utolsó pedig a kollektív-rationális hazafelfogásra vonatkozott. A hazafelfogások megoszlása (lásd 13. jegyzet):

4. táblázat *A hazafogalom tipizálása*

Tengelyek	Individuális	Kollektív
	Százalékban	
Irracionális	17,2 (3)	40,4 (2)
Racionális	10,2 (1)	32,3 (4)

A vizsgált népesség túlnyomó többsége kollektivistá hazafelfogást vall magáénak (82 százalék), és az irracionalis elem is dominál (57 százalék). Korcsoportok szerint is lényeges különbség mutatkozik: amíg a nyugdíjasok körében messze átlagon felül van a kollektív-irracionalis hazafelfogás (15 százalékos eltérés az átlagtól), addig a felnőttek mindkét

korcsoportjában bár hasonló irányú, de kisebb mértékű az átlagtól való eltérés (8, illetve 6 százalék), a fiatalok korcsoportjában első helyen a kollektív-racionális hazafelfogás áll (35 százalék), ezt követi az individuális-irracionális, majd csaknem ugyanilyen arányban fordul elő a másik, ellentétes tartalmú hazafelfogás.

Az iskolázottság szerinti vizsgálat ugyancsak lényeges különbségeket hoz felszínre. Az általános iskolát végzettek körében az átlagosnál többen vallják magukénak a kollektív-irracionális hazafelfogást, míg a középiskolát, illetve egyetemet végzettek körében a kivándorlási arány magasabb az átlagosnál, a diplomások többsége a kollektív-racionális hazafelfogás híve: 24 százalékkal több az átlagnál. A fenti adatok egyik lehetséges értelmezése, hogy a kollektív-irracionális, valamint a kollektivista hazafogalom magas aránya a kultúrnemzeti identitások azon sajátosságára vezethető vissza, hogy a haza politikailag és jogilag nem határozható meg olyan pontosan, mint az államnemzeti identitás, hanem „egy racionálisan feldolgozhatatlan létező, (...) amelynek nincs és nem is lehet alternatívája”.²¹ Az a tény, hogy a felsőfokú képzettséggel rendelkező válaszadók túlnyomó része a kollektív-racionális hazafelfogást vallja magáénak, értékelésem szerint kapcsolatban áll azzal az RMDSZ által is felvállalt, irodalmunk által is közvetített eszmével, miszerint „kötelességünk itt maradni, kultúránkat fenntartani, nem beolvadni, mintegy sorsszerűségként értelmezni helyzetünket”. Mindez a nemzeti ideológiai diskurzus olyan szintjeiből származik, amelyet az iskolázatlanabb ember nem tud megfelelően értelmezni, így hazafelfogása a kollektív-irracionális kategóriában marad.

A hazafelfogások mögötti racionalitás és individualitás mutatója lehet annak is, hogy az illető közösség tagjainak mentalitása hogyan helyezhető el a premodern, modern, posztmodern értékskálán. Nyilvánvaló, hogy a fiatalok mentalitása a skála magasabb (a posztmodernség irányába mutató) fokozatán helyezkedik el, mint az idősebb nemzedékeké. A kollektív-irracionális hazafelfogás arányának csökkenése az életkor függvényében jól nyomon követhető: nyílt kérdésekkel vizsgáltuk, hogy ki mit tekint szülőföldjének, illetve hazájának. A válaszokat posztkodifikálás útján számszerűsítettük az alábbi kategóriákba sorolva:

5. táblázat *A szülőföld-kategóriák megoszlása*

Szülőföld-kategória, N=702	Százalékban
1. Erdély	44,2
2. Székelyföld	8,5
3. Erdélyi népességi zóna*	11,4
4. Szülőfalu	13,1
5. Szülőváros	5,7
6. Románia	2,8
7. Magyarország, Nagy-Magyarország	0,3
8. Ahol él, ahol született	11,4
9. Más	0,3

* Például Erdővidék, Kalotaszeg, Háromszék stb.

6. táblázat *A hazakategóriák megoszlása*

Hazafogalom korcsoportonként	Összesen N=702	18-30	31-45	46-62	62-75
	Százalékban				
Erdély	39,3	29,4	46,2	39,4	50
Románia	47	58,8	46,2	43,1	35,2
Ahol él, ahol született	4,8	4,6	3,8	5,5	5,6
Magyarország					
Nagy-Magyarország	2,3	0	1,3	4,6	3,7
Más válasz	4,5				
Nem válaszol	3,1	5,5	1,3	3,7	0

A válaszokból több érdekes megállapítás szűrhető le. Nem válik élesen külön a szülőföld és a haza fogalma. A szülőföld fogalmán a magyar kultúrában a fenti lehetséges válaszok közül igazából a harmadikat és a negyediket értik. Ezzel szemben itt nagyon gyakori az Erdély-Erdély páros válasz a szülőföld-haza kérdésre, míg a Székelyföld és az erdélyi népességi zóna kategóriák együttes aránya csupán 20 százalék. „Magyarország” mint szimbolikus haza elenyésző arányban fordul elő. Ezzel kapcsolatban fontos megállapítani, hogy egyértelmű hazafogalom nem létezik a Kovászna és Kolozs megyei lakosok számára, főként Erdélyt, illetve Romániát jelenti, az utóbbi relatív többséget képvisel (47 százalék). Az öregeknél Erdély javára, a fiataloknál Románia javára billen a mérleg. Az eltérések szignifikánsak. Ennek oka egyrészt a fiatalok szocializációja, másrészt az: ahogy időben távolodik Erdély egyesülése Romániával, illetve elszakadása Magyarországtól, egyre könnyebb Romániát hazájuknak érezni. A hazafogalom többértelműségét, ambivalenciáját jelzi az is, hogy a szülőföld esetén 11,4 százalék, a haza esetén 4,8 százalék válaszolt a megfoghatatlan, ahol él, ahol született kifejezéssel.

A hazafogalom értelmezési zavarai a Kovászna megyei Mikóújfalun készített interjúkból is kiviláglanak. Szinte szabályszerűen haza helyett szülőföldet jelöltek meg, a két fogalom egybemosódott, ezért a kérdőíven rendszerint egy válasz szerepel. A nagyjából azonos félmunkás, félparaszt társadalmi-kulturális közegekből származó interjúalanyok a szülőfalujuktól a Háromszéken, Románián, Erdélyen át mindenféle választ adtak. Azok, akik Romániát nevezték meg „hazájuknak”, minden esetben megindokolták, hogy miért, s ez kényszerválasztásra utal: azért válaszolom ezt, mert ez van, más nincs, pedig jobb lenne más (egy 20 éves fiú ezt mondta: „Hát Románia a hazám, mert nem mondhatom, hogy például Németország, amikor itt élek, ott pedig nem is jártam”). Egy öregasszony arra a kérdésre, hogy ő mit tekint szülőföldjének: „Hát a szülőfalumat, Újfalut, itt születtem én.” Hát hazájának? „Annak es azt. Ez az én hazám, itt éltem és élek még, ha Isten segít, amíg meg nem halok.”

Hogy Románia mint haza jelenik meg, némiképp az államnemzeti identitás érvényét támasztja alá, de egyelőre ezt a jelenséget, mint láttuk, ellentmondásosan dolgozzák fel a válaszadók, szükségét érzik annak, hogy magyarázatot fűzzenek hozzá, mert érzékelik, hogy nemzeti azonosságtudatuk más vonatkozásaival ez valahogy nincs összhangban. Románia „haza”-ként való kezelését önmagában pozitív jelenségnek tartom, mert így építhetnek ki békés és konstruktív együttélési viszonyokat a románokkal.

A kultúrnemzeti identitás másik jellegzetessége, hogy a nemzetcsoport határai objektíve nem ismertek, csak homályos elképzelések vannak annak kiterjedéséről. A kérdőívben rákérdeztünk, hogy hány magyar él Erdélyben, illetve a világon.²² Az összmagyarság demográfiai dimenzióit a kérdezettek 34,3 százaléka nem tudta/kívánta felbecsülni. A hivatalos népszámlálások-statisztikák alapján körülbelül 15-16 millióra becsüli 30 százalék, 29 százalék felülértékeli a magyarság számát, az ilyen válaszok 20 millió körül csoportosulnak. Nyilvánvaló, hogy ez a túlzás „a nemzeti ideológia társadalmi működésének” egyik következménye, amely a nemzetcsoportot minél nagyobbak szeretné látni, és a már integrálódott amerikai emigránsokat is beszámítja. Egy-két millió közötti amerikai kontinensen élő magyarságról beszélnek bizonyos folyóiratok, tévéműsorok. A szűkebb értelemben vett romániai magyar nemzetcsoport demográfiai dimenzióját 21 százalék nem kívánja/tudja felbecsülni.

A romániai magyarságot csupán a válaszolók 37 százaléka gondolja a statisztikák, népszámlálások szerint reálisnak tekinthető 1 600 000-1 750 000 közötti lélekszámúnak, 18 százalék ezt a számot alulbecsülte (a legkisebb szám 500 ezer), de legtöbben a kétmilliót választották (34 százalék), ugyanis a nemzeti ideológiai diskurzus és az RMDSZ nyilatkozatai is ezt az adatot tartalmazzák. 17,7 százalék 2 300 000 fölötti értéket jelölt meg- ez az adat

szerintem a Duna TV nemzeti diskurzusaiból származhat (lásd Csoóri Sándor, Czine Mihály, Tőkés László időnkénti megnyilatkozásait a 2 000 000 - 2 500 000-es romániai magyarságról). Az alulbecsült számok forrása az, hogy a válaszolók valószínűleg egyszerűen nem tudtak mondani semmiféle adatot, így találmra bediktáltak egy értéket.

A válaszokból összességében kitűnik, hogy a romániai magyarok létszámukat viszonylag kiegyensúlyozottan, a reális értékek és az ideológiai hatásra felülértékelt számok között helyezik el, s ez egy olyan közösség esetén, amely elsősorban kulturális dimenziók mentén identifikálódik amelyben az ideológiai szempontoknak nagy szerep jut -, nem tekinthető negatívnak.

A nemzeti karakter és ellenségkép

A nemzeti karakter elemeinek feltérképezésére a szemantikus differenciálás nyílt kérdéses változatát alkalmaztuk.²³ A megkérdezettek nagy része húzódozott a válaszadástól, 30 százalék megtagadta a választ, sok esetben kevesebb mint öt jellemzőt soroltak fel. A kérdezőbiztosok többnyire feljegyezték a válasz megtagadásának okát is: nem lehet általánosítani, nincsenek ilyenek, hülyeség, nem kívánja elmondani, nem meri elmondani. A többségre az első három igazolásmód a jellemző.

A válaszokat 22 jellemvonásba tömörítettük, az egyikbe sem illők számára létrehoztuk a más negatív, más pozitív és más ambivalens kategóriát. A válaszok túlnyomó többsége valamilyen lelki jegyre utal. Ezeket a Csepeli által is használt kategóriákba soroltuk. Ilyenek az intelligencia-, a kreativitás- és a szocialitásjegy, valamint a motivációk. Ezenkívül előfordultak morális és politikai jellegű tulajdonságok is. A felsorolt 1410 jellemzőből 50 százalék lelki, 15 százalék morális jellemzőket, két százalék politikai tulajdonságokat említett, végül három százalék a kisebbségi léttel kapcsolatos jellemzőket, hét százalék más pozitív tulajdonságokat (ezek lehetnek akár politikaiak is), öt százalék más negatív, négy százalék más ambivalens tulajdonságokat sorolt fel.

A leggyakrabban az alábbi tulajdonságokat említették: szorgalmas, dolgozó (164); becsületes, igazságos, csendes, kitartó (126); barátságos (88); rendes, rendszerető, segítőkész stb. (88); büszke, mellveregető, nagyképű (72); széthúzó, nem összetartó (68); önző, magának való (56); elnyomott, megalázott (38); művelt, civilizált, kulturált (36).

A lelki tulajdonságok közül a legtöbb a szociabilitással kapcsolatos (45 százalék), közülük 25 százalék pozitív (barátságos, rendes, segítőkész, vendégszerető, toleráns, ügyes). A negatív jellemzők között túlnyomórészt a büszke, mellveregető, makacs, önfejű, széthúzó, agresszív, irigy, önző fordul elő. Az ideáltipikus magyar tehát „szorgalmas, dolgozó, becsületes, gerincesen viselkedik, mindenkivel barátságos, szeret rendet tartani, segítőkész, csupa jó egyéni tulajdonsága van, azonban ha többen vannak együtt, akkor széthúznak, pártoskodnak, mert sok közöttük az önző. A románok elnyomják, lépten-nyomon megalázzák őket. Sokan műveltek, civilizáltak, és általában civilizáltabbak a románoknál. A legjellemzőbb negatív tulajdonságok a nemzeti büszkeség, mivel nagyon gyakran csap át mellveregetésbe, hözöngésbe és nagyképűségbe.”

A románokról - mint többségi nemzet - és mint referenciacsoportról - 29 százalék nem volt hajlandó nyilatkozni. Indoklásuk hasonlít a nemzeti karakternél felsoroltakhoz. A tulajdonságok ugyanazokba a kategóriákba sorolhatók, de pozitív, illetve negatív vonatkozásaik jobban elkülönülnek.

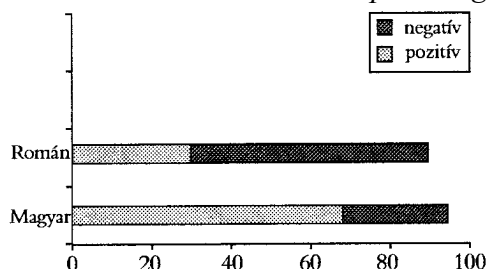
Az egyéni jellegű lelki tulajdonságok a leggyakoribbak (összesen 42 százalék, a százalékok az összes válaszon belüli megoszlást tükrözik), az alábbi típusokba sorolva: intelligencia- és kreativitásjegyek (pozitív 0, negatív 6 százalék), szociabilitásjegyek (pozitív 19 százalék, negatív 8 százalék), motivációs (pozitív 0, negatív 6 százalék) és morális jellemzők (pozitív 5, negatív 13 százalék) kisebb arányban fordulnak elő, a politikai jellemzők aránya jóval

nagyobb, mint a magyarok esetén (pozitív 0, negatív 13 százalék), más pozitív jellemzők 7 százalék, más negatív jellemzők aránya 17 százalék, míg egyéb ambivalens jellemzést 5 százalék adott. Összességében a negatív tulajdonságok dominálnak (63 százalék), majdnem kétharmad arányban. Megfigyelhető, hogy a motivációs és politikai jellemzőknél nincs is pozitív kategória. Külön-külön a leggyakrabban említett tulajdonságok: barátságos (116); sovén, nacionalista, magyargyűlölő, erőszakos, intoleráns (110); hazug, füllentő, képmutató (78); elmaradott, műveletlen, civilizálatlan (72); konformista, befolyásolható, konzervatív (68); jellemtelen, gerinctelen, megbízhatatlan (52); rendes, becsületes (50); összetartó, összefogó (48); igénytelen (48); vallásos (42). A négynél kevesebbszer előforduló negatív tulajdonságok gyakorisága: 232.

Az ideáltipikus román tehát „Janus-arcú: barátságosnak tűnik, úgy is viselkedik, azonban ha nemzeti témákra terelődik a szó, akkor nacionalistává, sőt magyargyűlölővé válik, mindent megtesz, hogy céljait megvalósítsa és a magyarokat hátraszorítsa; agresszívvé válik, hazudik is, ha kell, kedves, képmutató (sőt kedves a magyarokkal is), a hátuk mögött azonban rögtön gyűlölködő, gerinctelen módon jár el. Az átlagromán általában elmaradott, műveletlen, könnyen befolyásolható, igénytelen, vallásos. Akadnak közöttük rendes, becsületes emberek is, de ezek a kivételek. Ha vannak is egymás között nézeteltérések, de ha arról van szó, hogy a magyarok ellen fellépjenek, akkor összetartanak”.

Érdekes, hogy a politikai téren megosztott románságot a politikailag egységesen fellépő (RMDSZ-re szavazó) magyarság összetartónak látja, míg önmagát széthúzóknak. A felsorolt tulajdonságok valószínűleg nem jellemzik jobban az egyik vagy másik nép egyedeit, annál is kevésbé, mert a személyiségjegyek nincsenek annyira a nemzeti kultúra által meghatározva. Gordon W. Allport amerikai vizsgálatok alapján kimutatta, hogy intelligencia tekintetében nincs lényeges különbség a zsidó, a néger és a fehér angol-protestáns lakosság között.²⁴ A pozitív és negatív tulajdonságok románok és magyarok között az alábbi módon oszlanak meg:

2. ábra Az auto- és a heterosztereotípiák megoszlása

	Pozitív jellemzők	Ambivalens/negatív
	Százalékban	
Magyarok	66	28
Románok	29	63

A jelentésbeli különbségek összetett mutatója esetében azt állítom, hogy a -5, -4 értékek nagyon negatív általános sztereotípiát jelentenek, a 4 és 5 pedig nagyon pozitívet. A -2, -3, illetve a 2 és 3-as értékek mérsékelten negatív, illetve pozitív, a -1, 0,1 értékek higgadt, türelmes sztereotípiát fejeznek ki.

A kapott válaszok csoportosítása után az alábbi kép körvonalazódik számunkra: a magyarságnak saját nemzetsoportjáról túlnyomóan pozitív képe van, negatív tulajdonságok csupán a szociabilitás terén mutathatók ki: egyrészt ilyen a román-magyar viszonyt rontó mellveregető, nagyképűsködő nemzeti büszkeség, amely néha önfejjűséggel, erőszakossággal társul (főleg Székelyföldön), másrészt a saját csoporton belül fájlalt széthúzás, összetartáshiány és irigység. Csepeli 1989-es értelmiségikutatásának eredményeivel

összehasonlítva elmondható, hogy Erdélyben a negatív jegyek sokkal kisebb arányban fordulnak elő a magyar autosztereotípiában, mint a magyarországi válaszadóknál (28 százalék a 45 százalékkal szemben). Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy az erdélyi minta átlagos népeiséget, nem pedig értelmiséget képvisel. Másrészt a gyakori konfrontáció a románokkal a szimbolikus térben mindig a magyarságot tette e szimbolikus „harcok” szenvedő alanyává: - Mátyás-szobor, főtéri ásatások, román prefektusok kinevezése Kovászna és Hargita megyében 1993-1996 között -, s ez a nemzeti önszemlélet pozitív megerősödését idézte elő.

A pozitív jellemvonások túltengése a magyarság önképében kétélű fegyver. Egyrészt előny, mert - Henri Taifel fogalmával élve - a romániai magyarokban pozitív szociális identitásuk miatt nem alakul ki presztízsokokból asszimilációs kényszer, ezért közösségük hosszú távra életképes. Másrészt hátrány, mert akadályozza a kritikus önvizsgálatot, illetve többnyire elutasítja azokat, akik a nemzeti önvizsgálat fontosságáról beszélnek. Ennek hátterében az áll, hogy nincsenek meg a kritikus nemzeti önvizsgálat optimális feltételei (legalábbis 1996-ban, az adatfelvétel idején), még nem léteztek azok a hatalmi centrumok, ahol lényeges nemzeti ügyek az átlagemberek számára is nyilvános megbeszélések tárgyává váltak volna, és ahol a magyarok választott képviselői felelős módon dönthettek volna. A román állami intézményrendszer felépítése olyan, hogy a magyarság életterére vonatkozó döntéseket legtöbbször román (többségű) testületek hozzák meg, vagy olyan magyar személyek, akiket ugyancsak valamelyik román testület választott meg, ezért azoknak tartoznak felelősséggel, és nem a magyar virtuális közösségnek Minden „tőlük” függ, ezért „mi” nem lehetünk hibásak semmiért. Ők viszont annál inkább. A kisebbségi neurózis fokozza az önsajnálatot, de ugyanakkor elősegíti a pozitív önértékelést vagy a soha fölül nem vizsgálat. Megítélésem szerint a kisebbségi autonóm intézményrendszer legfontosabb hozadékai a felelősségvállalás és a nemzeti önvizsgálat, valamint az erre építhető döntések lennének.

Ami a románság felsorolt tulajdonságait illeti, Nagy Mariann múlt századi magyarországi etnikai sztereotípiákat rekonstruáló művéből²⁵ megtudhatjuk, hogy milyen volt az akkori magyarok tradicionális sztereotip képe a románokról: törvénytisztelők, babonások, vendégszeretők, vallásosak, ragaszkodnak a saját nyelvükhöz, tudatlanok, nem túlzottan szorgalmasak (lusták). Ezek a tulajdonságok megjelennek a mai sztereotip kategóriák között is, azonban már nem a leggyakoribbak. A hagyományos ideológiai szemlélet mellett, amely a románokat alávetett és ezáltal elmaradott, tudatlan népként jellemezte, megjelent a román mint domináns nép, az agresszív, gyűlöletes elnyomó, aki jellemtelen és gerinctelen módon elutasítja a magyarok „tiszta” szándékait és „gerincesen kért” jogait, ugyanakkor a magyarok jelentős részében tovább él a kulturális és erkölcsi felsőbbrendűség érzése, amelyet a hagyományos kép elemei éltetnek.

A románokról alkotott képpel kapcsolatban két dologra hívnám fel a figyelmet. Mivel a magyarok szerint első jellemzőjük, hogy „barátságosak”, ez azt jelenti, hogy megfelelő politikai döntések meghozatala és tartóssága esetén kialakítható lenne a mindennapi percepció szintjén egy olyan együttélési modell Erdélyben, illetve Romániában, amelynek keretében a két nép el tudná fogadni egymást, kiépülhetne az a kölcsönös bizalom, amely az együttélés alapja, és nem az etnikai szeparatizmus véget nem érő fázisai következnenek, amelytől csak egy lépés az etnikai purifikáció gyakorlata. Egyszóval, nem tartom valószínűnek Erdély „jugoszlavizálódását”. A másik fontos dolog az, hogy a második helyen levő „sovén, nacionalista, magyargyűlölő, erőszakos, intoleráns” tulajdonságcsoport hátterében a román nemzeti ideológia változásának társadalmi hatásai állanak. Közép- és Kelet-Európában a nemzeti ideológiák soha nem tartoztak a tolerancia zászlóvivői közé, azonban a Ceaușescu-rendszer nacionalista kommunizmusa egy olyan nemzeti ideológiai diskurzust dolgozott ki, amely a történelmi múltat a romantikánál is idillikusabbra festette: a hivatalos történelem szinte kizárólag a nemzet erényeiről szólt, míg a sérelmeit, valamint a magyar állam és nép

bűneit meglehetősen eltúlozta. Ezt a nézetrendszert hatékonyan sikerült elterjeszteni az oktatási rendszeren és a médiákon keresztül. A román társadalom 20-50 év közötti generációi többnyire ennek alapján alakították ki nemzeti identitásukat, ezt tanulták, hallották nap mint nap. Ennek az ideológiának még a mérsékeltebb formája is nacionalistának tünteti fel azt, aki vállalja a magyarságát. A helyzetet tovább rontja az a tény, hogy a romániai magyarok a történelmet csak a román tantervek és tankönyvek szöveghű fordításaiból tanulhatják, így saját identitásuk a román történelemhez való viszonyukat általában véve negatívan befolyásolja. Ez a jelenség jól megfigyelhető a magyar diákság körében. A tananyag a mai napig sem változott, mint ahogy Lucian Boia²⁶ megállapítja: a történelemkönyvekből kihagyták a marxista-leninista és Ceaușescu-idézeteket, de kisebb változtatásokkal megmaradt az eredeti nemzeti ideológiai alapszemlélet. A legtöbb, Románia történelmét taglaló egyetemi kurzus anyaga lényegében változatlan a kolozsvári egyetemen, már ami az ideológiai alapvetést illeti. Márpedig, mint tudjuk, az erdélyi történelemtanárok zömét Kolozsváron képezik.

A kisebbségi helyzet és diszkrimináció érzékelése, a románsághoz való viszonyulás

A kisebbségi helyzetben élő nemzetközösségek tagjainál a személyes érintettség különböző fokozatai figyelhetők meg. Ezt azzal mértük, hogy megkérdeztük: volt-e valaha hátrányosan megkülönböztetve azért, mert magyar. A válaszokat Likert-skálán adták meg (1-4.), ezeket összesítve megyei bontásban dolgoztuk fel, abból a feltételezésből kiindulva, hogy szignifikáns különbségek lesznek a többségi helyzetben levő Kovászna megyeieknél a Kolozs megyeiekhez képest.

7. táblázat A megkülönböztetést vallók megyénként és korcsoportonként

Életkor Megye	63-75		46-62		313		18-30		Összesen	
	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.
	Százalékban									
Igen	50	33,3	60	38,1	42	24,5	32	33,9	45,9	33,2
Nem	45,8	56,7	37,8	55,6	53,6	65,3	57,1	57,6	48,6	58,4
Nem tudom	4,2	10	2,2	6,3	3,6	10,2	10,2	8,5	5,5	8,4

A különbség megyénként 10 százalék körül van: míg a Kovászna megyeiek egyharmada állította, hogy valaha hátrányos megkülönböztetésben volt része azért, mert magyar, Kolozs megyében ez az arány 45,9 százalék. Az viszont figyelemre méltó jelenség, hogy az igennel, illetve a nemmel válaszolók aránya még Kolozs megyében is egyensúlyban van (némiképp az utóbbiak javára), s ez azt (is) jelenti, hogy a viszonylag intoleránsabb román nemzetiségpolitikai gyakorlatot (gondolok a PUNR-dominanciára és Funar tevékenységére) folytató megye magyarságára maradéktalanul igaz a diszkrimináció mindennapos megélése. Azt is meg kell állapítanom, hogy a nemzeti etnocentrikus attitűdök kialakulása elsősorban nem a hátrányos egyéni megkülönböztetésekkel magyarázható.

A korcsoportok szerinti bontás még érdekesebb adatokat eredményez: míg Kovászna megyében a személyes érintettség aránya nem változik jelentősen az életkorral, addig Kolozs megyében az életkorral párhuzamosan egyértelműen emelkedő tendenciát mutat. A személyes érintettséget leginkább mutató korcsoport a 46-62 éveseké, akik az RMDSZ céljaival is legnagyobb arányban azonosultak. Az ennél idősebbek személyes érintettsége kissé átlagon felüli (szignifikáns). Milyen történelmi periódusokat éltek meg a 46-62 év közöttiek, hogy

személyes érintettségük átlagon felülivé vált? A következő kérdésünk (49.) a megkülönböztetés éveire vonatkozott. A válaszok száma az 1968-as év után megnövekedik:

8. táblázat *A megkülönböztetések száma korszakonként*

Periódus	Megkülön- böztetések	Évi átlag	
		Száma	Súlyozott átlag
1932-1952	7	0,31	1,9
1953-1968	13	0,81	1,72
1969-1984	21	1,31	1,98
1985-1989	27	5,4	5,4
1990-1996	33	4,7	4,7
Mindig	18		

Az éveket úgy csoportosítottam, hogy a korcsoportoknak megfelelően az elsődleges szocializáció utáni periódusok - amelyet a 18. életév betöltéséhez kötöttem - azonos csoportba kerüljenek. Abból indultam ki, hogy a hátrányos megkülönböztetésre a tágabb társadalomba való beilleszkedés során nagyobb esély van, mint a család oltalma alatt, gyermekkorban. Elsősorban azt kell megjegyezni, hogy a korcsoportok legnagyobb része a mezőgazdasági szférából a szocialista iparba mobilizálódott, többnyire faluról városba, az 1953-1968 közötti periódusban, és a megváltozott életmód átrendezte az életvilágukat, egyesek vegyes nemzetiségű közegbe kerültek, másoknak a környezetük vált vegyes nemzetiségűvé. A gazdasági-társadalmi téren bekövetkező szimbolikus térvesztés ezt a generációt sújtotta a legjobban, az utána következőknek már a megváltozott közegbe kellett szocializálódniuk. Mindez abból is kiderül, ha megvizsgáljuk a válaszokat falu-város, illetve foglalkozás szerint. Kolozs megyében a falusiak 28,9, a városiak 59 százaléka válaszolt igennel, foglalkozás szerint pedig a munkások, értelmiségiek és a vezető beosztásúak adtak az átlagosnál több igenlő választ a diszkriminációt firtató kérdésre (a különbségek statisztikailag is jól követhetők, Pearson f.oefficiens értéke 36,8; $p=0,0007$).

A nemzetiségi megkülönböztetés gyakorisága 1985 óta ugrásszerűen nő, és máig magas arányt mutat a válaszadók súlyozott átlagát - a minta 18 év fölötti lakosságát - számítva is. A politikai gyakorlat a nyolcvanas években egyre magyarellenesebbé vált.²⁷ 1985-öt tekintem választóvonalnak, amikor a magyar líceumi beiskolázási lehetőségeket drasztikusan csökkentették, helyenként megszüntették - Kovászna megyében, Sepsiszentgyörgyön 1988-ban felszámolták a magyar filológia (bölcész) profilú osztályt a 2. Számú Ipari Líceumban (ma Mikes Kelemen Líceum). Más területeken is megszorították a magyarellenesebb intézkedések, utalhatnék Cs. Gyimesi Éva, Sütő András és mások 1990-91-es cikkeire, nyilatkozataira romániai magyar lapokban.²⁸

Megvizsgáltuk azt is, hogy hányan értenek egyet a közvélemény előtt ismert néhány, a nemzeti kisebbségek megkülönböztetésével kapcsolatos megállapítással.

A 44. kérdés *V*, *W* és *X* pontjai a következők:

V: „kisebbségiként bizonyos állásokat nem lehet megszerezni.”

W: „a munkahelyemen jobban lennék értékelve, ha román lennék.”

X: „egy magyarnak nehezebb vezető állásba kerülni itt a megyében, mint egy románnak.”

A válaszokat Likert-féle skálázással regisztráltuk:

9. táblázat *A diszkriminatív tematizációkkal való egyetértés mértéke*

Kérdés	Egyetért		Részben ért egyet		Nem ért egyet		Nem tudja	
	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.	Kolozs	Kov.
N=702	Százalékbasa							
44. V	75,2	65,3	6,2	11,9	15,2	15,3	3,4	7,4

44. W	43,6	24,6	12,6	11,1	39,6	53,8	4,2	10,6
44. X	86,2	56,9	8,3	13,9	2,1	18,3	3,4	10,9

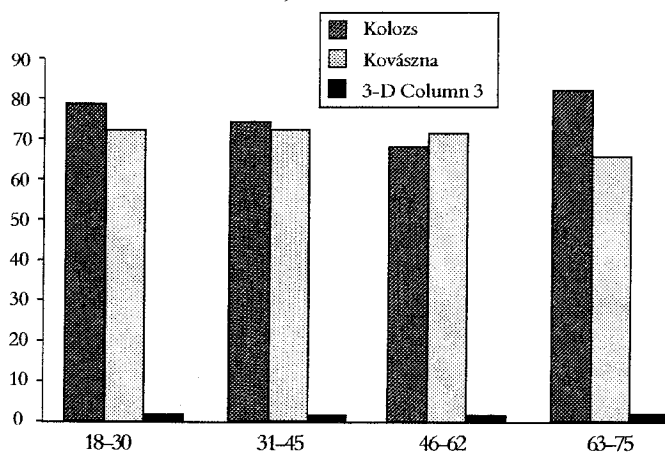
Az eredmények azt mutatják, hogy Kolozs megyében a kisebbségi diszkrimináció megnyilvánulási formáit természetesebbnek találják, mint Kovászna megyében. A *V* és *X* kérdés a munkahelyi mobilitás nemzetiségi kondicionáltságának mértékét, előfordulásának gyakoriságát méri, a *W* kérdés viszont a kisebbség munkájának értékelésére, megbecsülésére vonatkozik. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a munkahelyi közösség milyen nemzetiségű, így érthető, hogy a magyar többségű Kovászna megyében a válaszolók többsége ezzel nem értett egyet. A *V* és *X* tételek (itemek) tartalmával a lakosság túlnyomó többsége egyetértett. A kérdés csak az, hogy az egyetértést mennyire befolyásolja a kisebbségi neurózis, illetve mennyire realisa helyzetértékelés, vagy éppenséggel ez a nézőpont is ideológiailag meghatározott.

A lakhely típusa, azaz falu-város szerint is megvizsgáltuk a különbségeket. A *V* és a *W* itemekre adott válaszok között nem szignifikánsak az eltérések, viszont a falusiak jóval kisebb arányban (falu és város közti különbség 17 százalék) értettek egyet az *X* itemben megfogalmazott, az állások megszerzésének etnikai-nemzeti feltételekhez kötöttségével. Ez érthető, ugyanis egyrészt falun a személyes kapcsolatok kevésbé formálisak, kevésbé vannak ideológiailag behatárolva, mint városon, mivel általában mindenki ismer mindenkit, másrészt pedig a magyar falusi lakosság Kovászna megyében 90 százalékban, Kolozs megyében 70 százalékban magyar többségű településen lakik, ami csökkenti a diszkrimináció lehetőségét.

A harmadik (44. X kérdés) kijelentéssel kapcsolatban a Kovászna megyeiek többsége úgy foglalt állást, hogy a magyarok vezető állásba kerülésének nincsenek akadályai. Pontosabban: vannak olyan helyek, ahol a magyarok, és vannak, ahol a románok dominálnak. A prefektúra (főispáni hivatal) dolgozói többnyire románok (a prefektust a miniszterelnök nevezi ki, ahogyan a megyei minisztériumi hivatalok vezetőit is), a helyi közigazgatás és az ezzel kapcsolatos intézmények vezetői pedig többnyire magyarok. A gyárak többségében magyarok a vezetők, de itt szép számban vannak románok is. Kolozsváron viszont valóban alig találni magyart vezető funkcióban.²⁹

A kisebbségi helyzet percepcióját olyan szempontból is megvizsgáltuk, hogy magyarországi és romániai magyar összehasonlításban a magyarság vállalása „nehezebb”-e (50. kérdés). A válaszokat megvizsgáltuk megyei, illetve korcsoport szerinti bontásban is:

2. ábra A magyarság vállalásának nehézsége megyénként
N=702, százalékban

Az igennel válaszolók aránya százalékban

Életkor

Életkor	18-30	31-45	46-62	63-75	Összesen
Kolozs	79,6	75	68,9	83,3	76
Kovászna	72,9	73,5	73	66,7	72,3

Mindkét megye népességének körülbelül háromnegyede nehezebbnek látja magyarságának vállalását Romániában, mint Magyarországon. Előfeltevéssel ellentétben a Kovászna megyeiek válasza nem térnek el lényeges mértékben a Kolozs megyeiekétől. Viszonylag lényegesebb, szignifikáns eltérés figyelhető meg a két megye között: a székelyföldi öregek az átlagnál kevesebben válaszoltak igennel, Kolozs megyében ez a korcsoport volt leginkább átlagon felüli az igennel válaszolók között, míg a középkorúak az átlagosnál kevesebben értettek egyet. Ezek a sajátosságok azzal állnak összefüggésben, hogy Kovászna megye idős lakossága nem érzékelte a magyarság olyan mértékű szimbolikus térvesztését (Kolozsvár román többségűvé válása, a magyarok kiszorulása a vezető állásokból stb.), mint a Kolozs megyei.

Nemzeti szimbólumok, ünnepek

Csepeli megfogalmazásában a jelképhasználat „jellegzetesen csoportszinten kötött, kevésbé bontható le személyes, individuális szintre, (...) a jelképek átélése elsődlegesen közösségi élményként jelentkezik az egyénben”.³⁰ Anderson³¹ és Csepeli szerint a nemzeti szimbólumok a nemzetcsoporthoz létezését jelképezik a képzeletbeli térben. Idetartozik a nemzet neve, a haza, a szülőföld. A nemzetállami szimbólumok közül a címer és a zászló vizuális szimbólum, a Himnusz és a Nemzeti dal auditív szimbólum. Másodlagos szimbolikus értékük van a különböző történelmi és kulturális személyiségeknek, egyes állami és kulturális intézményeknek (például állami vasút, Nemzeti Színház), gazdasági javaknak, történelmi eseményeknek, épületeknek stb.). Sőt a nemzeti ünnepeknek is, amelyeknek forgatókönyv írja elő megszokott ceremóniáját.

Felmértük és megvizsgáltuk a különböző nemzeti szimbólumok elfogadottságát, március 15-ek mint magyar nemzeti ünnepnek a szerepét, illetve más ünnepekhez viszonyított súlyát, a vele kapcsolatos érzéseket. Interjúk segítségével Mikóújfaluban megkíséreltük elhelyezni a nemzeti ünnepet a közösség szimbolikus univerzumában, illetve felmértük a március 15-e megünneplését meghatározó virtuális forgatókönyvvel kapcsolatos ismereteket, valamint az ünnephez fűződő érzelmeket.

A kérdőív 56. kérdése³² tíz szimbólumot sorolt fel, ezekről kellett eldönteni, hogy sorrendben melyik fejezi ki legjobban a magyarsághoz való tartozást. Megyei bontásban megvizsgáltuk a válaszokat, lényeges eltéréseket feltételezve a székelyek és a közép-erdélyi magyarok között.

10. táblázat *A nemzeti szimbólumok megoszlása megyénként*

Szimbólum	Elsődleges fontosságú		Másodlagos fontosságú		Harmadlagos fontosságú	
	Kolozs	Kovászna	Kolozs	Kovászna	Kolozs	Kovászna
	Százalékban					
1. Nemzeti dal	21,3	19,7	14,6	6,4	3,4	3,4
2. piros-fehér-zöld zászló	34,6	26,6	20,3	11,3	7,5	5,9
3. székely ruha	00,7	12,8	3,3	12,8	0,6	10,8
4. RMDSZ-tulipán	3,7	3	1,6	8,9	2,7	6,4
5. Erdély címere	2,2	5,9	7,3	9,9	3,4	7,9
6. magyar Himnusz	26,5	11,3	26,8	19,7	11,6	15,8
7. Székely himnusz	1,5	4,4	3,3	11,8	4,1	22,2
8. kokárda	0	0,5	2,4	2,5	5,4	1

9. magyar címer	3,7	0,5	9,5	4,9	14,3	4,4
10. a Szent Korona	3,7	11,3	7,1	5,9	17,8	133

A válaszlehetőségek nagy száma miatt a különbségeket fenntartással kell kezelnünk. Elsődleges vizuális nemzeti szimbólumnak tekinthető a piros-fehér-zöld zászló, amely a legfontosabb szimbólumok kategóriájában a legtöbb „szavazatot” kapta mindkét megyében. Az auditív szimbólumok közül Kolozs megyében jól láthatóan a magyar Himnusz vezet, az első két legfontosabb szimbólum közül abszolút többséget szerzett. Kovászna megyében is jó helyezést kapott a magyar Himnusz, s a Székely himnusz a harmadik fontossági szinten ért el első helyezést.

A két régió közti leglényegesebb különbség a szimbólumhasználat terén az, hogy Székelyföldön (legalábbis Kovászna megyében) a székely népviseletnek is nemzetiszimbólum-értéke van (számos lakásban székely népviseletű babapár díszíti a falat), az elsődleges fontosságú szimbólumok közé több mint 10 százalék sorolta, körülbelül ugyanilyen arányban jelenik meg a másod-, illetve harmadlagos fontosságú jelképek között is. Jelentős szimbólumértéke van Petőfi *Nemzeti dal*ának is. Alaposabban megvizsgálva a szimbólumválasztás szociológiai hátterét kiderül, hogy a két legfiatalabb korcsoport túlnyomó többségéhez közel áll ez a dal - legalábbis Erdélyben -, megítélésem szerint az Illés Együttes megzenésítésének köszönhetően vált a korszerű magyar nemzettudat szimbólumvilágának egyik fontos elemévé. A magyar Szent Koronának tulajdonítható még nagyobb közösségiszimbólum-érték, a válaszok arányát tekintve inkább Kovászna megyében, korcsoport szerinti bontásban inkább az idősek körében.

Az RMDSZ-tulipán, Erdély és Magyarország címere és a kokárda nem tekinthető olyan nemzeti szimbólumnak, amely számottevő szerepet játszik a Kovászna és Kolozs megyeiek identitásában. Iskolázottság szerinti bontásban Háromszéken szignifikáns eltérések figyelhetők meg: az általános iskolát és szakiskolát végzettek körében a székely ruha és a Székely himnusz az átlagnál nagyobb népszerűséget mutat, míg a Nemzeti dal kisebbet. Kolozs megyében a felsőfokú végzettségűek nagyobb arányban csoportosulnak a fő vizuális szimbólum, a magyar trikolór köré, tisztában lévén annak közösséghez tartozást kifejező erejével (39,4 százalék). Tekintve, hogy az értelmiség ismeri - ha nem is mindig ért egyet vele - a történelmi eseményekkel és a szimbólumokkal kapcsolatos nemzeti diskurzust.

A nemzeti ünnepek helyét a többi ünnep rangsorában három kérdéssel próbáltam megközelíteni (60. kérdés).³³ Válaszlehetőségként felsoroltam az ünnepek listáját, köztük a fontossági sorrendet az előzetes interjúk és számos sajtó, 1990 óta módszeres megfigyeléseim alapján építettem fel. A megadott ünnepeket külön-külön kellett értékelni három fontossági kategória szerint.

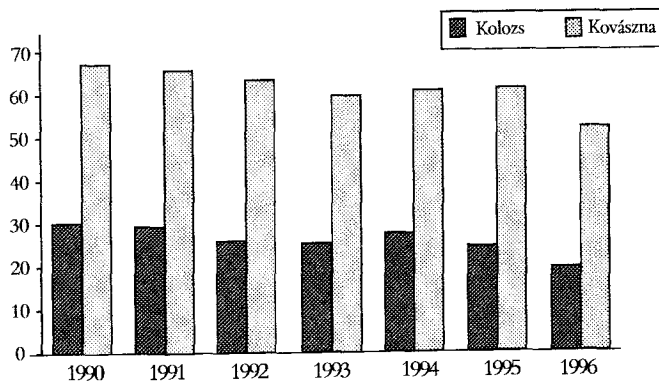
11. táblázat *A fontosnak tekintett és megtartott ünnepek megoszlása*

	Kolozs			Kovászna		
	Falu	Város	Összesen	Falu	Város	Összesen
	Százalékban					
Március 15.	54,4	73,1	64,4	66,8	89,1	76
Szüreti bál	15,3	9	11,7	26,1	4,8	17,2
Helyi ünnep	46,3	26,9	34,8	33,8	45,9	38,2
Húsvét	83,6	86,1	84,9	89,2	90,7	90
Karácsony	85,1	92,6	90,1	94,6	92,6	93,8
December 1.	4,5	0	2,1	6,6	8,4	7,6
Május 10.	4,5	1,3	2,8	2,2	3,7	3
Családi ünnep	65,7	83,5	75,3	75,3	83,3	79,6
Más	2	0	0,8	1,6	1,6	1,6

A vallásos ünnepeket tartják meg leginkább a megkérdezettek, utánuk következnek a családi ünnepek, ideértve például a születésnapot. A hivatalos román nemzeti ünnepet nem tekintik ünnepnek a magyarok, nem mondható el, hogy azonosulnának az államnemzettel, legalábbis a vizsgálatban részt vevők nem azonosulnak. Március 15-e egyértelműen közösségi típusú ünnep, a lakosság körülbelül háromnegyede megüli, és fontosnak tartja. Tehát fontos az erdélyi magyarság identitásában. Falun jóval kisebb arányban tartják meg, illetve vesznek részt a nemzeti ünnep „rituálóján”. Ennek egyik oka, hogy sok helyen nem ismerik március 15-e „részletes forgatókönyvét”, nem tudják, milyen történelmi eseményhez kapcsolódik, és nem is rendezik meg olyan pompával, mint a városokban, ezt a megállapítást a saját megfigyeléseimre alapozom, de közismert tény az is, hogy falun kevesebb értelmiségi van, márpedig ők azok, akik a nemzeti diskurzus ünnepekre vonatkozó előírásait ismerik. A korcsoportokról elmondható, hogy a fiatalok mindkét megyében szignifikáns módon kevesebben tartják fontosnak, illetve vesznek részt a március 15-i ünnepeken (Kolozs 53,1 százalék, Kovászna 69,5 százalék).

Következő kérdésünk így szólt: 1990 óta (amióta azt nyilvánosan megrendezik) mikor vett részt március 15-i ünnepeken? A válaszok a következők:

4. ábra Március 15-e megünneplésének aránya megyénként

Részt vett	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
	Százalékban						
Kolozs	30,1	29,5	26	25,3	27,4	24,7	19,2
Kovászna	67,6	65,7	63,2	59,3	60,3	60,8	52,9

Az arányok csökkenő tendenciája megfelel saját megfigyeléseimre alapozott várakozásaimnak. A 60. kérdésre adott válaszokban a „megtart” fogalom a megkérdezettek számára nem azt jelentette, hogy részt vesz-e a március 15-i ünnepeken, hanem valamilyen formában „megtartja-e”, azaz megéli-e az ünnepet. Míg Kovászna megyében óriási arányban vesznek részt a március 15-i ünnepeken, 1990-ben a lakosság több mint kétharmada és ma is több mint fele, addig Kolozs megyében ez az arány 1990-ben az egyharmadot sem, 1996-ban pedig már az egyötödöt sem érte el a megkérdezettek körében. Nyilvánvalóan ebben az is közrejátszik, hogy míg Székelyföldön a hatóságok beleegyezésével rendezik meg a nemzeti ünnepet, addig Kolozs megyében a hatóságok akadályai ellenére. Az is kiderül, hogy korcsoport szerinti bontásban Kolozs megyében 1990-ben a fiatalok inkább felülreprezentáltak voltak az átlaghoz képest az ünnepeken, de csökkenő arányú részvételük a fiatalok nemzeti problematika és általában az ünnepek iránt csökkenő érdeklődését mutatja, s ez normálisnak tekinthető jelenség minden polgári demokráciában.

A mikóújfalusi interjúalanyok a nemzeti ünnepekre és szimbólumokra vonatkozó megnyilatkozásaikban meg sem említették március 15-ét. Az érettségizett interjúalanyoknak a végén eszébe jutott, és akkor megindokolták, hogy miért nem említették korábban.

Kérésemre elmesélték a nemzeti rituálé helyi „forgatókönyvét”: az RMDSZ mikóújfalusi elnöke és a polgármester vezetésével megkoszorúzzák a hősök emlékművét, a fiatalok hazafias verseket szavalnak, beszédeket mondanak, elénekelik a Nemzeti dalt. Mindez a kultúrotthonban van megtartva, az egyik tanárnő tanítja be a szereplőket. A március 15-i rendezvényeken alacsony a részvétel, más ünnepek a falu számára többet jelentenek

Arra a kérdésre, hogy „Mit érzel március 15-én?” több válaszlehetőséget soroltunk fel (62. kérdés).

12. táblázat *Érzelmek március 15-én*

Érzéstípus	Kolozs	Kovászna
	Százalékban	
Büszke vagyok magyarságomra	71,2	55,9
Örülök, hogy én is magyar vagyok	30,8	23,5
Jobban tudunk ünnepelni a románoknál	2,1	2,9
Ünnepi hangulat van	21,2	15,2
Egyesek erőltetik az egészet	5,5	2,9
Semmi különöset	15,1	5,9
Félek	0,7	1

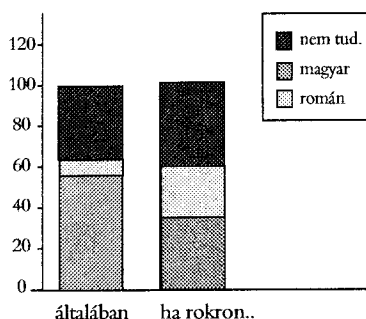
A válaszlehetőségeket, bár első ránézésre nem szembetűnő, hogy mit akarunk felmérni velük, interjúk és megfigyelések alapján fogalmaztuk meg, és a „Jobban tudunk ünnepelni a románoknál” kategóriától eltekintve, az érzés intenzitására is utalunk, amely büszkeség esetén a legerősebb, a „Semmi különöset” válasz esetén a leggyengébb. Legtöbben az első két válaszalternatívát jelölték meg, és ez a nemzeti ünnep erős érzelmi telítettségét jelzi, ha a nemzeti identitás aktív, míg a „Semmi különöset” válasz irrelevanciát fejez ki az identitásban, amely a Kolozs megyei körülmények között inkább jellemző. Kisebbségi helyzetben felmerülhet a félelem is, de a válaszok között alig akadt erre utalás.

A Kovászna megyeiek közül jóval kevesebben választották a legintenzívebb érzéstípust (a különbség 16 százalék), ennek okát főképp abban látom, hogy a székelyföldiek sokkal természetesebb módon élhetik meg magyarságukat, nem szembesülnek olyan gyakran máságukkal, mint a Kolozs megyeiek.

Végül a nemzethez való tartozás szimbolikus, ugyanakkor konfliktusos voltát vizsgáltuk azzal a kérdéssel, hogy egy román-magyar nemzetek közti válogatott mérkőzésen kinek drukkolna, illetve ha egy rokona lenne a román csapatban, akkor kinek szurkolna.

A válaszok a következőképpen oszlanak meg:

5. ábra *Futballmérkőzésen kinek drukkolna?*

A nemzeti válogatottak futballmérkőzései - és más sportesemények a mai ember számára - már akit érdekel a sport - nemzetek közti szimbolikus harcot jelenítenek meg, ezért fontos a győzelem, a nemzeti dicsőség kivívása. A nemzeti kisebbségek állásfoglalása ebben a kérdésben ellentmondásos lehet, ezért kérdeztük meg azt is, hogy ha rokona lenne a román csapatban, akkor a nemzethez való kötődésénél erősebb lenne-e a vérségi kötelék. A többség ez utóbbi esetben is a saját nemzetbelinek kedvez - ami a kultúrnemzeti viszonyulást

támasztja alá -, habár a versenyek országok és nem nemzetek között folynak. Második kérdésemből mintegy kihangsúlyoztam, hogy országokról és nem nemzetekről van szó, a válaszolók ekkor is nagyobb arányban preferálják a magyarokat, de kisebb mértékben, mint az előző esetben, ugyanakkor a határozatlanok száma kissé emelkedett, a románok választása megháromszorozódott, de még mindig jóval elmaradt a magyarokétól.

Szimbólumértékű személyiségek

A nemzeti azonosságtudat fontos megnyilvánulási formája a különböző szimbólumértékű történelmi, politikai, kulturális személyiségekkel való azonosulás. A nemzeti identitás alacsonyabb szintjére a nemzeti büszkeség jellemző. Nyíltan megkérdeztük: „Kik azok a magyar történelmi személyiségek, akikre ön büszke?” A válaszokat posztkodifikáltuk, majd SPSS-ben csoportosítottuk. Az alábbi rangsor alakult ki, megyei bontásban:

13. táblázat *Kedvelt történelmi személyiségek megyénként*

Történelmi személyiség	Kolozs	Kovászna Százalékban	Összesen
Mátyás király	49,3	32,8	39,9
Szent István	24	27,5	26,2
Kossuth Lajos	21,9	24,5	23,6
Rákócziak	4,1	13,7	9,7
Gábor Áron	0,7	12,3	7,4
Széchenyi István	8,9	4,9	6,6
Bethlenek	6,8	4,4	5,4
Hunyadi János	4,8	5,4	5,1
Báthoryak	6,8	3,4	4,8
Attila	2,7	5,4	4,3
Horthy	2,4	4,4	3,4
Árpád	1,4	4,4	3,1
Szent László	5,5	1,5	3,1
Más forradalmárok, reformpolitikuskok	11	6,8	8,6
Más király, fejedelem	4,8	5,4	5,1
Más, politikus	0,7	1,5	1,1
Más	4,1	2,9	3,4

Táncsics, Petőfi, Deák és mások a „Más forradalmárok, reformpolitikuskok” kategóriájában szerepelnek Más király, fejedelem: N. Béla, Nagy Lajos, Apafi Mihály. A történelmi személyiségek közül kiemelkedik Mátyás király, aki Kolozs megyében érthető módon még nagyobb népszerűségnek örvend (49, illetve 36 százalék). Szent Istvánra és Kossuth Lajosra a minta körülbelül egynegyede szavazott. A székely nemzeti öntudat egyik sajátos vonására derít fényt, hogy olyan, a mitikus múltba vesző történelmi személyiségeket, mint amilyen Árpád és Attila, mondhatni, csak a székelyföldiek választottak. A helyi történelem jeles személyiségére, Gábor Áronra is gyakorlatilag csak Kovászna megyében voksoltak, ott viszont 12 százalékban. Ez egyrészt a székelység nemzeti öntudatának archaikus-romantikus sajátosságait hozza felszínre, és aszinkronitásnak tekinthető. Másrészt a háromszékiek esetében a helyi történelem fontosságára, lokálpatriotizmusra utaló jellegzetesség.

A Báthoryakat, Bethleneket, Szent Lászlót és Széchenyit a Kolozs megyeiek szinte kétszer akkora arányban választották, mint a Kovászna megyeiek. Ugyancsak nyílt kérdéssel érdeklődtünk afelől, hogy „Kik azok a magyar kulturális személyiségek (író, költő, művész) akikre büszke?”. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a szűk értelemben vett magyar kultúrában kik személyesítik meg a nemzeti azonosulást és büszkeséget. A válaszokat az előbbi kérdéshez

hasonlóan dolgoztuk fel, a százalékok összege 100-nál nagyobb, mivel több személyiséget is meg lehetett nevezni.

14. táblázat *A magyar kultúra személyiségei megyénként*

Személyiség	Kolozs	Kovászna	Összesen
Százalékban			
Petőfi Sándor	38,4	49	44,4
Sütő András	22,6	38,2	31,9
Kányádi Sándor	18,5	22,5	21,1
Más mai erdélyi (élő)	13,7	16,2	15,1
Arany János	12,3	14,7	13,7
Jókai Mór	11,6	13,7	12,8
Régi magyarországi	14,4	9,3	11,4
Ady Endre	8,9	9,8	9,4

Személyiség	Kolozs	Kovászna	Összesen
Százalékban			
Régi erdélyi (nem élő)	7,5	9,8	8,8
Más művész	13	4,4	8
József Attila	4,1	4,9	4,6
Tökés László	8,9	1	4,3
Tamási Áron	2,7	3,9	3,4
Móricz Zsigmond	3,4	2,5	2,8
Gárdonyi Géza	0,7	2	1,4
Más	4,8	8,3	6,8

A gyűjtőkategóriákban például több „Más mai erdélyi” személyt felsoroltak. A művészek közül Munkácsy, Barabás Miklós, Liszt, Kodály, az élő erdélyi írók kategóriájában Markó Béla, Szőcs Géza, Cs. Gyimesi Éva neve fordul elő leggyakrabban. A régi erdélyi írók kategóriájában Benedek Elek, Apáczai és Kőrösi Csoma Sándor vezet.

Szembetűnő, hogy Petőfi egyértelműen nemzeti szimbólumnak számít. Másrészt őt rögtön romániai magyar írók követik, majd magyarországi klasszikusok: Arany, Ady, Jókai. Feltűnő, hogy Tamási Áron milyen kis arányban szerepel, míg a Közép-Európa Intézet szervezésében végzett olvasáskultúra- és identitásfelmérésen,³⁴ amely a székelyudvarhelyi tanítóképzős diákok köréből vett mintát, Tamási a negyedik helyre került, igaz, ott is csupán 8 százalékkal. Tökés Lászlót szinte kizárólag Kolozs megyében említették, míg Petőfi, Sütő és Kányádi neve Kovászna megyében jóval többször szerepel, mint Háromszékben.

Összességében a megkérdezettek közel 72 százaléka említett romániai magyar kulturális személyiséget, ami arra utal, hogy az egyetemes magyarság szimbólumértékei, Petőfi Jókai-Arany mögött-mellett saját kultúrájának „nagyjai” is erősítik az erdélyi magyar öntudatot. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az iskolai tantervben keresendő, amely a jelenkori irodalom keretében túlnyomórészt a romániai írókat, költőket tárgyal.

A történelmi-politikai személyiségeket a kulturális nagyságokkal összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az első csoportra adott válaszokból nem rajzolódik ki sajátos erdélyi arculat, de a kulturális szférában az elmúlt a hetven év jellegzetes erdélyi értékrendet alakított ki. Ez azzal magyarázható, hogy az iskolai oktatás keretében magyar történelmet nem, míg magyar irodalmat tanulnak romániai magyar diákok.

Összegzés

A romániai magyar nemzeti kisebbség értékrendjének vizsgálata sorári kitűnt, hogy a tradicionális értékek- például a családi élet, a családhoz való tartozás - az elsődlegesek, ehhez

közeli eredményre jutottak a népesség többségét és a Gereben Ferenc vezette, Székelyudvarhelyet és környékét érintő vizsgálatok is. Tehát mindig a házasság és a család a legfontosabb, ellentétben Nyugat-Európával, ahol a modern individuális értékekre helyezik a hangsúlyt, és terjed a jogilag nem szentesített együttélés. A nemzeti hovatartozás mind a lineáris, mind a rétegzett vizsgálatok alapján másodlagos fontosságú, de megelőz minden más társadalmi-közösségi értéket. Csepeli György és mások is felhívták a figyelmet arra, hogy ha a nemzeti kisebbség és többség között szimbolikus és/vagy konkrét konfliktusos viszony áll fenn, a nemzeti hovatartozás fontossága megnő. A közösségi identifikáció terén a magyarság számára a Bloom által megfogalmazott társadalmi vagy politikai entitás szerepét és a közösségi-identitás-szervező funkciót az RMDSZ tölti be céljai, tevékenysége, a programjából következő ideológia, illetve annak különböző diskurzív változatai által.

A romániai magyar közösséghez való tartozás elsődleges kritériuma az önbesorolás, de majdnem ugyanilyen fontos a magyar anyanyelvűség és az, hogy legalább az egyik szülő magyar legyen. A hovatartozási kritériumok kitűnően körvonalazzák a nemzeti identitás kultúrnemzeti változatának sajátosságait.

A hazafelfogás a magyarság körében túlnyomórészt kollektív-irracionális, viszont az életkor függvényében eltolódik individuális-rationális irányba a fiatalok javára, míg a magasabb iskolai végzettségűek relatív többsége a kollektív-rationális hazafelfogást vallja, amely az RMDSZ és a kisebbségi irodalom által közvetített helybenmaradás-ideológia társadalmi működésének eredménye. A haza és a szülőföld fogalma összemosódik, emellett a hazafogalom ambivalens: majdnem azonos arányban említették

Erdélyt és Romániát. Az utóbbi mint haza egyértelműbb a fiatalok számára, az idősebbeknél fordítva van. A saját nemzetcsoportozáshoz tartozó egyéneket mind a szűk (Romániában), mind a tág (a világon) értelemben vett kultúrnemzeti identitás jellemzi, amelynek helyi sajátossága, hogy határai elmosódtak. A romániai magyarság lélekszámát illetően a népszámlálási adatokat és az ideológiai diskurzusban megfogalmazott létszámot nagyjából hasonló arányban fogadják el.

A magyarság nemzeti auto- és heterosztereotípiáiban a saját csoport túlnyomóan pozitív jelzőkkel, a román mint ellenségkép főként negatív tulajdonságokkal van jelen. A múlt századi magyarok románság-képével összevetve kiderül, hogy az akkori alávetttséget és alsóbbrendűséget kifejező kép mára átalakult: a románság domináns és elnyomó népként jelenik meg, míg a hagyományos jellemzők másodlagosakká váltak.

A kisebbségi helyzetre jellemző nemzetiségi diszkrimináció megítélése megyénként és társadalmi csoportonként erősen eltérő. A tömbmagyarság körében a diszkrimináció a lakosság egyharmadát érinti, kisebbségi és szórványhelyzetben 60 százalékos arányban jelenik meg. Mindkét régióban a városi munkásság számít a diszkriminációt leginkább elszenvedő csoportnak, természetesen az értelmiség és a vezető beosztásúak után. A diszkriminációt személyes érintettségként értelmezve erősíti a nemzettudatot. A románság más népekkel való összehasonlításban is ellenségként jelenik meg, ezt támasztják alá a társadalmi távolságtartás skáláinak eredményei is.

A nemzeti identitás és mobilizáció lehetőségének fontos tényezői a nemzeti szimbólumok. A szimbólum-preferenciavizsgálatból kiderül, hogy a piros-fehér-zöld zászló és a magyar Himnusz, valamint a fiatalok számára a Nemzeti dal messze kiemelkedik a többi szimbólum közül. A székelyföldiek körében viszonylag magas a székely népviselet és a Székely himnusz szimbólumértéke is, de elmarad az első kettő mögött. A magyar nemzethez való tartozás tehát a szimbolikában fejeződik ki leginkább.

Március 15-ét mint nemzeti ünnepet a lakosság háromnegyede megünnepli, de a „rituálékban” való részvétel ennél jóval alacsonyabb, és társadalmi csoportonként, illetve régióként eltérő megoszlást mutat: legtöbben a székelyföldi városok lakói közül vesznek részt az ünnepeken. A válaszolók 75 százaléka érzi azt március 15-én, hogy büszke a

magyarságára, 15 százaléka nem érez semmit, és szinte senki nem válaszolta azt, hogy félne. A vallási és a családi ünnepeket követi fontosságát tekintve március 15-e mint nemzeti ünnep, míg sem a régi (május 10.), sem az új (december 1.) román nemzeti ünnepet nem tartják meg, azaz nem számít ünnepnek a minta 95 százaléka számára.

A kultúrnemzeti azonosulás fontos része a nemzeti hősök, kulturális személyek iránt érzett tisztelet és büszkeség. A történelmi nemzeti hősök listáján Mátyás király vezet, a kulturális személyiségeken Petőfi Sándor. A régiók között számottevő különbségek figyelhetők meg a további személyeket illetően. A történelmi személyiségek választása nem Erdély-centrikus, a kulturális személyiségeké igen: Petőfi mögött túlnyomóan erdélyi költők, írók tömörülnek.

Összességében értékelve a különböző dimenziókat megállapítható, hogy a Kovászna és Kolozs megyei magyarok nemzeti identitása részét képezi tudati szinten a magyar nemzetnek, de ez az identitás egy régebbi magyarságtudatot konzervál, mondhatnánk úgy is, hogy nincs szinkronban a mai magyarországi nemzettudattal. Ez elsősorban a szimbolika terén hangsúlyozódik ki, olyan személyiségek említése által, akiket Magyarországon nem sorolnának fel (Árpád, Attila). A Kovászna megyeiek- székelyek - azonosságtudata a Kolozs megyeiekéhez képest is archaikusabb, a nemzeti ünnepet - március 15-ét - jóval többen megünnepelik, mint Kolozs megyében, és ennek nem csupán adminisztratív okai vannak, habár erre egyelőre csupán következtetni tudunk. Az azonosságtudat erdélyisége egyrészt abban rejlik, hogy ideológiai és politikai vezető szerepe az RMDSZ-nek van - minden mást messze megelőzve, beleértve a magyar államot is, mondhatni, az „állami autoritást az RMDSZ monopolizálja -, másrészt abban, hogy az erdélyi kulturális személyiségek szimbolikus szerepe dominál. Ugyanakkor, ha a román és a magyar állam szimbolikus összemérésére kérdeztünk rá (sport versenyek), akkor a magyar államot választották A Romániához kötődő állampolgári tudat gyengébb, mint a kulturális megalapozottságú magyar nemzettudat.

JEGYZETEK

- 1 Ezúton is köszönetet szeretnék mondani Horváth Istvánnak, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanárának, valamint Csepeli Györgynek, az ELTE Szociológiai Intézete tanszékvezető egyetemi tanárának, akik segítőkészségükkel érdemben hozzájárultak tanulmányom elkészítéséhez.
- 2 Mikóújfalura több megfontolásból esett a választásunk. Egyrészt, mert egy másik vizsgálatból kiderült, hogy Erdélynek ebben a falujában jelentős volt 1850-1930 között az elmagyarosodottak aránya, és érdemesnek tartottuk külön megvizsgálni a település magyarságának identitását, de ez egy másik tanulmány tárgya, ebben a tanulmányban a tipikus identitásbeli jellemzők minőségi dimenzióját vettük figyelembe.
- 3 Az 1992-es romániai népszámlálás végleges adatai szerint a minta reprezentativitását értékelni lehet, az eltérések a háromszázalékos hibaszázalékon belül maradnak.
- 4 Krappmann, L.: *Az identitás szociológiai dimenziói*. Budapest 1980. (Szociológiai (tízetek 21.)
- 5 Bloom, William: *Personal identity, national identity and international relations*. Cambridge UP 1990.
- 6 Lásd Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég 1994.
- 7 Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, Gondolat 1992.
- 8 Taifel, Henri: *The Social Psychology of Minorities*. London, Minority Right Group 1978. 12-14.
- 9 G. W. Allport: *Az előítélet*. Budapest, Gondolat 1977.
- 10 18. Mit értékel különösebben az alábbiak közül (jelölje fontossági sorrendben a 3 legfontosabbat, úgy, hogy írjon 1-est, 2-est, 3-ast a kiválasztottak után): 1. szakmai siker, karrier, (...) 2. házasság, család (...), 12. saját ház, autó, villa, (...) 13. vallásos nevelés (...).
- 11 A Gereben Ferenc vezette kutatásban is megközelítőleg ilyen eredményekre jutottak a Székelyudvarhely és környéki vizsgálatban. Gereben (és mások): *Magyar olvasáskultúra a határon innen és túl*. Budapest, Közép-Európai Intézet 1993.
- 12 54. Megoldható-e a román-magyar konfliktus? 1. igen. 2. nem. 3. nem tudom. 55. Ha igen, hogyan? Max. 3 válasz: A román állam eleget tesz az RMDSZ igényeinek stb. A szövegben fel vannak sorolva
- 13 24. Az RMDSZ tevékenysége és célkitűzései (egy választ jelölhet be) :1. Közömbös számomra, nem érdekel. 2. Érdekel, de nem tartom fontosnak a kapcsolatot az RMDSZ-szel. 3. Érdekel, és hajlandó lennék valamit tenni ezekért. 4. Egyáltalán nem értek egyet ezekkel. 5. Nem ismerem őket.

- 14 25. Részt venne-e (vett-e) egy RMDSZ által szervezett (több választ is bejelölhet): 1. tüntetésen, 2. politikai vitafórumon, 3. tanfolyamon, 4. gyűlésen, 5. kulturális rendezvényen, 6. közmunkán, 7. ünnepen?
- 15 26. Milyen szerepet vállalnál (esetleg vállaltál) az RMDSZ-ben: 1. semmilyen, 2. egyszerű tagság, 3. kisebb alkalmi munkák, 4. kisebb vezetői, szervezői tisztség, 5. nagyobb vezetői tisztség.
- 16 A módszer alapváltozatát Csepeli György és Örkény Antal egy 1995-ös politikai kultúra és nemzeti azonosságtudat tematikájú felmérésben használta, ezt próbáltam meg a sajátos erdélyi viszonyokhoz alakítani.
- 17 63. Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, mennyire fontos, hogy...: 1. nagyon fontos, 2. fontosabb, 3. nem túl fontos, 4. nem fontos. A kijelentéseket egyenként kellett értékelni, az alternatívák fel vannak sorolva a szövegben.
- 18 Csepeli György i. m.
- 19 Csepeli, i. m.: a hazafelfogások tipológiája.
- 20 47. Ha megengednék, hogy elköltözzön Nyugat-Európába vagy Amerikába, mit tenne: 1. Elmennék, mert ott jobb élni. Nem mennék el, mert a) csak itt lehet a hazám, ahol születtem; b) jobb itt, mert a barátaimmal, ismerőseimmel együtt vagyok; c) saját nemzetiségem között, saját kultúrámban jobban érzem magam.
- 21 Csepeli i. m. 116.
- 22 A kérdések: 34. Ön szerint hány magyar él Erdélyben? 35. És körülbelül hány magyar él a világon?
- 23 A válaszadókat megkértük, hogy jellemezzék öt rövid jelzővel a magyarokat, a románokat és a cigányokat. A válaszokat karakteres módon központosítottuk (vezettük számítógépre), majd posztkodifikáltuk, és SPSS-ben létrehoztunk egy szintetizált mutatót a sztereotípiák negatív vagy pozitív tartalmának mérésére. Az értékek (-5, 5) skálán helyezkednek el. A nem válaszolók 0 értéket kaptak.
- 24 Allport, G. W.: *Az etőítélet*. Budapest, Gondolat 1977.
- 25 Nagy Mariann: 19th Century Hungarian Authors and Hungary's Ethnic Minorities. In: *Pride and Prejudice*. Ed by L. Kontler. Budapest, Central European University 1995. 29-50. Több néprajzi könyvet elemzett, így felleltározta -többek között - a románokra vonatkozó „forgalomba került” nemzeti sztereotípiákat.
- 26 Boia, L.: *Istorie si mit in constiinta romaneasca*. Bukarest, Humanitas 1997.
- 27 Lásd Hunya Gábor (és mások): *Románia 1944-1990*. Gazdaság- és politikatörténet. Budapest, Atlantisz 1990.
- 28 Az Európai Idő egy egész sorozatot közölt 1990. február-június között ebben a témában.
- 29 Itt meg kell jegyezni, hogy az 1996-os őszi választások politikai alkuinak eredményeképpen magyarok is vannak fontos vezető funkciókban.
- 30 Csepeli i. m. 77.
- 31 Anderson, Benedict: Imagined Communities. In: *Nationalism*. Ed by Hutchinson, J.-Smith, A. D. Oxford University Press 1994. 89-95.
- 32 56. Az alábbiak közül sorrendben melyik három fejezi ki legjobban az Ön számára a magyarsághoz való tartozást: 1. Nemzeti dal, (...) 6. magyar Himnusz stb. A szövegben a válaszlehetőségek fel vannak sorolva.
- 33 60. Milyen ünnepeket tart meg, illetve melyekben vesz részt az alábbiak közül: I. megtart és fontosnak tartja, 2. megtart, de nem olyan fontos, 3. nem tartja meg. Húsvét, karácsony, december 1., március 15., május 10., családi ünnep, szüreti bál, helyi ünnep, más.
- 34 Gereben i. m. 159-160.

VALÉR VERES

Aspects of National Minority Identity of Hungarians in Cluj and Covasna Counties, Romania

The author analyses, mainly in a descriptive form, the different aspects of the Hungarian national minority identity of Cluj (Kolozs) and Covasna (Kovászna) counties in Romania.

The study was realised on the basis of a sample survey with questionnaires and semi-structured interviews. The sample size is of 702 persons, their age being 18 and 75 years. The research covers the Hungarian speaking population of the Covasna and Cluj counties. The sampling was realised using multistratified selection.

The dimensions of collective identity analysed by the present study includes the importance of ethno-national belonging in personal and collective value contexts, the criteria of belonging to the national group, the idea and the meaning of the country (homeland), the perception of the national group, the principal auto- and heterostereotypes and the perception of the minority status and their role in the identity strategies.

PÁLFY ZOLTÁN

Moldvai csángó diákok erdélyi iskolákban

„...amikor kísérletek történnek –
immár négy éve – a magyar nyelvű
csángó oktatás beindítására, a csángók
a politikai élet színterére lépnek.”

(Kapalo 1994. 30.)

Az alábbiakban felhasznált adatok az 1990-től 1995-ig terjedő időszakra vonatkoznak. Elemzésemet nem a teljesség igényével készítettem, csupán néhány fontosnak ítélt jelenséget, szempontot, problémát vázolok föl. A csángók erdélyi anyanyelvi oktatása során felmerülő gondok a kutatás idején állandósultak, s előrevetítették az említett beiskolázási akció olyan buktatóit, amelyeknek nem kis része van abban, hogy az időszak végére elért sikerek után mára meglehetősen megcsappant az érdeklődés a hasonló kísérletek iránt. Az akcióra jellemző problémák megjelenése, valamint az a körülmény, hogy statisztikai értelemben is a kilencvenes évek közepére tehető a csángómagyar fiatalok székelyföldi beiskolázásának csúcspontja, lehetővé teszi olyan következtetések levonását, melyek nemcsak az említett öt évre, hanem az azóta eltelt időszakra is érvényesnek tekinthetők. Magának a kutatásnak a gerincét a csángó diákokkal, illetve tanáraikkal folytatott beszélgetések alkotják. Köszönöm mindazoknak a jóindulatát, akik a tények feltárásában segítségemre voltak.

I.

Előjáróban szükségesnek látszik néhány olyan általános körülményre kitérni, melyek az alábbi elemzés kiindulópontjaként s az elemzettek általános jellemzőiként egyaránt szolgálnak.

A moldvai csángó fiatalok tanítása az erdélyi iskolákban olyan általános eszmei és iskolai gyakorlat keretében kezdődött 1990-ben, melynek fő hangsúlyai ideológiai-politikai természetűek. A szakmai-oktatási szempontok a legjobb esetben is csak másodlagos szerepet játszanak benne. A csángó gyerekek erdélyi beiskolázását (pontosabban: magyar nyelvű oktatását) célzó akciók leírásánál nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy az erdélyi magyar iskolák ügyének képviselői nem a tartalmi kérdésekre, sokkal inkább az intézmények „függetlenségének” „megőrzésére-megmentésére” tettek erőfeszítéseket. Más szóval: elmosódnak a politika – iskolapolitika - iskola fogalomsor közti határok, az iskolaügy - mivel annak belső, tartalmi kérdéseit mind jobban elhanyagolják - egyre inkább politikai ügyé válik. Ily módon az oktatásra vonatkozó, többségében rövid távú tervek elsődlegesen az intézményi keretek megtartására irányulnak, a moldvai csángók erdélyi (anyanyelvi) iskoláztatására kezdeményezett akciókból is hiányoznak azok a tartalmi-szakmai megfontolások, stratégiai elképzelések, melyek a kísérletet átláthatóvá, illetve - hosszabb távon életképesé tennék.

A menet közben előálló speciális helyzetekben megmutatkozó szakmai felkészületlenség azonban nem csak a magyar nyelvű oktatás sajátosan túlpolitizált jellegére vezethető vissza. Az ügyben azóta érdekeltté vált pedagógusokat, iskolákat azért is érte készületlenül ez a kísérlet, mert legtöbbször nem ők kezdeményezték. Jellemző, hogy a csángó falvakban toborzó vegyes összetételű csoportba csak nagyon kis hányad jött a leendő fogadóintézmények tanárai közül. A jó szándék, a kezdeti optimizmus teret adott a közös végiggondolást nélkülöző lépéseknek is. Mindazok között, akik az „ügyet” hangzatos szövegek kíséretében felvállalták és akik a feladatot a hétköznapi valóságában végzik,

akadozik, sok esetben pedig teljesen megszűnik az érdemi kommunikáció. (Nem beszélve a csángókkal magukkal való kapcsolattartás esetlegességeiről.)¹

A felkészültségbeli hiányosságok önmagukban is sokrétű problémát jelentenek. Igen ritkán áll a fogadó intézmény rendelkezésére az iskola társadalmi beágyazottságára, szociális környezetére vonatkozó használható tudás. Az ilyen intézmény aztán - tisztelet a kivételnek - a teljesen idegen környezetből jött csángókkal végképp nem tud mit kezdeni. Főleg, ha számukra már az erdélyi iskolába kerülés² sem megnyugtató megoldás, inkább élettér-változtatással kapcsolatos adaptációs problémákat jelent.³ A beilleszkedési nehézségek mibenlétét, fajsúlyát a fogadó intézmények nem mérték, nem mérhették fel előre. Holott a moldvai csángókról meglehetősen nagy mennyiségű tudás, tapasztalat áll rendelkezésre. Ez az ismeretanyag azonban egészen más szakterületeken halmozódott fel. Nagyobb része annyira a nemzeti-kulturális (meg)mentésideológia jegyében készült, hogy a konkrét, iskolai szakfeladatok lebonyolítása során - a leendő diákok megkeresése, kiválogatása, a versenyhelyzetekre való (lélektani) felkészítése stb. - eleve nem volt segítségül hívható. Ha pedig mégis, akkor a csángók s az értük több-kevesebb felelősséget vállalók számára egyaránt csalódást okozott. A „kulturális váltásra” vonatkozó előzetes tanulmányok pedig vagy hiányoznak, vagy nem veszik figyelembe őket. A csángók oktatásába bevont pedagógusok helyzetét olyan, a fenti helyzetből adódó körülmények - a csángó diákokkal való foglalkozás pluszmunka jellege, rosszul vagy egyáltalán nem fizetettsége, idő- és energiahiány stb. - jellemzik, melyek részükről ilyen természetű tanulmányok elkészítését sokszor csak igen nagy személyes erőfeszítések árán teszik lehetővé.

A „visszamentés magyarrá” nehezen körvonalazható, sok terméketlen vitát kiváltó általánosságán túl az akció kezdete után öt évvel sem látszik tisztázódní a csángó fiatalok Erdélyben történő úgynevezett anyanyelvi iskoláztatásának végcélja. Azzal kapcsolatban, hogy az ebben a formában tanulók - vagy éppen továbbtanulók - minek néznek elébe a jövőben, egyelőre éppúgy nem mutatkoznak stratégiai megfontolások, mint ahogy az éppen folyó csángóoktatás esetében sem.⁴

II.

A konkrét helyzetelemzés két esetcsoport felvázolására szorítkozik: a csíkszeredai (Miercurea Ciuc) József Attila Általános Iskolában az 1994-95-ös tanévben ötödik éve folyt a csángó gyerekek beiskolázása, ennek gyakorlati tapasztalataira, illetve a székelyudvarhelyi (Odorheiu Secuiesc) Benedek Elek Pedagógiai Líceum csángó növendékeinek esetére.

Moldvai csángó tanulók Erdélyben - ezt inkább úgy kell érteni: Hargita megyében. A rendelkezésre álló 1993-95-ös statisztikák mindenesetre ezt igazolják. Az utóbbi, 1994-95-ös tanév adatai szerint⁵ a megyében tizennégy iskolában folyik vagy folyt csángó „anyanyelvi oktatás, különböző szinteken. Hargita megyében 14 iskolában van csángóoktatás. Ebből Csíkszeredában hét oktatási intézményben összesen 114 csángó gyerek tanul, ebből a József Attilában 56-an; Székelyudvarhelyen csak középiskolában van csángóoktatás, az itteni 6 intézményben összesen 13 moldvai diák tanul. További két csángó diákja van a szentkeresztbányai Elméleti Líceumnak. Az országban ezenkívül Sepsiszentgyörgy két középiskolájának összesen 9 moldvai tanulója van; Bukarestben négyen, Gyulafehérváron hárman tanulnak. A dévai szórványkollégiumról erre az évre nincs adat, a fentebb említett hétfalusi középiskolában a kimutatás szerint - diákok hiányában - megszűnt ez a tevékenység. Az 1994-95-re feltüntetett 155-ös összlétszámból 148 csángó diáknak tehát a székelyföldi tömbmagyarság iskolái adnak otthont.

Az előző, 1993-94-es tanévben nyolc helységben összesen 220 moldvai diák részesült anyanyelvi képzésben. Ebből Csíkszeredában hat iskolában 102-en, Székelyudvarhelyen hat intézményben 46-an, Székelykeresztúron 19-en, Kovásznán, valamint Sepsiszentgyörgyön

(Kovászna megye) 41-en, illetve hárman, továbbá Hétfaluban, Gyulafehérváron és Bukarestben összesen 9-en tanultak. A dévai szórványvidék kollégiumába akkor 30 csángó diák volt beíratva. A két adatsor összehasonlításából egyrészt kiderül, hogy a nem otthon tanuló csángómagyarok száma csökkenőben van (két évvel később, 1996-ban még kevesebben voltak). Másrészt a hangsúly egyre inkább áttevődik Hargita megye iskoláira, illetve fokozatosan megszűnik a csángók középiskolai oktatása Erdélyben.

Más (Kovászna, illetve Brassó⁶ megyei) esetekkel ellentétben a csíkszeredai József Attila Általános Iskolában és a székelyudvarhelyi Benedek Elek Pedagógiai Líceumban szerzett tapasztalatok lényegesen kedvezőbbek. Mára mindkét intézmény több mint ötéves gyakorlattal rendelkezik a csángó fiatalok képzése terén. Csíkszeredában 1990-ben kezdődött a moldvai csángók anyanyelvi oktatása. Az akció beindítása és annak módja (erről később részletesebben), illetve a benne főszerepet vállaló helybeliek személyes és társadalmi státusa sok szempontból megfelel annak az általános sémának, mely a hasonló ügyek lebonyolítása során az erdélyi magyarság tömbhelyzetben lévő csoportjait jellemzi. Az általános vonások kiemelését azonban ezúttal csak annyiban tartom célszerűnek, amennyiben fényt derítenek azokra a tényezőkre, amelyek a kísérlet folytonosságát mégiscsak biztosították, illetve olyan tapasztalatok birtokosává teszik az ebben az iskolában csángóoktatással behatóan foglalkozó pedagógusokat, amelyek az akció tartalmi vonásainak egészére jellemzőek.

Az említett általános iskolába jár a megyében oktatott csángó gyermekeknek több mint egyharmada; 1994 őszén 56 moldvai kisdíákot írtak be ide. A számszerű adatoknál azonban beszédesebb az a tény, hogy ez az egyetlen olyan intézmény, ahová hetedik, illetve nyolcadik osztályos csángó gyermekek járnak (a máshol tanulók mind középiskolás korúak). Négy év tapasztalatai szerint minden bizonnyal közülük kerülnek ki a továbbtanulásra esélyes, a középiskolák számára utánpótlást jelentő moldvai diákok. Borbáth Erzsébet igazgatónő szerint a választás azért esett a 12-13 évesekre, mert ez a korosztály a leginkább alkalmas arra, hogy még/már viszonylag könnyen átvészelve a beilleszkedési nehézségeket, illetve a magyar nyelvű tanulásból adódó problémákat. A lemaradás behozatalához és a sikeres magyar nyelvű felvételihez két tanévnyi idő szükséges.

Külön figyelmet érdemel az anyanyelvi oktatásban részesülő moldvai csángó diákok lakhely szerinti megoszlása. Az RMDSZ Oktatási Főosztályára beküldött kollektív ösztöndíjpályázat alapján (a származási helységeknek csak a román megnevezésével): Gioseni 34; Pustina 32; Arini 15; Luizi Calugara 11; Frumoasa 9; Fundu' Racaciuni 8; Lespezi 6; Faraoani 6; Coman 4; Vladnic 4; Somesca 3; Vita 3; Cleja 2; Faget: 2; továbbá Bacau, Buia, Ciucani, Moinesti, Racaciuni, Tamasi, Valea Mare egy-egy diák. A gyimesbükkieket - Ghimes-Faget - is beszámítva: összesen 155 fő. Bár e statisztika részletekbe menő elemzése, a számsorból kikövetkeztethető ok-okozati viszonyok feltárása nem témája tanulmányomnak, az egyes adatok közti feltűnően nagy különbségeket magyarázandó mégis idekívánkozik két értelmező megjegyzés. Mivel a demográfiai tényezők lényeges eltérést nem mutatnak (a moldvai csángó falvakban általában magas a családonkénti gyermekszám), a feltűnő különbségekre két magyarázat kínálkozik. Egyrészt az, hogy az egyes helységek ilyen irányú „megkeresettsége” számottevően különbözött. (Egyébként a toborzó munka teljesen esetleges és önkényes volt, legalábbis a deklarált célt illetően.) Másrészt közrejátszhatott az is, hogy vannak olyan csángó közösségek, amelyeknek tagjait egymáshoz és az erdélyi magyarsághoz erősebb kötelékek fűzik, erre utalnak a régóta folyó „illegális”, azaz nem iskolai keretben végzett magyar nyelvű néptanítói munka, a helybeli szellemi vezetők ellenpropagandájának hiánya vagy hatástalansága és másféle kapcsolatok - lásd a csíksomlyói búcsúba járás, a helység lakóira általában jellemző nagyobb fokú mobilitás stb. Mivel a felsorolt falvakat általában nem a gyermekekkel később ténylegesen foglalkozó pedagógusok, hanem főképpen az akció elindítói-szervezői keresték fel, az ő szempontjaiktól függött a válogatás.⁷

Ha ilyesmiről egyáltalán beszélni lehet, hisz tulajdonképpen mellőzték a szakmai szempontokat. („Jöttem, mert azt mondták, itt jó lesz, tanulhatok magyarul.”) Képességvizsgát egyáltalán nem kellett tenni. Inkább az jött, akit a toborzóknak sikerült meggyőznie, illetve akinek a családi háttere ezt lehetővé tette. A József Attila Általános Iskolába érkező csángó tanulók körében is csak az 1994-es tanév elején végeztek egyfajta tanulmányi szűrést annak érdekében, hogy a jobb képességűek jussanak a kínálkozó lehetőségbirtokába. A főkövetelmény természetesen a magyar nyelv ismerete volt.

Jellemző a mód, ahogyan-minden előkészítés nélkül-az első csángó osztály az említett csíki iskolába került. Borbáth Erzsébet igazgatónő elmondása szerint ezt a csoportot mintegy meglepetésként kapta 1990-ben az akkor újonnan alakult iskola;⁸ az erre vonatkozó tanfelügyelői bejelentés - egyben felsőbb utasítás - tanévkezdéskor jött. Ugyancsak Borbáth Erzsébet tapasztalatainak értelmében a feladat ily módon történő kiosztása után a „toborzók” mintegy cserbenhagyják az iskolát. Az általuk kijelölt cél tartalmi, gyakorlati megvalósításához anyagi vagy más természetű támogatást, mondják, nem biztosítanak.⁹ Arról pedig, hogy a gyerekeknek mindenképpen javára válik, ha „kijönnek”, mindenki meg volt győződve, legalábbis az elején; hogy konfliktushelyzetek is előadódhatnak, arra talán senki sem gondolt.

Pedig egyes problémák azonnal jelentkeztek. A tanárok energiáját elsősorban az új tanulók nyelvi nehézségeinek leküzdése kötötte le.¹⁰ Külön erre a célra készült anyanyelvi felzárkóztató program Csíkszeredában sem állt rendelkezésre. A szaktanár egyéni felkészültségén múlt az eredmény. A moldvai csángómagyar gyermekeknek „...a számos szociológiai, szociálpszichológiai tényezővel terhes kisebbségi kétnyelvűségi létük... [folytán] ...nincs stabil anyanyelvi példaképük, amelyet követhetnének; a szülők, többségükben beletörődve abba, hogy a tanítási nyelv román, a családban is azon igyekeznek, hogy román nyelven beszéljenek; ezáltal beszélt anyanyelvük... és a hivatalos államnyelv moldvai változatának kölcsönös egymásra hatása egy sajátos keverék nyelvet eredményezett”. (Borbáth 1993. 3.) A csángó gyermekek legtöbbször csak fenntartásokkal mondható el, hogy megfelelő íráskészség birtokában kezdi el anyanyelvű tanulmányait. „...a román nyelvet sem tanulhatják meg helyesen. Az iskolában (az oktatás minőségétől függetlenül) a román nyelvű magyarázatot nem értik, mechanikus memorizálásra kényszerülve logikus gondolkodásuk nem fejlődik, tartós ismereteket nehezen vagy csak nagyon keveset szereznek...” (Borbáth-Erőss 1993. 3.)

Mindezek érthetővé teszik azt a megkülönböztetett szerepet, amely ebben a speciális képzésben a magyar nyelv és irodalom tanítására hárul. Mivel ilyen jellegű segédanyagok nem állnak rendelkezésre (ezek hiányára, úgy látszik, nem lehet elégszer felhívni figyelmet), a szaktanár-ebben az esetben Borbáth Erzsébet - arra kényszerül, hogy mintegy menet közben alakítsa ki/át a helyzethez illő módszert. Az anyanyelvhasználatban mutatkozó hiányosságok leküzdésére megfelelőnek látszik a kontrasztív grammatika alkalmazása: „Tanítványaimmal a román nyelv grammatikájának ismeretében a nyelvi jelenségek összehasonlításával és szembeállításával együtt próbáltuk felfedezni anyanyelvünk jellegzetességeit, neveztük meg a nyelvi jelenségeket.” (Borbáth 1993. 4.)

Hamarosan kiderült az is, hogy nem csupán (anya)nyelvi téren van szükség felzárkóztató programra. A gyerekek zöme ugyanis rendkívül alacsony szintű előképzést hozott otthoni iskolájából, mely mintha szándékosan arra törekedett volna, hogy szellemi képességeiket parlagon hagyja. A számos negatív iskolai tapasztalattal terhelt hetedikes-nyolcadikos tanulónak nem csak az íráskészségét kellett feljavítani. Sokukat valójában az otthon gyakorolt mechanikus memorizálás helyett - meg kellett tanítani tanulni. Nem a „...»logikus, rugalmas gondolkodásra való képesség«, ...nem a »tanulás iránti ambíció« hiányzik belőlük, hanem a mechanikus ismeretszerzésből fakadó alacsony előképzettség, a hiányos és archaikus anyanyelvhasználat, az értelmes tanulási tevékenység hiányából eredő sok-sok

kudarcélmény és mindezek nem ismeretéből származó pedagógusi értetlenség, türelmetlenség nehezíti helyzetüket.” (Borbáth-Eröss 1993. 3.) Nem csak archaikus nyelvhasználatukat kellett a maihoz alakítgatni – a hiányosságok mellett a kettő közötti távolság néha századokban mérhető -, hogy képessé váljanak az egyes szaktantárgyakat magyarul megtanulni.

A nehézségek mélyebben fekvő okaira még csak ezután derült fény. A moldvai csángómagyar gyermekek az új környezettől sok mindenben eltérő tudatvilágot hoznak magukkal. Saját sajátos gondolkodási sémáik tükrében még a velük egykorúak észjárása is idegennek tűnik számukra. (Ez a tényező fokozott figyelmet-türelmet, a tananyag célszerű átcsoportosítását, a sebesség csökkentését - egyáltalán: külön erre a célra szervezett foglalkozásokat tesznek szükségessé. Ezekre részben az órákon kerül sor, részben a pénteki napokon tartott „felkészítőkön.) Tévedés ne essék: nem arról van szó, hogy a csángó gyerekek „gyengébbek”, hanem arról, hogy *mások*. Sok egyéb mellett talán ezzel kellett volna elsősorban előre számolni. Nem tartom feladatommak megítélni, mennyiben túlzó az a kifejezés, hogy „...a középkorból kiszakított fiatalok...” (Rejtő 1993). Az oktatás vonatkozásában megfigyelhető másságuknak két vetülete mégis idekíváncozik. A csángómagyar gyermekekre az elvont, fogalmi gondolkodás helyett inkább a képi-metaforikus gondolkodás jellemző.¹¹ Nem igazán vállalkozó szelleműek, s a verseny nem lételemük, erre egész neveltetésük, társadalmi hátterük és közismerten erős vallásosságuk ad némi magyarázatot.

A hirtelen környezetváltozás olyan mérvű szocializációs problémák elé állította a növendékeket, amelyeken külső, intézményes támogatás nélkül csak nehezen lehettek úrrá. Meglehet, az erdélyi viszonyok között is a kettős kisebbség szociálpszichológiai helyzetét élték meg.¹² A nehézségek enyhítése érdekében az iskola vezetősége és a Domokos Pál Péter Alapítvány külön nevelőt kért a csoport számára. Ezt a mai napig nem kapta meg.¹³ A szocializációs problémákat így lényegében a fogadóintézménynek kell megoldania. E feladatának az iskola - természetesen korlátozott lehetőségei szerint - próbál eleget tenni. Az Erdélyben beiskolázott csángómagyarokat nem sikerült családoknál elhelyezni. (Előzetes szervezés nélkül semmiképpen nem lehetett a gyermekeket - még néhány hónapra sem - helybeli családoknál elhelyezni, holott beilleszkedésüket ez nagymértékben megkönnyíthette volna.) Kollégiumban laknak. Viszonylagos elszigeteltségük előnye, hogy közösen némileg könnyebben viselik el az átmenet nélküli életvilágcsere megrázkódtatásait. Hátránya viszont az, hogy az iskolán kívüli környezet szocializációs hatása csak erősen megszűrve jut el hozzájuk. Talán jobb is. Ez a hatás ugyanis nem mindig pozitív. Megegyezik, hogy a csángó fiatalokat - főleg, ha nincsenek nagyobb csoportban, illetve romános hangsúlyú beszédükkel elárulják magukat - sértegetik. Elmondásuk szerint a magukat idegennek érző csángók a tettelegességet sem zárják ki; ellenkezőleg.

A vendég diákok sok mindenben megnyilvánuló másságát az akciók kezdeményezői vagy nem ismerték fel, vagy - későn megbánt „jóindulattal” - széppé kozmetikázták. Mára sok iskolából feloldatlan konfliktusok nyomait hátrahagyva s magukkal cipelve távoznak a moldvai csángók Hová?

*

Az udvarhelyi Pedagógiai Líceum öt 1996-ban végző csángó diákja tanácstalan és borúlátó. Tudják: a hazatérésre, ha ez szakmájuk otthoni gyakorlását jelentené, jószerevel semmi remény nincs. Igaz, a maguk módján következetesek. Egyikük sem állítja, hogy „kijövetelét leginkább a tanítónői képzés megszerzése motiválta volna. (Általában többségüknek nincs konkrét elképzelése arról, hogy mennyire-mire s meddig lesz jó számukra a váltás, s ezért nem ők a felelősek.) Szülőfalujukban a magyar nyelv tanítására

még semmilyen reális megoldás nem kínálkozik „A moldvai csángómagyar gyermekek anyanyelvi képzésére a moldvai csángómagyar falvakban még nem született politikai döntés, bár minisztériumi határozat biztosítja a román tannyelvű iskolákban az anyanyelv oktatását (5023/1993. V. 24-i Határozat). Erdélyi anyanyelvi oktatásuk tehát mindmáig csak a magyarság ügye.”¹⁴

A „magyarság ügye azonban - ebben az esetben is - egyéni sorsokból/problémákból, szakmai részfeladatokból áll. Sajátos oka van annak is, hogy miért nem név szerint idézem diák beszélgetőtársaim megnyilatkozásait. Ők maguk kérték a teljes diszkrécióra. Tették ezt azért, mert mint mondták, a nyilvánossággal kapcsolatos tapasztalataik nagyon rosszak.

Egyikükkel megesett, hogy - éppen az Udvarhelyre kapcsolatos „ki- jövetel” kapcsán készített interjúban - a román újságírók mást írtak, mint amit ő mondott. A szándékos ferdítés eredményeként maga és családja konfliktusba került otthon a faluval s még inkább annak egyes „hangadóival”. Ez a diák azóta nem hajlandó arra, hogy „felvegyék”. A másik ok általánosabb. Úgy érzik, kirakatban élnek. „... mutogatnak minket, ...fényképeznek, énekeltetnek, mint egy babát, aztán elmennek és annyi [...] mikor mész [ti. Magyarországra vagy bárhová, ahol kulturális reprezentációra lehet számítani], a legelső, hogy a [nép]viseletet becsomagold.”

„...Hová menjek ezután? ...haza nem, mert nincs magyar iskola... Mi több, a csángómagyar faluközösségeket az előjáróság manipulációinak sikerül nemegyszer mindenféle „magyar akció ellen hangolnia. Ezzel összefüggő probléma, hogy azok, akik „kijönnek” Erdélybe tanulni, megbélyegzetteké válnak az otthoniak szemében, akiktől éppen az távolítja el őket, amiért állítólag eljöttek. Sokan nemcsak tanulmányaik idejére, de talán véglegesen el vannak szakítva szüleiktől, rokonaiktól, az otthoni kapcsolathálótól. „...az idevalók mehetnek a saját falujukba, ott van a család, segítség, de mi nem mehetünk ...haza azért sem, mert ott mindenki ismer...” A székelykeresztúri (Cristuru Secuiesc, ugyancsak Hargita megye) gyermekotthon is jobb lehetőségnek látszik ennél, ott van hely, akár több is, inkább elmennek oda, akkor még városon is maradnak, mondják. „Elegünk van abból, hogy mindenki a terveink felől érdeklődik, (...) elmennék valahova, akár falura is, csak egy darabig legyen csendben, hagyjanak békét...” Úgy látszik, az egész mintegy az „essünk túl rajta” jegyében folyik, s ezt ők maguk is érzik, várják a jövőt, amely beláthatatlannak tűnik.

Hiába biztosítja - papíron - minisztériumi határozat a moldvai csángómagyarok román tannyelvű iskoláiban az anyanyelv oktatását. A lézpedi Fehér Katalin esete mindennél világosabban példázza: a törvény szava ezen a vidéken nem több írott malasztnál. A líceum egyik tanárának állítása szerint talán a Bákó (Bacau) megyei tanfelügyelőséget is jobb belátásra lehetne bírni. Csak éppen nem azzal, hogy a magyartanítás vörös posztóját lobogtatjuk a szeme előtt. (Valóban: ha már ennyire telítődött politikummal az oktatással kapcsolatos társadalmi diskurzus, politikusabban is lehetne eljárni.)

Magyar nyelvű iskoláik 1959-ben történt megszüntetése óta a moldvai csángóknak csak román tannyelvű elemi iskoláik vannak. A hatvanas évek elején a magyarul miséző papokat is eltávolították a csángó falvakból. Az új papok véleménye a magyar nyelvet illetően gyakran ölt szélsőséges formát: „A magyar az ördög nyelve.” (Nyilvánvaló, mekkora súlya van az ilyenféle kijelentéseknek olyan közösségekben, mint a szóban forgóak, ahol a katolikus vallásnak s így a falu szellemi vezetőjének, a plébánosnak igen nagy a szerepe az emberek tudatvilágának alakításában.)

Ott, ahol a csángók mindennek ellenére is ragaszkodnak anyanyelvükhöz, a törvényes kereteken kívül születnek kísérletek arra, hogy a gyerekeket magyarul tanítsák. Úgy látszott, a '89-es változások lehetőséget teremtenek arra, hogy az olyan önkéntes néptanítók, mint Fazekas Józsi vagy Fehér Kati (mindketten lézpediek), háborítatlanul oktathassák magyar szóra azt a néhány gyermeket, aki erre önszántából vállalkozik. Nem így történt. Fazekas Józsit többször megfenyegették, Fehér Katit pedig a helybeli rendőr kihallgatásra idézte be

1993 márciusában, s megállapította, hogy „...F. K., azáltal, hogy gyermekeket tanít magyarul írni-olvasni, alkotmányellenes, közösségromboló, népizgató tevékenységet folytat.... (Vö. Csapó 1994. 6.) A kihallgatás nyilvánvaló célja a megfélemlítés.¹⁵ Az eredmény azonban váratlan ellenállás F. K. részéről. Több ügyét támogató beadvány is készült, de eredménytelen maradt. Végül polgári perre került sor, de ez sem szolgáltatott igazságot. Az eset kapcsán több nacionalista felhangú román sajtómegnyilvánulás, illetve ezekre válaszoló magyar cikk látott napvilágot. Mindezek ellenére az ötvenes éveiben járó asszony továbbra is tanítgatja megcsappant létszámú lészpedi gyermekcsoportját. Munkájához minden anyagi támogatást nélkülöz, ráadásul ügyében a falu közvéleménye is erősen megoszlik. (Hogy a helybeliek között mennyire nincs egyetértés, az is mutatja, hogy egyik Udvarhelyen tanuló, lészpedi illetőségű diák szerint: „Fehér Kati és a másik tanító egymás közt versengenek...”) Az udvarhelyi tanítónőjelöltek viszont egybehangozóan állítják, hogy „...nem akarunk Fehér Katik lenni...”.

„Szembe dicsérnek, a hátunk mögött lemocskolnak.” A moldvai tanítónőjelölteknek épp elégszer volt alkalmuk hallania velük kapcsolatos közkeletű vádak: nincs bennük kitartás, nem elég erős a magyarságtudatuk, a nyelvet sem beszélik rendesen stb. Egyik tanáruk szerint: „...ezek sérült öntudatú emberek; jobb a helyzet például a pusztinaiak esetében (azért, mert ezek székelyes csángók), ők jobban is tudnak, hamarabb és többet is fejlődnek magyarból...” Jellemző csúsztatás: az identitás kérdése a nyelv-ez esetben természetesen a magyar-tudásán, illetve e nyelvtudás szintjén áll vagy bukik. Maguk a csángók másképpen fogalmazzak: „...amíg ide nem jöttünk, nem foglalkoztunk azzal, hogy kik vagyunk.

[Most már] ...legalább tudjuk, hogy kik vagyunk...”¹⁶ A korábbi kapcsolatok szörványosságára, de legalábbis egészen más természetére vall, hogy „...csak annyit tudtunk, hogy van egy Hargita megye, s hogy tőlünk jöttek ide férfiak olyan »lekéssett«¹⁷ leányokat venni...”. Az éremnek azonban egy ritkábban látható oldala is van. Azok, akik a „magyarságtudatot” kéri rajtuk számon, egyáltalán nem ismerik a moldvai diákok otthoni körülményeit, helyzetét. A diákok tudomása szerint tanáraik közül csak a biológus járt Moldvában („...de hát azt más érdekli, a burjánok...”), s bár egyénileg meghívták őket szülőfalujukba a tanítványaik, „...mindenki csak ígérte, hogy majd egyszer ellátogat...”

Saját elmondásuk szerint a csángó vendégdiákokat érkezésüktől fogva amolyan enklávéként kezelte a fogadóintézmény.¹⁸ [Az] „...elején mindenki nyájaskodott...” - aztán a felszín alól egyre gyakrabban bújtak elő a konfliktusok vagy azok lehetőségei. Egyikük szerint sokat sértegették, csúfolták őket például magyar nyelvi ismereteik hiányosságai és furcsaságai miatt. Úgy érzik, nem szereti igazán őket itt senki, túlzott érzékenységük érthető. Lelki gondozásukra nem gondoltak, itt ugyan eljárnak templomba, gyónni is, de az egész formális; Lajos atya (régebben sokat járt ki hozzájuk Moldvába; most plébános egy közeli faluban), aki az egyetlen emberibb viszonyt jelentette, ilyen vonatkozásban is, mostanra, mondják, elhidegült tőlük. Osztályfőnökük szeretetmegnyilvánulásait sem érzik őszintének. Ami a kollégiumot illeti, „...karanténfegyelem van a pedában...”. (Ez alkalmasint tovább nehezíti a szocializációt.) Komolyabb emberi kapcsolatokat nem tudtak itt kialakítani, jó barátot, barátnőt nem szereztek. Igazából nincs, akinek elmondják a bajaikat, „...csak egymás között dühöngjük ki magunkat...”.

Nyelvi nehézségeikről nem vettek tudomást. A diákok szerint például jobban járt, aki egyedüli csángó az osztályában, legalábbis ami a magyar nyelv tanulását illeti. Az általános gyakorlat - s ez Udvarhelyen is érvényesül - az, hogy sülve-főve együtt vannak, a kollégiumban is egy szobában laknak, azaz „egybecsapják” őket, mondván, hogy „...ezt így szoktuk...”. Új környezetük azt sem értette, hogy azért is beszélgetnek egymás között románul, mert az általuk odahaza használt helyi csángó nyelvváltozatok között akkora a különbség, hogy a magyar irodalmi nyelv kellő ismerete híján kezdetben magától értetődő volt számukra, hogy a románt használják közvetítő nyelvként. Ennek is folyománya, hogy

mindjárt az elején lemaradtak, s ezzel kiestek az eminenseknek kijáró megkülönböztetett figyelem köréből. Amikor pedig majd állásváltásra kerül a sor, ők már csak a végén juthatnak szóhoz, nekik csak azok az állások maradnak, amelyeket „...meghagynak azok, akiknek jobb a médiája a miénknél...“.

Még így is mind az öten úgy vélekednek, hogy ahhoz viszonyítva, ami otthon várná őket s „magyar tanítónőként való hazatérésük miatt esetleg hozzátartozóikat is -, még mindig jobb Erdélyben maradni. „...annak se jobb, aki otthon maradt, nekünk is csak annyival, hogy esetleg valahol itt maradhatunk... Pedagógiatanáruk szerint „...mostanra jól belejöttek, egészen jól megy nekik a tanítás, a baj ott van, hogy egyik sem akar hazamenni, de hát tulajdonképpen nem lehet őket hibáztatni, otthon nem is olyan a helyzet [ti. ellenállásba ütköznének], meg hát ők láttak most valami jót, hogy lehet ezután, főleg egy fiatal lánynak, hazamenni oda, (...) itt kaptak magyar kultúrát, láttak valamiféle magyar civilizációt, a magyarságtudatuk is [efelől azért vannak kételyei] úgy-ahogy megerősödött...”. Szerinte el van rontva az egész szórványügy,¹⁹ egyéni megkeresések és garanciák alapján lehetne csak kellőképpen válogatni, ha az a cél, hogy hazamenjenek tanítani; persze ennek a törvényes keretei sem tisztázottak, no meg a falu hangulata sem megfelelő stb.²⁰ Fehér Katira gondolva az a véleménye, hogy az ilyen hivatástudat otthoni következményeinek vállalásához erős eltökéltségre volna szükség, de ahhoz a nevelést sokkal korábban kellene elkezdni, a kisiskoláskorúakat viszont (még) nem engedik el a szülők.

III.

Ha lehetőség volna arra, hogy otthon magyarul tanítsanak, sokkal valószínűbb, hogy hazatérnének. Így viszont maradnak. Nem ők az egyedüliek, és távolról sem csak a „tanítóképzősök nem szándékoznak hazamenni tanulmányaik befejezése után. A fennálló helyzetben - mely számukra fenyegető, de legjobb esetben is teljesen bizonytalan - azonban senki nem kárhoztathatja ezért a csángómagyarokat.

Pedig az egész akciónak az volt a deklarált célja, hogy saját értelmiséget képezzenek a csángómagyar falvaknak. Jelenlegi állapotában a kísérlet következménye - úgy tűnik - inkább az, hogy a románoktól való függés átalakul a magyaroktól való függéssé. Ez viszont - ismét csak az elemzés legelején már idézett szerzőre hivatkozva - mesterségesen megváltoztatja a moldvai csángó közösségen belül kialakult történelmi erőviszonyokat. A cél - megőrizni ezeket a közösségeket - „...nem valósítható meg kívülről jövő módszerekkel. Bármely változás csak akkor lehet pozitív, ha az impulzus belülről, a centrumból jön.”²¹ (Vö. Kapalo 1994. 30.) Talán így is sokkal többre lehetett volna jutni, ha a csángók magyar nyelvű oktatásának céljait körültekintőbben és részletekbe menőbben tisztázzák az akció kezdeményezői, s nem hagyják a hangsúlyt a nem magyar nyilvánosság szemében (is) a magyar tanítási nyelvre tolni. Az anyanyelvi oktatás s az ebből elindítani szándékozott értelmiségnevelés önmagában nem elegendő. Még akkor sem, ha sikerülne ezt az értelmiséget magyar nyelvű iskolákban elsajátított szakmája gyakorlására hazajuttatni. A moldvai csángók problémái sokkal összetettebbek annál, semhogy a többi - a Kárpátoktól nyugatra található - szórványmagyarságéval azonos módon lehetne kezelni őket. (Mennyire s miben „problémák” ezek az erdélyi tömbmagyarság vagy éppenséggel a magyarországiak s mennyire a csángók szempontjából? Mennyiben tudunk „segíteni” a csángómagyarokon, hogyha netán éppen a *saját* problémáinkat vetítjük ki *rájuk?*)

Az eddigiekből is levonható az a következtetés, hogy a moldvai csángómagyarok erdélyi (és magyarországi) iskoláztatásának ügye más, több annál, mint amit anyanyelvi oktatásnak szokás nevezni. Otthoni oktatási körülményeik ismeretében megkockáztatható az a kijelentés, hogy nem csak a figyelem előterébe került száz-egynéhányuk méltó arra az esélyre, melyet a tanulás jelent. De kudarcaik arra is utalnak, hogy a szervezők kellő körülmény- és

önismeretének hiánya és a „mentő vállalkozás” alapos átgondoltsága nélkül ez az „esély” nem több a moldvai csángómagyarok számára, mint „csángóságukat újabb keserű tapasztalattal gazdagító céljavesztett lelki-társadalmi vesszőfutás.

Függelék

A hétfalusi (Sacele, Brassó megye) példa elemzése azért tűnik lényegesnek, mert a hasonló célzatú akciók átgondolatlanságból fakadó olyan következményeire világít rá, melyekről bizton állítható, hogy szimptomatikus értékűek. A nevezett (Zajzoni Rab István) középiskolából kibuktatták az oda felvett csángó diáklányokat. Az ottani történelemtanár szerint (akinek kulcsszerepe volt az események befolyásolásában) a csángókat azért kellett eltanácsolni, mert tanulmányaikat nem kellő színvonalon s főleg nem megfelelő hozzáállással végezték. Bár kollégái „mentegették” ezeket a diákokat, ő pótvizsgára buktatta őket. Mivel a vizsgán nem jelentek meg, a törvény szava szerint járt el, azaz kezdeményezte az „ügy” felsőbb hatóság általi kivizsgálását. A tanügyminisztériumi vizsgálat eredményeként nemcsak a négy diákot távolították el az iskolából, hanem annak egész vezetőségét lecserélték hivatali mulasztás címén.

Érdemes az említett történelemtanár „tényrögzítését” majdnem teljes terjedelmében idézni. (Vö. *Brassói Lapok* 1994. II. hó 7. A szövegben eszközölt kiemelések tőlem származnak, egyéb furcsaságaiért azonban még a lap szerkesztősége sem vállalt felelősséget.)

„...1991 őszén négy moldvai csángó leánya érkezett a Zajzoni Rab István Gimnáziumba *Csíkszeredából*. Két évig *kínlódtunk velük*, és az ösztöndíjukat is fizettük. Osztályfőnökük, Hochbauer Gyula emberfeletti munkával próbálta rávenni a tanulásra. A négy tanuló *tudása jóval alacsonyabb volt a hétfalusiakénál*. Számtalanszor tárgyaltam Hochbauer Gyulával, *érdemes-e kínozni őket*. Egyetértett velem, mert rontották az osztály színvonalát. *Se románul, sem magyarul nem tudtak. Meg is fizettük, és át is engedték őket. ...»speciális helyzetük« miatt bántani őket nem lehetett*. A tanárok jóindulatúan bántak velük és ki-ki a maga módján *kínlódott velük*. Én a tanulóknak semmilyen »jó szándékot« nem láttam. *Inkább egyébre voltak fogékonyak*. Órákról sokat *hiányoztak*. Kiváltságos helyzetükkel éltek, és visszaéltek. *Tudásuk »tabu« volt, és nem kérhette számon a tanár*. Az átmenő jegyet minden tanár megadta nekik. A X. osztály végén történelemből pótvizsgára maradtak[...] Már június végén a pótvizsga időpontját Kovács Előd igazgatóval 1993. szeptember 10-re tűztük ki... a tanulók nem jelentek meg a pótvizsgán. Tüzetesen utánanéztem a dolognak. Az osztályfőnök nyugtatott meg, a tanulók többé nem jönnek vissza, és *megszabadultunk tőlük*. Kovács Előd igazgató jelenlétében azt mondtam nekik, ha nem jöttek pótvizsgázni történelemből, osztályismétlőknek kell nyilvánítani a törvény értelmében. De a tanulók 1993. szeptember 15-én megjelentek az iskolában. Nyilatkozatot kértem tőlük hogy magyarázzák meg, miért nem jöttek pótvizsgázni. A motiváció: nem kapták meg a levelet, amelyet az osztályfőnökük postázott. Viszont azt a levelet, amelyben értesítette, hogy *Magyarországra kell hogy menjenek, megkapták Történelemből nem tanultak, mert a mezei munkával voltak elfoglalva*. A törvény szerint 1993. szeptember 15-e után nincs pótvizsga. Az osztályfőnök mégsem a X. osztályba írta be őket, hanem a XI.-be. Közben *jöttek a nyomások*. [...] Az iskola vezetősége [...] kijelentette: *a tanulókat nem szabad megbuktatni, mert pénzt hoznak az iskolának*. [...] A tanulókat az 1993/94-es iskolai év kezdetén a XI. osztályba írták be. Az első évharmadban lezárták minden tantárgyból. Történelemből nem kaptak jegyet, és pirossal írtam be a X. osztály naplójába: a tanulók 1993. szeptember 9-én nem jelentkeztek történelemből pótvizsgára. Az ügyön segíteni nem lehetett. Jó szándékból vártam eleget. A megyei főtanfelügyelő-helyettes azt javasolta, *oldjuk meg az iskolában, bár törvényesen intézkedni már nem lehetett*. Az évharmad végi tanári konzíliumon a tanulók 'plusz és mínuszban' szerepeltek a XI. osztályban. Utánanéztem, hogy mi van a dolog mögött. A három tanuló már

júniusban elvégezte a X. osztályt. *Ezért a tanügyminiszterhez fordultam. Felea nevű minisztériumi főtanfelügyelő szállott ki. Igazat adott nekem, mert ez volt fehéren a fekete. A két igazgatót leváltották. A titkárnő pénzbeli megrovást kapott. A tanulókat pedig a X. osztályba kellett visszairni.* Ezért a tettéért Nagy János »a diákok mumusa« és *bűnbak*. A többiek a gimnázium hősei.”

A történet természetesen távolról sem ilyen „egyszerű”, és az eltanácsolt diákok számára korántsem itt ér véget. Az iskola új igazgatója szerint: „Joguk lenne visszairatkozni a X.-be, ugyanarra a profilra (kémia-biológia), de iskolánkban ilyen már nincs, vagy más profilra, de akkor különbözeti vizsgát kell tenniük. Ez utóbbira nem is gondolnak, mert rettegnek attól, hogy Nagy János megbuktatja őket. Mi, amikor idehoztuk őket, vállaltuk, hogy magyarul tanulhatnak. Tehát, ha beleegyeznek - és a Tanügyminisztérium is engedélyezi -, átiratkozhatnak a brassói 2-es számú Ipari Líceumba, szabás-varrás szakra, ugyancsak különbözeti vizsgával” (Vásárhelyi Katalin 1994. 3.). Önmagában is elgondolkodtató, ahogyan az egyes szakok cseréjére mód nyúik; a fentebb idézett hozzászólások azonban nyilvánvalóvá teszik: hasonló esetekben nem annyira a magyar tannyelvű iskolában tanulható szakmán, illetve szakon (tehát a tartalmi szemponton) van a hangsúly, mint inkább a formális keretbiztosításon, mégpedig amolyan „örüljenek, hogy itt lehetnek” módon. Így aztán természetes, hogy a megszerezhető végzettség - netán éppen otthoni - felhasználhatósága teljesen mellékes szempont.

Annak ellenére, hogy az eredeti elképzelés szerint a diákok éppen azért kerültek Hétfaluba, „...mert ott is csángók vannak...” (Ősz Erőss 1994. 5.), súlyos adaptációs problémákkal találkoztak. Ezeket láthatólag nem vette figyelembe és nem is próbálta kezelni senki. Az itt - de másutt is gyakran - előforduló felületes ténymegállapítás, miszerint a csángó diákok képtelenek a rendszeres tanulásra, éppen a helyzetváltással járó megrázkódtatásokkal, az alkalmazkodást intézményesen elősegítő stratégiák hiányával is összefüggésbe hozható. Az erdélyi iskolákba érkező moldvai csángó fiatalok felemás nyelvi állapota, nevezetesen az, hogy „...a szóbeliség állapotában élnek...” (Borbáth-Erőss 1994. 3.), a fent idézett megnyilatkozásokban nem előre megfontolandó szakmai problémaként, csupán „bosszantó mellékkörülményként” említődik „Kosztjuk-lakásuk tehát megoldott, de baj van nyelvismeretükkel, nem ismernek egy sor fogalmat...” (Vásárhelyi Katalin 1994. 3.) Mint amolyan kegyelemkenyérben részesülők, az őket segítő „nyomások”, elnéző hallgatóságos megegyezések lappangó megaláztatásai mellett állandó jelleggel ki vannak téve az ittenihez hasonló eljárásoknak. Ilyen esetben védelmüket lényegében senki nem vállalja fel - ha csak nem néz szembe a fentiekben leírt hivatali szankciók kockázatával. Jogi helyzetük tisztázatlanságai csak növelik a bennük amúgy is meglévő félelmet, bizonytalanságérzést.

A fogadó „intézményeknek” (nem csak maguknak az iskoláknak) és vezetőiknek megvan az önmagukról festett, nemegyszer a társadalmi valóságra vonatkozó ismereteket háttérbe szorító idealizált, illetve ideologikus felhangú képe. Ebbe a valóságba az egészen másféle világból jövő csángó vendég diák (akiről a fogadónak megvan a maga, gyakran tévesen kialakított előfeltevése) vajmi ritkán tud hosszabb távon konfliktusok nélkül beilleszkedni. A kétféle valóság képviselői között lehetetlen a tartalmas, érdembeni kommunikáció. A fentihez hasonló esetekben a felek alárendeltségi viszonyából, illetve az említett prekonceptiók meglétéből fakadóan a párbeszéd vagy majdnem elhanyagolható, vagy manipulációs (hatalmi) tényezővé zsugorodik. Ha a feltételek a leírt irányba módosulnak, a csángó fiatalok anyanyelvi iskoláztatásának ügyét a vakvágányra futás veszélye fenyegeti. A motivációk mindkét fél részéről elsekélyesednek, a kezeletlenül maradó problémák, felgyülemelő negatív élmények könnyen eltántoríthatják a moldvai csángó gyerekeket attól, hogy erdélyi iskolába jöjjenek - vagy a szervezők kedvét veszik el a további kísérletezéstől. Könnyen megeshet, hogy - akárcsak Hétfaluban - jelenlétük a lehető legszerencsétlenebbül a felszín alatt

meghúzódozó belső hatalmi torzsalkodások, elvtelen leszámolások eszközévé, kiváltójává válik. (Ősz Erőss 1994. 5.) (Egyebek mellett ilyen oknál fogva is megkérdőjeleződnek azok a szempontok, amelyek szerint egyik vagy másik iskolába kerülnek. Bármelyik oktatási intézményben, ahol a belső kohézió látszólagos voltával kellett volna számolni, a vendég diák csángók fokozott mértékben tűnnek potenciális „persona non grata”.)

Nem áll szándékomban mindenestül negatív példaként beállítani a hétfalusi esetet. Minden bizonnyal megvannak a pozitív oldalai is. (Éppen úgy, ahogyan a Csíkszeredában és - még inkább - az Udvarhelyen megfigyelhető gyakorlatnak is vannak negatív vonatkozásai.) Azonban a Hétfaluban történetekkel kapcsolatos információk tartalmából és természetéből következően eléggé spekulatív vállalkozás volna a pozitívumokat részletezni. Az eset sajtónyilvánossága a moldvai csángó fiatalok erdélyi beiskolázási gyakorlatának számos neuralgikus pontját felszínre hozta. Ezzel mindenesetre hozzájárul az ügygel általában kapcsolatos kezdeti, a problémákat megkerülő-elhallgató optimizmus egyhangúságának megtöréséhez.

JEGYZETEK

- 1 Ennek az áttekintésnek nem célja a moldvai csángómagyar fiatalok erdélyi, anyanyelvi iskoláztatásával kapcsolatos pedagógiai tapasztalatok részletezése. Az erre vonatkozó szakmai mérleg megvonása inkább egy-mindmáig meg nem szervezett- tanácskozás feladata volna. (Ezen a tapasztalatcserén viszontláthatnák egymást mindazok, akik az ügyben így vagy úgy érintettek: a moldvai magyarok képviselői, a „szimbolikus felvállalók” és azok, akik a tényleges oktatómunkát végzik, de azon szervek képviselői is, amelyek ennek az anyanyelvi beiskolázásnak az anyagi hátterét biztosítják)
- 2 Csak utalhatok itt a minden átmenet nélkül, egyetemi hallgatóként Magyarországra került csángók ilyen természetű s ugyanakkor lényegesen nagyobb gondjaira.
- 3 Ezekről részletesebben a későbbiekben lesz szó.
- 4 Külön figyelmet érdemelne az akciók pénzügyi kereteit biztosító intézmények, személyek, mechanizmusok nem egy negatív vonása: az ideiglenesség, a - főleg az elején - hallgatólagosnak tekinthető megegyezések „pénzügyi lazaságai” és az így lehetővé vált mulasztások visszaélések, illetve a kialakult bizalmatlanság.
- 5 A kimutatás Borbáth Erzsébettől, a Domokos Pál Péter Alapítvány alelnökétől származik. aki egyszermind a József Attila Általános Iskola igazgatónöje is. Az alapítvány 1992 decemberében jött létre Csíkszeredában „...a moldvai csángómagyar gyermekek anyanyelvi nevelésének és oktatásának támogatására...”.
- 6 A hétfalusi, azaz szecselevárosi negatív példa az ott történetek szokatlanul nagy sajtónyilvánossága okán került az elemzésbe. A részleteket lásd a Függelékben.
- 7 A probléma természetesen sokkal általánosabb annál, semhogy csupán az oktatás vonatkozásában lenne érvényes. Tény, hogy az Erdélyben folyó csángó anyanyelvi oktatás gyakorlatában mutatkozó visszásságok a kiindulópontok elégtelen vagy éppenséggel elhibázott irányú tisztázásának is folyományai.
- 8 Az 1990 óta 56-ra duzzadt létszámú csoport részére két külön - értelemszerűen egy VII. és egy VIII. - osztályt létesítettek.
- 9 Nem beszélve arról, hogy - s ez általánosnak mondható - a moldvai csángómagyaroknak az Erdélyben, netán Magyarországon tanult szakmába való hazatelepedése érdekében eddig semmiféle konkrét intézkedés nem történt.
- 10 Az udvarhelyiek esete viszont éppen arra példa, hogy a nyelvi nehézségeket bosszantó mellékkörülményként kezelték, olyasmiként, amiért a diákok csakis maguk felelősek: amiért nem tartják be a „szerződés” rájuk eső részét.
- 11 A pedagógiai foglalkozásokon ez külön problémát jelent. Viszont, ha absztrakt fogalmakkal kapcsolatos képességeik nincsenek is mindig a velük egykorúak szintjén, képi gondolkodásuk nemegyszer kompenzálja a hiányosságot. Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa: „...az én falum mindig szép. Egy szép virágos fához hasonlít. A fa tövénél kezdődnek az első házak, akkor néhány méterekkel kezd nőni, és kezdenek kinőni az ágai, az utcái, és minden ágán virág és mellette egy-egy szép fészek, szállás, ahol az emberek laknak.” (Iancu Laura 1993).
- 12 A számos erre vonatkozó példa közül álljon itt egy csángó kislány iskolai fogalmazványa, a címe: Egyedül. „Egy kis csángó lány állt az udvarán. Egyedül maradt. Nézi a másik gyerekeket, hogy jáccanak az udvarán. A hópejhek hullnak. A lány nézi, milyen vidámak a gyermekek. Hazafelé gondolkozik. Gondolta, hogy milyen jó lenne, ha ő is otthon lenne. Eszibe ütött a szülőföldje. Az emlékezését a csengetés zavarta meg. A tanár néni oda ment melléje és a fejét meg simogata” (Beta Alina 1994.).
- 13 A romániai előírás a kollégiumi személyzetre vonatkozóan a következő: 80 bentlakó után egy nevelő, egy éjjeli szolgálatos és egy takarító.

- 14 A Domokos Pál Péter Alapítvány 1994. október 8-án kelt beadványából.
- 15 „Eröss Péter, a Csángó Szövetség elnöke nem kertel: - Számomra, de azt hiszem, mások számára is egyértelmű, hogy Fehér Kati esetében megfélemlítésről van szó. S itt nemcsak a lézpedi lakosság megfélemlítéséről, hanem az összes moldvai csángó megfélemlítéséről. A csángók mesterséges asszimilációja napjainkig is tart. Erről a hatalom 1989 után sem mondott le. Ezért minden olyan cselekedet, amely a magyar tudat megtartását, újraélesztését célozza, megtorlást von maga után” (Csapó 1994. 6.).
- 16 Bár beszéd- és viselkedésmintáik már sokban hasonultak az új környezet sémáihoz, annak is tudatában vannak, hogy a csángókat általában divat „lesajnálni” („...mikor odajönnek Moldvába, mindig csak az utca sárosabb oldalát filmezik...”).
- 17 [ti. olyanokat, akik már inkább vénleánysorban voltak otthon]
- 18 A leereszkedő jóindulat is lehet sértő vagy zavarba ejtő.
- 19 Tudniillik a romániai szörványmagyarság értelmiségi-utánpótlása.
- 20 A gyermekek elhozatalával kapcsolatban a helybeli iskola alkalmazottai s még inkább a falu papja gyakran nagyon ellenségesen viselkednek. Sokszor megtörténik, hogy az előjáróság olyan híreket terjeszt, miszerint a gyermekeket „eladták”, kényszermunkára viszik, éppenséggel megfosztják őket katolikus hitüktől. Az olyan családokat, ahonnan elengedtek gyermeket magyar iskolába tanulni, sokszor „kiprédikálja”, a templomban nyilvánosan megbélyegzi a helybeli plébános. Ilyen fálvakban - ez a nyomás persze nem mindenütt ilyen erős - napirenden van a fenyegetőzés, a megfélemlítés: ne engedjék el a gyermekeket a szülők.
- 21 A szerző magyar faluközösség-románokkal érintkező közösség vonatkozásában értelmezi a centrum és periféria viszonyát.

IRODALOM

- Borbáth Erzsébet: A moldvai csángó gyermekek kétnyelvűsége. *Édes Anyanyelvünk* 1994/1.
- Borbáth Erzsébet-Eröss Péter: *Általános tájékoztató az Erdélyben tanuló moldvai csángómagyar gyermekek anyanyelvi oktatásáról és neveléséről*. Csíkszereda, Domokos Pál Péter Alapítvány 1993. 1-2.
- Csapó György: Hogyan ásta alá Fehér Kati az államrendet... *Erdélyi Napló* 1994/2. július 6.
- Domokos Pál Péter Alapítvány: *Beadvány a moldvai csángómagyar gyermekek anyanyelvi képzésének helyzetéről*. 1994. A magyarországi Oktatási Minisztériumhoz, illetve az Illyés Alapítványhoz továbbított pályázati anyagból.
- Kapalo, James: Közelebb a csángókhoz. *Művelődés* 1993/3. 30-31.
- Nagy János: Törvénytisztelet - a pokol malmai. *Brassói Lapok* 1994/17. 5.
- Ősz Eröss Péter: Jó szándék és törvénytisztelet. *Brassói Lapok* 1994/5. 5.
- Rejtő Gábor idevágó cikksorozatát (melyet a *Magyar Hírlaptól* vett át) 1993. február 13-, 16-, 18-i számaiban közölte a *Háromszék*.
- Szebb falu földön*; moldvai csángó gyermek vallomásai a szülőföldről. Csíkszereda, József Attila Általános Iskola 1990-94. 1-38. (A kiadvány az iskola belső használatára készült. Beta Alina fogalmazása a 29., Iancu Lauráé a 8. oldalon található. A megírás idején mindketten VII. osztályos tanulók voltak)
- Vásárhelyi Katalin: A pokolba vezető út is jó szándékkal van kiköveztve. (Beszélgetés Farkas Attilával, a zajzoni Rab István középiskola igazgatójával.) *Brassói Lapok* 1993/3. 3.

ZOLTÁN PÁLFY

Moldavian Csango-Hungarian Pupils in Transylvanian Schools

Ever since 1989, the issue of Hungarian minority education in Romania has acquired enhanced political dimensions. Strictly professional matters are pushed into the background in a rather sharp-toned public debate over chances of cultural survival, so much tied to mother-tongue schooling. This is especially so when retaining the sense of national belonging of peripheral ethnic groups as the Moldavian Csángó-Hungarian community, is attempted through education in their mother-tongue. Such education, as in the case presented below, means bringing the Csángó youths over to Transylvanian Hungarian schools. Based on two examples (a primary school in Csíkszereda and a teachers' high-school in Székelyudvarhely) this paper aims to trace the nature, results and shortcomings of this schooling-procedure, focusing on the first five years' experience of mother-tongue Csángó education.

With all the good intentions, coming from a poor schooling background, the majority of the around 150-200 Csángó children involved in the action had serious problems not only on the level of learning itself. As they went through a cultural “transplantation” which created conflictual situations for both pupils and teachers, the children were also faced with serious problems of adaptation to their new socio-cultural environment. As the whole action lacked well-grounded preparing (pedagogical considerations regarding recruitment, professional choices and placement etc.) to render the “otherness” of the Csángós inside and outside school, many failures, unforeseen frustrations and side-effects came about.

Viewing the targeted period, no strategic considerations seemed to be at work as to what would happen to the Csángó youths trained in different professions. Their socio-cultural environment at home, moulded by local authorities that are in many cases hostile to the idea of “making the Csángós Hungarian”, was by and large ignored. That is why, on completion of studies, most of the youths will return to their rural communities in Moldavia only if there is no better opportunity for them. Thus the action, initially intended to provide these communities with would-be ground level Csángó-Hungarian intellectuals, does not seem to attain its target. What is more, the overpoliticized educational issues might face the Csángós themselves with yet another crisis of identity.

RÁTKAI ÁRPÁD

Szeged cigánysága és a Szegedi Cigányprogram A szegedi cigányság történetéről

Kovács János etnográfus munkáiból ismerjük a szegedi cigányság XVIII-XIX. századi történetét. 1723 óta szólnak róluk a levéltári adatok. Ekkoriban kovácmesterséggel foglalkoztak, csak később vannak köztük lócsiszárok, még később muzsikások. Az 1755-ös összeírás szerint mintegy 150 tagot számláló, 50 családból álló cigányközösség élt a városban. Az ötven cigány családfő fele ekkor már „hegedűs” volt. 1838-ban 104 családban 264-en éltek. Foglalkozásuk szerint lakatosok, „hangászok”, kőművesek, tapasztók és lókupecsek. „Szegeden a cigányság hamar polgáriasodott és átvette az itteni lakosok szokását és életmódját, sőt ruházódását is. (...) Már nem tartják magukat cigányoknak, hanem egyszerűen szegedieknek” (Kovács 1895. 389.; 391.) Ezzel magyarázható, hogy számuk az 1850-es összeírás szerint 53-ra, 1873-ra pedig 16-ra csökkent. A század végére a szegedi cigányság majdnem teljesen beolvadt a magyar népességbe. Kitűnő muzsikus cigányok sorát adta a város, közülük ifj. Erdélyi Náci, az ország első cigányprímása, majd Dankó Pista a leghíresebbek.

„Úgy néha-néha a Szeged és Tápé között elterülő mezőségen vagy a Tisza partján végignyúló füzes erdőszélben és az árvíz előtt meglevő makkos-erdő körül megtelepedtek a *sátoros-cigányok*, de ezeket csakhamar a város határán kívül helyezte a rendőrség.” (Kovács 1901. 122.)

A XIX. század végére tehát a szegedi cigányság csaknem teljes egészében beolvadt a magyar lakosságba. *Nem ismerjük azonban a szegedi cigányság XX századi történetét.* Pedig a XX. század folyamán a helyzet gyökeresen megváltozott. A város népessége újabb és újabb cigány betelepülőkkel gyarapodott. Egy részük ugyanúgy asszimilálódott, elkeveredett a magyar lakossággal, ahogy korábban. Nem így a Duna-Tisza közéről, Kiskunmajsja irányából Kiskundorozsmára, majd onnan Szegedre betelepülő (és betelepített), máig cigány anyanyelvű *oláh cigányok*, akik ma a szegedi cigányság meghatározó részét jelentik. A város cigányságának történetében kulcsszerepet játszó, 1973-ban Szegedhez csatolt Kiskundorozsma történetét feldolgozó, 1995-ben megjelent monográfia azonban egyáltalán nem foglalkozik a cigányokkal. Nem sokat tudunk a legújabb betelepülőkről sem, akik a kilencvenes években Magyarország legkeletibb feléből érkeztek.

Az utóbbi évtizedek történetéhez támpontot jelentenek a népszámlálási adatok. A szegedi cigányok népességszáma ezek szerint a következőképpen alakult:

Év	Anyanyelvű	Nemzetiségű
1941	72	nincs adat
1960	52	177
1970	69	nincs adat
1980	305	89
1990	529	836

Ezek az adatok önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy valós képet alakítsunk ki a cigány népesség számáról, sőt, helyenként megtévesztőek. Nemcsak és nem elsősorban a közigazgatási határok 1949 és 1960 vagy 1970 és 1980 közötti módosítása, hanem egyéb tényezők miatt is. Például 1960 és 1980 között egészen biztosan nem csökkent, hanem növekedett a cigányok száma, 1980 és 1990 között pedig nem lehetett nagyobb kilencszerezésnél a növekedés.

1990-ben 269 személy első helyen említette a cigány nyelvet mint általa legjobban beszélt idegen nyelvet. A cigány nyelv alacsony társadalmi presztízse és az adatfelvétel hibái miatt azonban joggal feltételezhető, hogy valójában csaknem minden cigányul beszélő személy cigány anyanyelvű, számuk pedig akár az így számított 798-nak akár duplája is lehet. Figyelembe veendő még az is, hogy a népszámlálás óta Szegedre betelepülők

zöme cigány anyanyelvű. Számuk tehát meg sem közelíti a cigány nemzetiségűekét (a népszámlálás szerinti 836-ot), hiszen legalább ennyien voltak a cigány nyelvet nem beszélő magyar anyanyelvű cigányok (romungrók) is.

A népszámlálásnál megbízhatóbb adatokkal szolgálnak a pedagógusok becslései, amelyek viszont nem a teljes népességre, hanem csak az oktatási intézményeket látogató cigánygyerekekre vonatkoznak. 1995 tavaszán 224 óvodás, 556 általános iskolás és 11 középiskolás, azaz összesen 791 szegedi cigánygyerek tanult a város oktatási intézményeiben. Lényegében ugyanez volt a helyzet 1997 májusában is (226 óvodás és 568 általános iskolás, középiskolásokról nincs adat).

A magyarországi cigányság helyzetének általános jellemzői

E tanulmányban Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor 1994-es vizsgálatainak eredményére, valamint a Közoktatási és Művelődési, továbbá a Munkaügyi Minisztérium anyagaira támaszkodom. A cigány népesség száma Magyarországon, becslések szerint, 1971-ben 340 ezer, 1994-ben mintegy félmillió volt, azaz a lakosság öt százalékát tette ki. Társadalmi helyzetük a korábbi évtizedekben ellentmondásosan alakult. Visszaszorult körökben az analfabetizmus, a munkaképes korú férfiakat illetően a cigányság közel jutott a teljes foglalkoztatottság állapotához, és a nők nagy része is dolgozott, életkörülményeik javultak. A cigány és nem cigány lakosság helyzete közötti különbség azonban ennek ellenére nőtt: miközben a többség soraiban általánossá vált a középfokú végzettség, az érettségi és a továbbtanulás vagy legalább egy szakma elsajátítása - ez a pozitív változás nem terjedt ki a cigányságra.

Miközben a cigányok zömének szociális helyzete javult, a gyermekek továbbra is szakképzetlenek maradtak, nem jutottak el a középiskoláig sem. Márpedig a posztindusztriális gazdaságban a *szakképzetlen munkaerő drasztikusan leértékelődött*. Alapvetően ennek tulajdonítható, hogy bár a cigányok munkanélküliségét elemző tanulmányok egyértelműen tanúsítják, hogy munkavállalói hajlandóságuk a társadalom ugyanolyan rétegeibe tartozó nem cigányokéhoz hasonló - *a munkanélküliség a cigányság körében rövid idő alatt elérte a 75 százalékot*. Országosan a cigány férfiak közel 60 százaléka több mint 10 éves folyamatos munkaviszonyt követően vált munkanélkülivé, s csakhamar kiesett a munkanélkülieket ellátó rendszerből is. A családok fő bevételi forrása *korábban a bér és fizetés* volt, helyére a 90-es években a családi pótlék és a különféle segélyek, támogatások léptek.

A cigányság helyzete napjainkban gyorsuló ütemben tovább romlik. Az alacsony iskolai végzettség, sőt az *ismét terjedő analfabetizmus* a munkaerőpiacon mind nagyobb hátrányt jelent. Ezért a 90-es években ennek a társadalmi rétegnek a leszakadása felgyorsult. Drasztikusan csökkennek a gyermekek tanulási esélyei, jövőjük kilátástalan. Perspektíva hiányában köztük gyakoribbak a szenvedélybetegek, és nagyobb a bűnözés vonzereje.

A cigányság egészségének megítélésében meghatározó szerep jut egy bővülő létszámú, aluliskolázott, kriminalizálódott rétegnek, illetve az idetartozó emberek közbiztonságot veszélyeztető életvitelének. Előre látható a feszültségek növekedése és súlyosabb konfliktusok kialakulása. A magyarországi cigányság jelenlegi helyzete annyira súlyos, leszakadása annyira felgyorsult, hogy ez az Európai Unióba való belépésünket veszélyezteti.

A szociális és munkaügyi természetű gondok zöme az alulképzettségéből fakad. Bonyolítják a helyzetet és nehezítik a problémák megoldását a *szociokulturális különbségek*. A közigazgatásban, oktatásban és egészségügyben dolgozók képzettsége és attitűdje általában alkalmatlan a cigányokkal való sikeres kommunikációra, együttműködésre. Csak néhány éve, hogy elkezdődött és nagyon szűk körű a cigányságismeret oktatása. Az egyházi és magániskolákba alig kerülnek cigánygyerekek. A karitatív szervezetek közül inkább csak a Vöröskereszt kerül kapcsolatba cigányokkal. A társadalomban még nem tudatosultak a cigányság további leszakadásának, a halmozódó feszültségeknek a veszélyei. A cigányok sorsát többnyire közöny, érdektelenség kíséri.

Kevesen érettségiztek, és rendkívül kis létszámú az a magasan képzett és saját etnikumának képviselőjét felvállaló értelmiségi réteg, amely képes lenne társadalmi, stratégiai koncepciót kidolgozni és ennek megfelelő programok végrehajtására mozgósítani a cigányságot. A kisszámú cigány értelmiség egy részére a többségi társadalomban való felszívódás, a teljes asszimiláció vagy az arra való törekvés jellemző. A cigányságnak egy kisebb részét teszik ki a társadalomban jobban elismert zenész cigányok, akik elkülönülnek a közélettől, a politikától magukat távol tartó, marginalizálódó cigányrétegektől, s problémáik is merőben mások.

Lehetővé vált a cigányság modern önszeneződése, ugyanakkor viszont ugrásszerűen nőtt körükben az egzisztenciális reménytelenség, a nyomor. A cigányegyesületek és -önkormányzatok együttesen is a cigányságnak csak töredékét fedik le. A cigányönkormányzatok megalakulása 1995-ben mégis fordulópontnak számított: megalakulásuk óta sikerült leszámolni azokkal az illúziókkal, melyek szerint rövid idő alatt gyors megoldás bármiben is elérhető. A települési önkormányzatok is szegényebbek lettek egy illúzióval: azzal, hogy több gondjuk a cigánysággal nem lesz, a cigányönkormányzat majd megoldja a problémákat. Ez a társadalmi problémahalmaz sokszorosán túlnőtt a cigány kisebbségi önkormányzat keretein, lehetőségein. Minőségileg és nagyságrendileg is különbözik más kisebbségek problémáitól.

A szegedi cigányság lélekszáma

A szegedi cigányság létszámát 2500-300 főre becsüljük. (Vannak, akik ennél alacsonyabbra, míg mások ennél magasabbra becsülik, a szélső értékek: 1500, illetve több mint 4000.) Továbbá több mint 1000 fő él olyan közeli településeken (Csanytelek, Baks, Kistelek, Újszentiván stb.), akik többé-kevésbé rendszeresen bejárnak Szegedre. 200-250 kilométer távolságról is települnek be a városba, esetleg még messzebből is érkeznek bevándorlók. Viszonylag kevesen jönnek a szomszéd városokból (Makó, Hódmezővásárhely).

A szegedi cigányság összlakosságon belüli aránya az országos átlag alatt van, mindössze 1,5-2 százalék. Lélekszámuk és arányuk növekedése a 90-es évek második felében feltételezésünk szerint megállt. A magyar átlaghoz közel került, de még mindig magasabb arányú természetes szaporodást és a betelepüléseket, megítélésünk szerint, kiegyenlíti az asszimiláció. A létszámában stabilizálódott cigány népesség összetétele azonban egyre heterogénabb, szociális, kulturális és bűnözési szempontból egyre rosszabb. A megye városai közül itt halmozódott fel a legtöbb probléma, amelyekkel kapcsolatban már a politikai feszültség jelei is mutatkoznak.

A szegedi cigányság területi elhelyezkedése

Többszerűen csak a Cserepes-sor környékén, a repülőtérnél, Dorozsmán és - az említettnél szétszórtabban - a Hunyadi tér környékén laknak cigányok. Legrégebben a

dorozsmai, legújabbán a Hunyadi téri (az utóbbi a legkevésbé megállapodott és integrálódott, igen vegyes összetételű) cigányság lakik e helyen. A felsorolt helyeken a gettósodásra, a városban szétszórtan lakó cigányok zöménél a szegregáció erősödésére utalnak jelek.

A Cserepes-sorra többségben olyan családok költöztek, amelyekben mindkét szülő dolgozott, és a gyermekek rendszeresen jártak iskolába (bár tanulmányaikat sokan nem fejezték be), a lakbért fizették. Az itteni cigány lakosság egy része ma már nyugdíjas. Páratlan eredmény, hogy az itt élő 3-6 éves gyerekek kivétel nélkül óvodába járnak. A munkanélküliség és az iskoláztatás lazulása új keletű gond. A mintegy 70 cigány által lakott Cserepes-sor azonban csak magja ennek a cigány lakóterületnek, hozzá kapcsolódik Móraváros, ahol elszórtan, nagyon vegyes összetételben s nagyon különböző, de többségükben mégis inkább lepusztult házakban (Móra, Szél, Katona József utca, Kolozsvári tér stb.) élnek Egészében véve azonban ebben a városrészben az integrálódás, ha lassan is, de előrehalad.

Mindemellett egyes helyeken (Csendes utca, Rákóczi út) mélyen az ágyrajárás színvonala alatti illegális éjszakai alvóhelyek is működnek, amelyeket többnyire a betelepülő és az illegálisan bevándorló, főleg romániai cigányok (és magyarok) vesznek igénybe.

Roszsabb helyzetben van a repülőtér környékén élő legalább 100 fő: köztük egyre több az önkényes lakásfoglaló, a garázda, italozó, környezetét terrorizáló ember, a legtöbb családból mindig börtönben ül valaki.

A kiskundorozsmai cigányok többsége más városrészekbe költözött. A dorozsmai Búza, majd ennek teljes lepusztulása után az Árpá utcai házakat cigányoknak építették, vízvezeték és járda nélkül. A jelenleg itt élő mintegy 50 cigány egységes közösséget alkot annyiban, hogy öslakosok, s ritkán érkeznek közéjük betelepülők, külföldiek pedig egyáltalán nem települ a peremterület legszélén van, minden forgalomtól távol esik. Itt egészséges folyamat kezdődött (járdát csináltak önállóan, rendszeresen takarítanak stb.), ez azonban segítség hiányában nagyon lassú. A néhány lumpen, bűnöző életmódot folytató család miatt az egész telep megítélése változatlanul rossz. Néhányuknak sikerült kiemelkedni a cigánysorból, és Dorozsmán, ők a többiektől elkülönülten, saját házban laknak. Köztük akadnak igen jómódúak is, bár anyagi helyzetük javulása nemritkán a bűnözéshez kapcsolódik (valutázás, benzincsempészet, lányfuttatás), ezért nem tartós.

E három körzetben (Cserepes-sor, repülőtér, Dorozsma) a cigányok egy tömbben, az önkormányzat tulajdonában lévő épületekben élnek, van bizonyos önszerveződés és összetartás az itt élők között, és van képviselőjük, akivel esetenként tárgyalni lehet - noha valójában csak néhány csatádra terjed ki a befolyása. Bűnügyileg fertőzött területként tarják számon a városnak ezen területeit, az itt élők jelentős része azonban mozgósítható jó célok érdekében, még ha nehezen is.

A fent említett lakóterületek cigányságánál többen laknak Öreg Rókusban, amelyben egyszerre folyik lepusztulás, gettósodás és új társasházak építése. Az itt élő mintegy 500 cigány kisebb része Dorozsmáról származik, nagy része azonban távolabbról települt be (az Alföldről, Észak-Magyarországról és Romániából), köztük vannak cigányközösségekből kutasítottak is. A heterogén összetétel miatt az itteni cigányok közti viszony is rossz, közösségről esetükben nem beszélhetünk. Nem egy tömbben, hanem többnyire önkényesen elfoglalt, lepusztult házakban élnek. Itt is működnek illegális éjszakai alvóhelyek.

Az itteni cigányok jelentős része munkalehetőség esetén sem dolgozik. Ez bűnügyileg a város legfertőzöttebb területe, nem ritkák a betörések, bolti lopások és rablások, a súlyos, erőszakos cselekmények. Garázdaság, betörések és lopások nehezítik a - cigánygyermeket is nevelő - Hunyadi téri óvoda működését. Ezért 1995-ben a Hunyadi térre rendőrállomást telepítettek, és kiemelt figyelemben részesíti a polgárőrség is. Itt a legnagyobb a feszültség, s nemcsak súlyosabb bűncselekményekre, hanem faji színezetű atrocitásokra is bármikor sor kerülhet.

Az agresszív, garázda környezet miatt a szinte erődített régi és újabb magántársasházak és önkormányzati lakások ára csökken. Ez azonban kedvez a befektetőknek: továbbra is vásárolnak itt telkeket, lepusztult házakat, lakásokat, sőt új társasházak építésébe kezdtek. A szomszédos „Francia-högy” beépítése esetén ugyanis az itteni ingatlanok értéke többszörösére növekedhet. Az iskoláztatás itt a legrosszabb: a gyerekeket csak a távoli iskolák veszik fel, nappal csavarognak, egyeseket be sem íratnak. Korán kialakul az italozás és a dohányzás szokása, terjed a drogfogyasztás. A környéken cigány fiatalokból álló kisebb-nagyobb bandák garázdálkodnak. Mindettől az itt lakó nem bűnöző, gyermekeiket óvodába járató és iskoláztató cigánycsaládok szenvednek legtöbbit, mert az előítéletek őket is sújtják, ugyanakkor őket is terrorizálják.

Ma már nem az eddig felsorolt helyeken, hanem a harmadik körút táján, a Körtöltés utcától a Kossuth Lajos sugárútig húzódó széles sávban, vagyis Szeged északi, lakótelepi övezetében él a legtöbb cigány. Összességében sokan vannak, de a nagy népsűrűségű lakótelepek lakosságának csak igen kis hányadát teszik ki, és nem is egy tömbben élnek (bár kisebb góccok kialakultak, például az Olajbányász tér környékén). Lassan asszimilálódó cigányság él ebben az övezetben, s faji előítéletet elsősorban a környezetet sértő, zaklató viselkedés és az egyes családoknál tapasztalható lumpen életmód vált ki. Az itt élő cigányság nagy része ugyanakkor kulturált életvitelével, a szomszédokat nem sértő magatartásával beilleszkedett a nem cigány környezetbe, vagy legalábbis törekszik erre. A környezet pedig többnyire jóindulattal, segítőkészséggel be is fogadja, el is fogadja ezeket a „rendes cigányokat”. A faji előítélet azonban innen sem tűnt el teljesen, mert gyökerei mélyek. Szociális eredetű jelenségeket faji jellegből vezetnek le, s az ilyen fajta előítélet csak a magasabb képzettségű csoportokban gyengébb.

Jelentősebb számú cigánycsalád él még a kis- és nagykörút közötti sávban, általában szétszórta. Összetételük vegyes, nem összetartóak, zömük asszimilálódóban van, helyzetük a lakótelepi övezetben élőkéhez hasonló.

A szegedi cigányság nyelvi tagolódása

A XVIII-XIX. századi szegedi cigányság nyelvi asszimilációja a múlt század végére befejeződött, magyar anyanyelvűvé váltak, s nagyobb részük el is keveredett a magyarsággal. A szegedi cigányság nagy része (egyések szerint többsége) azóta is magyar anyanyelvű.

A nem magyar anyanyelvűek közül nagyon kevés Szegeden a román anyanyelvű (beás), alig van Tisza-Maros szögi szerb, és még kevesebb az (évszázadok során nyugatra húzódott és Romániában nagy számban élő, onnan átkerült) orosz anyanyelvű cigány. Német anyanyelvű szinto cigányok Szegeden nem élnek. (A nyelvtudást illetően meg kell jegyezni, hogy a magyar anyanyelvű zenész-cigány-dinasztiákban nem ritka a jó német nyelvtudás.)

A szegedi cigányság másik nagy csoportja, valószínűleg többsége, oláh cigány, akik feltehetően a XIX. században telepedtek le az 1973-ban Szegedhez csatolt Kiskundorozsmán, s különösen azóta más városrészekben is. Az indoeurópai (indoiráni, árja) nyelvek *ind ágán* belül az Északnyugat-Indiában elterjedt *Jard nyelvcsaláddhoz* tartozó cigány (romani) nyelvet, illetve zömmel annak a Duna-Tisza közén elterjedt kolompár-gurvár nyelvjárását beszélik.

Meghatározó körülmény az is, hogy az oláh cigányok nem egyszerűen cigány anyanyelvűek, hanem kétnyelvűek. Az ő kétnyelvűségük azonban *diglosszia*, amely alapvetően különbözik a többi kisebbségen belül létező kétnyelvűségtípustól.

Az oláh cigányok nyelvhasználatában a cigány és a magyar nyelv használati köre, kommunikációban betöltött szerepe alapvetően eltér egymástól. Az anyanyelv az intim, családi, esetleg annál tágabb közösségi, informális nyelvhasználat, a magyar pedig a formálisabb, azaz iskolai, hivatali, munkahelyi, illetve a magyar nyelvi közösség tagjaival folytatott kommunikáció eszköze. Ennek megfelelően a két nyelv ismerete sem ekvivalens,

sőt, merőben különböző, különösen szókészletben. A nyelvhasználat tehát szituációtól függő, az egyik nyelv a másikkal nem helyettesíthető. Ezért általában a magyar nyelv használatos a csoporton belüli érintkezés során is, amikor oktatási, hivatali, munkahelyi stb. témákról esik szó - s ennek következtében egymással folytatott társalgás közben is gyakran nyelvet váltanak.

A diglosszia alapvető sajátossága tehát az, hogy a két nyelv használata egymást kiegészíti, a közösség tagjainak életében együtt tölti be azt a szerepet, amelyet egynyelvűség esetében egyetlen nyelv. A cigány nyelvnek a magyarral történő felváltása gyakorlatilag nem járható út, és teljes asszimilációt feltételezve is évszázados kifutású. Sokkal természetesebb törekvés az anyanyelv használatának fokozatos szélesítése, kiterjesztése olyan szituációkra is, amelyben eddig csak a magyart használták. Mutatkoznak is ilyen jelek, de jelentős akadályokat kéne leküzdeni. Egyik ilyen akadály a cigány nyelv jelenlegi állapota.

A cigány nyelv is modernizálható, a cigány irodalmi nyelv kialakítható, vannak is kísérletek a nyelvi eszközeinek fejlesztésére. Számunkra azonban most csak annak a megállapításnak van jelentősége, hogy nincs és belátható időn belül nem is lesz modern cigány irodalmi és tudományos nyelv. Következésképpen az iskolai szaktárgyak csak elvileg taníthatóak cigányul, mivel hiányoznak ennek a nyelvi és személyi feltételei. Ezért bármennyire szeretnék is egyesek - a (ki tudja, meddig tartó) cigány nyelvújítás, a nyelv modernizációja *előtt* nem lehet ennek feltételezett eredményeire alapozni.

A cigány nyelv, illetve a diglosszia tartós fennmaradásával kell tehát számolnunk, annál is inkább, mivel a természetes szaporodás az oláh cigányok körében nagyobb, továbbá az alföldi és északi megyékből betelepülők zöme magyarul gyengébben beszélő oláh cigány. Ezek a cigány anyanyelviség és a diglosszia tartós fennmaradását erősítő tényezők. Bonyolítja a helyzetet, hogy a még csak most alakuló irodalmi nyelv alapja az a lovár-i nyelvjárás, amelyet a szegedi cigányságnak csak elenyésző része beszél. A betelepülők egymástól távoli vidékekről jöttek, és hozták magukkal nyelvjárásukat.

Az európai-, esetleg világméretű cigány nemzet víziójának az egységes cigány írás felel meg. Ezt a felfogást képviselik azok, akik Magyarországon is az angol alapú írást szorgalmazzák (például az s hangot sh, a cs hangot ch betűkkel írják át). Mások gyakorlati, pedagógiai megfontolásból a cigány szövegeket az adott ország többségi nyelvének, esetünkben tehát a magyarnak a helyesírása szerint írják. A cigány nyelv közoktatásba történő széles körű bevezetése előtt ebben a kérdésben is állást kellene foglalni. Számunkra ezzel kapcsolatban is az a gond, hogy a cigány nyelv írásbeliségének kérdése máig sincs megnyugtatóan lezárva.

A szegedi oláh cigányság esetében tehát a cigány anyanyelvvvel és a cigány magyar diglossziával mint *ténnyel* kell számolnunk. A diglossziának azonban különböző fokozatai vannak. Minél zártabb egy cigányközösség, annál erősebb a cigány nyelv használata. A szegedi oláh cigányok zöme szétszórtan él a város különböző részein, s mivel itt a magyar nyelvűekkel való kommunikáció gyakori, a cigány nyelv használata egyre szűkebb területre szorul vissza. S bár ellenszenvek és ellentétek léteznek, előfordul keveredés is a magyar anyanyelvű és az oláh cigányok, továbbá magyarok és cigányok között is. Ezek a lassú nyelvi asszimiláció frányába ható tényezők.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az iskolában ne lehetne eredményesen felhasználni azt a kevés cigány nyelvű irodalmat, amely már létezik. Demokratikus gondolkodású pedagógusok használják is ezeket, különösen a cigány tárgyán, továbbá kétnyelvű mese- vagy versgyűjteményeket.

A magyarul egyáltalán nem vagy rosszul beszélő gyerek eleve hátrányos helyzetben van az oktatási intézményben. A hátrányos helyzetűekkel kapcsolatos nemtörődömség egyik megnyilvánulása, hogy az óvodákban mindeddig nem került napirendre a magyar nyelv tanításának megszervezése. Ennek egyik következménye, hogy sok álfogyatékos tanuló kerül

a kisegítő iskolába. A másik következmény az, hogy a kommunikációs problémák okozta hátrányos helyzet miatt csak néhány osztályt végzett felnőttek a társadalom funkcionális analfabétáinak folyamatos utánpótlását jelentik.

A családi háttér alacsony műveltségi színvonala miatt és a magyar nyelvi télzárkóztatás érdekében iskolalogopédusra lenne szükség, ilyen azonban egyáltalán nincs, s ez az iskolai oktatás hatékonyságát eleve megkérdőjelezi.

Szociális helyzet

A cigányság megoldásra váró oktatási, egészségügyi és szociális problémáinak többsége nem kifejezetten vagy nem csak cigányprobléma, mégis foglalkoznunk kell velük, mert leginkább a cigányságot érintik. Például az óvodás- és iskoláskorúak között a halmozottan hátrányos helyzetűek zöme cigány, vagy például az önkormányzatnak az önkényes lakásfoglalók ellen indított peres ügyeiben az alperesek túlnyomó része cigány.

Mindig is megkülönböztetett helyzetben volt a több száz zenész (származású) cigány, akinek asszimilációja a legelőrehaladottabb. A 90-es évekre azonban az ő helyzetük is alapvetően megrendült, minden korábbinál rosszabbra fordult. A szakma már régen nem „borravalós”, és szerződése is csak néhányuknak van, többségük tartósan munkanélküli. A zenés helyeken egyre inkább a bármilyen alacsony díjazásért feketén muzsikálni hajlandó külföldi cigányok jelentenek konkurenciát, sőt bárki konkurens, aki kezelni tud egy szintetizátort. Szakmailag elfogadható színvonalú, valódi cigányzene már csak néhány helyen hallható (Halászcsernye, Osztrák-Magyar, Royal, Debreceni, Fehértói), ott is csak hetenként két-három alkalommal. A legálisan kereskedő cigányok boldogulását pedig a főleg csempészárúval foglalkozó, nem adózó konkurencia akadályozza.

A munkanélküli cigányok helyzetét súlyosbítja a széles körben tapasztalható faji előítélet. A munkaadók - szóban - gyakran közlik a munkaközvetítőkkal, hogy cigányt ne küldjenek. A felvételeknél a nem cigányok mindig előnyben részesülnek. A feketemunkában ez nem tapasztalható, onnan viszont a náluk is alacsonyabb bért elfogadó romániaiak szorítják ki őket.

Sajátos nagyvárosi probléma a vidékiek betelepülése. A betelepülők rendszerint rokonainál húzzák meg magukat egy ideig. Egy-egy lakásban tömegek zsúfolódnak össze, akik lakásproblémájukat úgy „oldják meg”, hogy kiszemelnek egy üres lakást, és azt önkényesen elfoglalják. Új keletű jelenség az önkényes beköltözés nagymértékű terjedése. A nagyváros vonzza a betelepülőket, szociális bérlakás alig van, lakást csak vásárolni lehet. Az önkényes beköltözőket régen (az új lakástörvény előtt) még aznap kilakoltathatták. Mostanra, mivel a lakástörvény végrehajtására vonatkozó rendelkezések és a gyakorlat több vonatkozásban figyelmen kívül hagyják a valóságos viszonyokat, az önkényes beköltözés életformává vált: amennyiben valaki másfél-két évenként új helyre költözik (legalább ennyi egy bírósági eljárás tartama), soha nem lakoltathatják ki, mert mire ezt meg lehetne tenni, addigra ő már továbbköltözött. Vannak olyan tragikus élethelyzetek, amikor a beköltözőnek nincs más választása, de nem ez a jellemző. A másik véglet: már árusítják a feltörhető lakások jegyzékét.

A nyilvánartott önkényes beköltözők mintegy négyötöde cigány. Azok is keresik ezt a lehetőséget, akiknek korábban eszükbe sem jutott volna. 1995 óta nemcsak üresen álló lakásokba költöznek be, hanem az is előfordul, hogy a kiszemelt lakás bérlőit kiszekérik. A lakásokat rendszerint lelakják. A végtelenbe nyúló perek költségeit pedig az önkormányzat fizeti. 1995-ben 40, 1997-ben 60 önkényes lakáshasználót perelt egyidejűleg a város. Ha sikerül az önkényes beköltözőt kilakoltatni, akkor az önkormányzatnak kell fizetnie a kilakoltatás és az ingóságok raktározási költségeit stb. Közben a lakást elfoglalja a következő önkényes beköltöző vagy ugyanaz költözik oda vissza -; és a két évig tartó eljárás kezdődik

előlről. Mindezt a város újabban a lakás azonnali elérverezésével próbálja megakadályozni. Új jelenség az is, hogy nem lakást szemelnek ki, hanem házat, amelyben két-három lakás van, először az üres lakásba költöznek be, majd ezt követi a többi lakó kiszekírozása.

Egyesek szerint az ilyen esetek felelevenítése nem kívánatos, mert csak riadalmat okoz a nem cigányok körében, és okot ad a tiltakozásra, ha egy cigány lakáshoz jut magyarul lakta házban. (Van olyan település is, ahol az ingatlanokat a kiköltözéstől a lebontásig vagy az új lakú beköltözésig őrző-védő kft.-k őrzik, amelyek éjszaka is rendszeresen, kutyával járőröznek. Ezekben nem fordul elő önkényes beköltözés, semmi probléma, még panasz sincs. Ez azonban drága megoldás, de egészében véve mégis lényegesen olcsóbb, mint a Szegeden folytatott gyakorlat.)

Az asszimilálódott vagy arra törekvő cigányság meglehetősen széles rétege sajátos helyzetben van. A régi szegedi cigányok (eredetileg zenészek, kereskedők) legnagyobb problémája a munkanélküliség, és ezzel összefüggésben az, hogy gyermekeiket egyre nehezebben tudják taníttatni. Egy részük szakképzett - zenész, kereskedő, szakmunkás, járművezető -, de többnyire betanított munkások. Helyzetük a nem cigányokétól csak abban különbözik, hogy faji megkülönböztetés, előítéletek is sújtják őket, azokat is, akik nem tartják magukat cigánynak, hanem élesen elhatárolódnak mindentől, ami cigány. Többségük a város északi részében, szétszórtan él, gyermekeik olyan iskolákba járnak, ahol kevés a cigány, többnyire el is végzik a nyolc osztályt, ritkábban a középiskolát, de nem tanulnak tovább. E rétegen belül is alig találni felsőfokú végzettségűeket.

Az oláh cigányoknak még több segítségre lenne szükségük. A fő problémák a gyerekek szocializációjával kapcsolatosak. Zömük nem jár óvodába, sokan kerülnek kiegészítő iskolába, az iskolába járók gyakran hiányoznak, osztályt ismételnék, gyenge tanulók, a többség a nyolc osztályt sem végzi el. A felnőttek tartósan munkanélküliek, rosszak a lakásviszonyaik, higiénés körülményeik, táplálkozásuk, egészségi állapotuk. Családi pótlékból és különböző segélyekből élnek. Valós érdekeiket nem tudják felismerni és érvényesíteni. A gyermekszeretet és a családi kötődés erős, erre építve javítani lehetne helyzetükön, de csak nagy türelemmel, velük egyetértésben, velük együtt, másságukat elfogadva, sőt: identitásukat erősítve. Egyes családok és csoportok (például a Cserepes-soron) gyorsabban asszimilálódnak, de a 90-es években ez az asszimilációs folyamat is elakadt.

A cigányság egészét általában annak lumpen rétege alapján ítélik meg. A lumpenek munkalehetőség esetén sem hajlandók dolgozni. Segélyekből és bűnözésből élnek. Italozó életmódjuk, garázda magatartásuk miatt az ő kapcsolataik a legrosszabbak környezetükkel. A gyermekszám itt is magas, az ő gyerekeik a legelhanyagoltabbak, s nem igazán eltartottak, inkább pénzforrást jelentenek. Az ilyen családokban a (rendszerint több) gyermek állandó veszélyben van, és újratermeli a lumpen életmódot, amely egyre elterjedtebb. A társadalomnak ezen legalsó régiójában a cigányok és nem cigányok közötti különbségek sokszor elmosódnak, általában faji előítéletek sem tapasztalhatók (még alkalmi vagy élettársi kapcsolatokban sem). Vagyis a társadalom legalsó és legfelső (egyetemet végzett) szintjei között ebből a szempontból igen nagy a hasonlóság.

Deviáns magatartáshoz, életmódhoz vezető szocializáció

Szocializálódják, integrálódnak vagy asszimilálódnak a cigányságnak bármekkora hányada a társadalomba, a teendők és a megítélés szempontjából elsősorban azt a réteget kell figyelemmel kísérnünk, amely *nem tud* beilleszkedni. A cigányságra különösen jellemző, sajátos szocializációs folyamatnak tehát azokat a sajátosságait kell vizsgálnunk, amely akadályozza az integrálódást.

(Az óvodáskor.) A hátrányos helyzetűek, köztük a cigányság, elsősorban az oláh cigányok iskolai eredménytelenségének és ebből fakadó későbbi kudarcainak oka döntően az első tíz

életév szocializációs folyamatában rejlik. Következésképp a cigányság helyzetének lényeges, tartós javulását csak a szocializációs folyamatban, az iskoláskor előtti és a kisiskoláskorban bekövetkező érdemi változtatásokkal lehet elérni.

Az oláh cigány családok többsége egyáltalán nem vagy csak nagyon részlegesen tölti be a társadalom igényeinek megfelelő szocializációs szerepet. A cigánygyerekek nagy része olyan családba születik, amelyet sajátos szegénységi szubkultúra jellemez: rendszerint nincs kereső családtag, igen gyakori az alultápláltság, a rossz lakás- és egészségügyi viszonyok mellett a higiénés szokások hiánya, a káros szokások és szenvedélybetegségek gyermekkori kialakulása, sok szülő garázda, lumpen, nemritkán bűnöző életmódja, a kommunikációs készségek (cigány és magyar nyelven egyaránt) alacsony szintje, a kulturált, a társadalomban alapvető normának számító viselkedési szokások kialakulatlansága, az idő értelmetlen eltöltése, az integrálódás szempontjából káros hagyományok továbbadása (például a lopás sajátos megítélése, tolvajlásra tanítás), a nem cigányokkal való együttélési készség hiánya, a hivatalos intézményekkel való szembenállás gyermekkori kialakulása.

A kiterjedt rokonsági kapcsolatok erős köteleke érzelmi és némi szociális biztonságot jelent ugyan, de legalább ennyi hátrányt, visszahúzó erőt is azok számára, akik ki szeretnének törni a „cigánysorból”.

A cigánygyerek tehát eleve szocializációs hátránnyal kerül óvodába, és szó sincs három óvodai évről. A szülők egy része egyáltalán nem akarja óvodába adni gyermekét, az óvodák pedig a három-négy éves gyermeket nem kötelesek felvenni, a munkanélküliség vagy a gyed is a felvétel kizáró oka lehet. De még ha óvodába kerülnek is hároméves korukban, halmozottan hátrányos helyzetüket csak az adott körülményekre szabott felzárkóztató programokkal, az átlagosnál kisebb csoportokban folyó munkával, az erre a feladatra felkészített pedagógus, szociális munkás és védőnő összehangolt tevékenységével lehetne ellensúlyozni (például a napot esetleg fürdetéssel kell kezdeni, kezelni kell a rühességet, tetvességet, bélférgességet, és fel kell számolni ezek otthoni gócait). A feladatok tehát kezdettől fogva messze túlterjednek az oktatás hagyományos keretein. A védőnői hálózat szerepe itt alapvető fontosságú, körzetbeosztásuk azonban nem veszi figyelembe azt, hogy a cigány lakóterületeken többszörösen nehéz megfelelő eredményt elérni.

A közoktatási rendszer figyelmen kívül hagyja azt is, hogy az oláh cigányok nem magyar anyanyelvűek. Ez a körülmény, továbbá a családi háttér különbségei miatt az óvodába kerülő cigánygyereket magyar társainál sokszorta nagyobb trauma éri. Három év alatt ezt még kompenzálni lehetne, ha meglennének a feltételei.

Az iskola-előkészítés tehát csak három óvodai év után hatékony. Szegeden azonban kizárólag egy óvoda, a Szel utcai körzetében kielégítő a helyzet. Ha csak az óvodáskor utolsó évében történik iskola-előkészítés (ami persze jobb a semminél), a cigánygyerekek felkészületlenül kerülnek iskolába, sorsuk lényegében eldőlt, lemaradásuk behozhatatlan, nagy részüknek már az első osztályt ismételnie kell.

Az iskoláskor. Vannak olyan iskolakötelesek, akiket be sem íratnak. Időnként előkerülnek óvodát, iskolát még soha nem látott 8-12 éves gyerekek is. Ha beíratásra nem az előírt időpontban viszik a gyereket, ebből is problémák származnak: nem lesz tankönyve, nem kap ebédet stb. Ugyanakkor az iskolások között vannak olyanok, akik nem is szerepelnek a népszégnyilvántartásban. A nyomtalanul eltűnő gyerekeknek csak az iratait, bizonyítványát őrzi az iskola, nincs, aki felderítse, hogy mi lett velük (lakcímükön hosszú ideje más lakik, senki nem ismerte őket). Az igazolatlan hiányzások ügyében -szociális munkás nem lévén- az osztályfőnöknek napi 4-5 családot kellene felkeresnie, ez azonban képtelenség. Az iskola köteles írásbeli felszólításokat küldözgetni (analfabéta szülőknek) magas postaköltséggel (tértivevénnyel), holott mindenki tudja: ez éppoly hatástalan, mint a feljelentés.

A gyerekek nagy része tehát előkészítés nélkül kerül iskolába, ahol szintén hiányoznak a felzárkózásukhoz szükséges feltételek. Persze ha mégis meglennének, akkor is sokkal

nehezebb - és drágább - az alapvető feladatokat három év késéssel elvégezni. A társas viselkedés hiányosságai a személyiségfejlődés zavaraihoz vezetnek. Az óvodai előkészítés nélkül iskolába kerülő cigánygyerekek gyakran kezelhetetlenek, a többiek számára is lehetetlenné teszik a tanulást, botrányos események követik egymást, és a nem cigány szülők előbb-utóbb „fellázadnak”: ha csak tudják, kiveszik gyerekeiket abból az iskolából; megkezdődik a gettósodás. Egy-egy ilyen konfliktusnak továbbgyűrűző - iskolaügyi, közbiztonsági stb. - hatásai vannak, és tovább erősítik a faji előítéleteket.

A cigánygyerekek általában néhány fontos vonatkozásban éretlenek, illetve szocializációs hiányosságot mutatnak, ugyanakkor azonban bizonyos értelemben esetleg érettebbek is lehetnek nem cigány társaiknál. Mindkét jelenség külön gondoskodást, nagyobb odafigyelést, egyéni bánásmódot igényel. A pedagógiai munkát nem annyira a gyermek tényleges, sokkal inkább mentális korához kellene igazítani. A mentális kor meghatározása méréssel történik, erre viszont az iskolák nincsenek felkészülve, és ilyen irányú segítséget sem kapnak.

(Család és pedagógus.) A cigánycsaládok nagy részének attitűdje az iskolával szemben negatív. Ennek okai: a szülők egykori iskolai sikertelensége, a nem cigány gyerekek és gyakran a pedagógusok előítéletei és felkészületlensége, az iskola cigány hagyományoktól idegen elvárásai.

Az etnikulturális különbségek áthidalásához a pedagógusnak, szociális munkásnak, logopédusnak, védőnőnek és mindenkinek, aki a cigánysággal hivatásának gyakorlása során kapcsolatba kerül, cigányságismerettel kellene rendelkeznie. Ilyen ismereteik azonban általában nincsenek, a kivételek egyediek. A kommunikáció az adott körülmények között nem lehet hatékony. A cigányokkal kapcsolatban álló pedagógusokat, egészségügyi dolgozókat, tisztviselőket stb. nem készítették fel erre a feladatra. A kultúrantropológiának még a fogalma is ismeretlen, cigányságismereten pedig általában azt értik, ha valaki már szerzett a cigánysággal kapcsolatban tapasztalatokat. A NAT előkészítése során a Pedagógiai Segítő Központ megtette az első lépéseket a pedagógusok felkészítésére.

Oláh cigányok esetében azonban még a nyelvi kommunikáció feltételei sem adóttak az iskolában, mert az iskola egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy vannak nem magyar anyanyelvű tanulói is, s számukra a siker egyik feltétele a magyar nyelv elsajátítása lenne. Az iskolai magyarórákat viszont magyar anyanyelvűek számára tervezték. Más cél, más program kellene. A magyarnyelv-tanítás elmaradása egyetlen lehetőséget hagy a nyelvi kommunikációban előállt hátrány valamelyes csökkentésére: a logopédus segítségét. A nem magyar anyanyelvű és magyar nyelvoktatásban soha nem részesülő oláh cigány gyerekek nagy részének szüksége lenne logopédusra. Igaz, ez a megoldás drágább és kevésbé eredményes, mint az időben elkezdett magyarnyelv-tanítás, de az elszalasztott (elvi) lehetőségek mindig alacsony hatékonyságú pótmegoldásokra kényszerítenek, serdülőkor után pedig már ennek sincs értelme. A logopédusszolgálat úgy van megszervezve, hogy a pedagógus közli a szülővel: mikor és hova kellene elvinnie gyermekét. Rendszerint azonban már azt sem sikerül megértetni vele, hogy mit is csinál egy logopédus. A cigánygyerekek életkörülményeinek, családi hátterének ismeretében nem meglepő, hogy a szülő nem viszi el, ezzel viszont az utolsó lehetőségét is elszalasztja annak, hogy legalább valami keveset behozzon felhalmozódott hátrányából. Hasonló okok miatt nem jutnak el a rászoruló cigánygyerekek pszichológushoz, sőt néha orvoshoz sem.

A hátrányos helyzeten enyhíthetnének a felzárkóztató foglalkozások. Ezekhez az állam biztosítja az anyagi források egy részét. Az iskolák panaszkodnak, hogy az erre a célra szánt központi támogatást nem kapják meg maradéktalanul. Ezért azután többnyire ilyen foglalkozások nincsenek, vagy ahol mégis vannak, ott más tevékenység rovására szervezik meg őket.

(Támogatások, segélyek.) A gyermekek után járó, a gyermekneveléssel kapcsolatos vagy erre való hivatkozással megállapított állami és önkormányzati juttatások jelenlegi rendszere

konzerválja a fennálló állapotokat. A juttatás pénzbelisége dogmává merevedett, holott a pénzt a legkönnyebb más, nem rendeltetésszerű célokra - például italozásra - fordítani. Ászülők gyakran nem teljesítik nevelési kötelezettségeiket, kezdve ott, hogy be sem íratják (jobbik esetben nem időben íratják be) a gyereket az oktatási intézménybe. A családi pótlék felfüggesztésére nincs lehetőség. A nevelési segély megvonására azonban van, mégsem élnek vele. Egyébként ezen a téren is a felfüggesztés lehetősége hiányzik, hiszen minden eset egyedi, és nem biztos, hogy éppen a megvonás a legjobb megoldás. A pénzbeli támogatások rendszere nem ösztönöz az elemi nevelési kötelezettségek teljesítésére sem. A gyermekneveléssel kapcsolatos támogatásokat egyes esetekben, fura módon, a legkülönbözőbb feltételekhez kötik, csak éppen a gyermeknevelési kötelezettség teljesítéséhez nem - még a legegyszerűbb, pontosan meghatározható és számon kérhető feltételekhez sem.

Bár minden pedagógiai munka alapja, az előítéletek miatt azonban mégis hangsúlyozni kell, hogy a cigánygyerekekkel csak azok tudnak eredményesen foglalkozni, akik *elfogadják* és *megértik* őket. Ilyenek kevesen vannak, és az önkormányzat iskolapolitikájának hiánya, az iskolák etnikai jellegének figyelmen kívül hagyása miatt a rátermettek közül is többen olyan iskolába mennek, ahol ugyanakkora bérért jóval könnyebb a munkájuk. A jól végzett munka elismerésére pedig sokszor nincs lehetőség. Eredmény az is, hogy a pedagógusok képzése és továbbképzése során most már felmerült a cigányismeret valamilyen formában történő oktatása.

Az előítéletek erősödését jelzi, hogy a cigánygyerekeket nemcsak a magyar szülők és gyerekeik egy része, hanem a pedagógusok nagy része sem fogadja el. Bár akadnak elfogadó magatartásra is példák, az előítéletek mélyek, még mindig előfordul, hogy szociális helyzetből fakadó sajátosságokat faji tulajdonságként kezelnek.

Az uralkodó gyakorlat szerint a társadalom nem a gyermekek, hanem a szülők számára igyekszik esélyegyenlőséget teremteni. Ebből a gyermekek érdekeinek teljesen figyelmen kívül hagyása és a pénzek „egyenlő elosztása” következik, amely hatalmasra növeli az esélyegyenlőtleniséget, s nemcsak a cigánygyerekek óvodából való kiszorulásához, de más állami és önkormányzati szolgáltatásból való kirekesztéséhez és a cigányság „alsóbb kasztban tartásához” vezet. Az iskola nem alkalmazkodik a mássághoz, ezért a cigánygyerek képtelen eleget tenni az iskola követelményeinek.

(*A devianciák megjelenése.*) A cigánygyermek segítség nélkül nem tudja feldolgozni az általános iskolai tanulmányok, valamint a magánélet kettősségéből adódó konfliktusokat. Egyre inkább elszigetelődik, nő a hátránya. A folyamatos előítéleteknek kitéve - maga is előítéletekkel telve - utat téveszt, s az osztályközösség perifériájáról visszatér a család elfogadó közösségébe. Az iskola így a cigánygyermek mindennapi kudarcainak, mindennapi megszegéseinek intézménye, s akaratlanul is a nem cigányokkal és a társadalom egész intézményrendszerével való szembenállásra, a társadalmi normák negligálására nevel.

Az esetek többségében ez az attitűd a serdülőkorra kialakul, s ezt követően már hiábavaló próbálkozás a továbbtanulás feltételeinek megteremtése. A 112 éves cigánygyerek és az iskola kölcsönösen elviselhetetlenné válik egymás számára. Ha viszont a gyermek az alsó tagozatban megfelelő segítséget kap, és még nem alakult ki benne a „gádzsó intézményekkel való szembenállás, a felső tagozatban új követelmények, újabb buktatók várják. Persze ezek a problémák is megoldhatóak lennének, csak ez az iskola számára is új feladatokat jelentene.

A három nyári hónap alatt a gyerekek elveszítik azokat a kapcsolódási pontokat, amelyeket a pedagógusok kilenc hónap keserves munkájával kialakítottak. Bár nagyon pozitív tapasztalatok halmozódtak fel például a dorozsmai cigányklub nyári gyermektáborozásain, mégis elszigetelt kezdeményezés maradt, lényegében nincs megoldva a

cigánygyerekek nyári foglalkoztatása. Sokszor az egész napos csavargások velejárója a közrend durva megsértése, különösen Öreg Rókuson, Dorozsmán és Móravárosban.

A 90-es évek új jelensége a zömmel iskolakötelesekből álló, utcán garázdálkodó, kisebb-nagyobb lopásokat, betöréseket, újabban rablásokat is elkövető bandák megjelenése. A rendőrség szerint Öreg Rókuson a kisebb bűnök elkövetőinek 90 százaléka fiatalkorú. Az eltűnőben lévő hagyományos cigányközösségeknek ezekre a gyerekekre már semmilyen befolyása nincs. Példaképek a lányfuttatásban, vállalkozók megfélemlítésében (korábban valutázásban, benzincsempészetben) valamilyen szerepet játszó, időnként kihívóan költekező haszon-, harmincévesek.

Az asszimilálódott cigányság bűnözés szempontjából semmiben sem különbözik a társadalomnak attól a rétegétől, amelynek részévé vált. Csakhogy a cigányságon belül sokkal szélesebb ez az alsó, legszegényebb, legelesettebb réteg, mint a társadalom egészében. Ennek következtében általában a cigányság „felülreprezentált” a bűnelkövetők között. Legrosszabb kulturális és szociális helyzete miatt ez elsősorban az oláh cigányságra jellemző. Szegeden súlyosbító körülmény, hogy a más településről bejárók, továbbá a betelepültek és a bevándorlók között nagy számban vannak a városi élethez, a közrend alapvető normáihoz, az elemi higiéniai szabályokhoz egyáltalán nem alkalmazkodó, garázda, cigány és nem cigány környezetüket egyaránt zaklató, velük összeütközésbe kerülő csoportok.

A rendszerváltás a cigányság számára - egy szűk réteg kivételével - a tartós (végleges?) munkanélküliség kezdetét jelentette. Helyzetük kilátástalansága minden negatív tendenciát felerősített. Ezek közül azonban, a közhiedelemmel ellentétben, nem a bűnözés, hanem az antiszociális életvitel bővített újratermelődése a legveszélyesebb, amely a cigányok oktatásának elhanyagolása miatt a 90-es években felgyorsult, s ez a társadalmi békét hosszú távon is veszélyezteti.

A probléma tehát rendkívül összetett, ennek ellenére széles körben elterjedt az a meglehetősen naiv vélemény, hogy mindez a szokásos szociális gondoskodás keretében vagy éppen rendőri akciókkal megoldható.

(Komplexitás.) Akad sikeres kezdeményezés is. Dorozsmán oláh cigány gyermekek látogatják a Bartók Művelődési Központ által működtetett cigányklubot. A központban 1980-ban kezdtek foglalkozni dorozsmai cigánygyerekekkel, 1983 óta klubszerű formában is. A klubnak azóta már Szegedre beköltözött felnőttek, szülők is tagjai, akik kötődnek a közösséghez. A klub egész éves munkáját nyaranta táborozással zárják, 1997-ben tizenötödik éve. A klub és a táborok céljai: szociális, kulturális, higiénés szokások kialakítása, a közösségi tevékenység, a társas együttlét formáinak, szabályainak elsajátítása, a környezetre való tudatos odafigyelésre, a szabadidő hasznos eltöltésére nevelés, oláh cigányok magyar nyelvi fogalmainak és szókészletének bővítése, gyakoroltatása, a cigány népköltészet alkotásainak, mondáinak megismertetése (magyar és cigány nyelven), néhány, a szocializáció szempontjából fontos aspektusból ingerszegény környezetből (illetve sajátos szegénységi szubkultúrából) jövő gyerekek érzelmi életének gazdagítása.

Ennek ellenére Kiskundorozsmán sem javul a helyzet. Az ilyen kezdeményezések hasznos tapasztalatokat hoznak, de ha általánossá válnának, akkor sem állíthatnák meg a helyzet további romlását. A szerteágazó, összetett problémahalmaz csak sokoldalú program alapján, nagy erőfeszítés árán orvosolható.

A cigányság szerveződése

Az 1989-ben megalakult Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségének szegedi tagszervezete azonban csak formailag, papíron létezett, ezért az 1994-es kisebbségi önkormányzati választások előtt még a cigányok sikeres jelöltállítását sem tudta megszervezni. Velük szemben egy orvos házaspár a tradicionális belső önszerveződés

maradványaira próbált támaszkodni, és ellenezte a cigányönkormányzat-választást. A többiek egységes fellépés híján sokáig nem voltak képesek az archaikus szerveződés felélesztésének kísérletével szemben egy modern civil szervezetnek legalább a csíráját létrehozni.

Fordulatot hozott, amikor 1995-ben néhány nem cigány szakember segítőkészségére támaszkodva sikeres választást kezdeményeztek, melynek nyomán - a megye nagyobb városai közül utolsóként - Szegeden is megalakult a cigány kisebbségi önkormányzat. Ez azonban nemcsak hogy a legkésőbb jött létre a megyében, hanem összetételét tekintve is a leggyengébb volt, például egyedül ennek nem volt érettségizett tagja. 1996-ban az elnök jelentős összegekkel nem tudott elszámolni, újabb és újabb homályos ügyekbe keveredett, ezért 1997-ben az önkormányzat megszüntette elnöki tisztségét; az ellene indított jogi eljárás elhúzódása azóta is bénítóan hat az önkormányzat munkájára.

1996-ban az MCDSZ helyi szervezete kimondta megszűnését, illetve átalakulását a Szegedi Cigányok Demokratikus Közössége nevé, önállóan bejegyzett egyesületté. Kezdetben ennek a szervezetnek sem volt kiforrott vezetése. Figyelemre méltó azonban, hogy az egyesületnek néhány tucatnyi, tagdíjat fizető tagsága van, s a személyi változások és viták kulturáltan, demokratikusan, egyesületi keretek között folynak. Így Szeged történetében ez az első valóban működő, cigányokból álló civil szervezet, amelynek élére alkalmas vezetők kerültek.

1995-ben Cigány Oktatási Egyesület alakult, amely kis létszámú ugyan - a cigányság oktatásügye iránt elkötelezett (cigány és nem cigány) szakembereket tömöríti -, tevékenysége azonban az egész cigánysággal kapcsolatos problémakör legfontosabb területére irányul.

A de facto kompetenciával rendelkező oktatási egyesület, a de jure kompetens cigányönkormányzat és az erősödő civil szervezet összefogásának, szoros együttműködésének hiányában azonban továbbra sincs jelentős előrelépés a cigányságot érintő problémák megoldása felé.

A politika útkeresése

A nagyfokú tájékozatlanságra utaló nézetek sorában Szegeden is felbukkantak az önerős („Münchhausen-párti”) elképzelések, melyek szerint a cigányságnak magának kell megoldania saját problémáit, s különösebb teendője ezzel kapcsolatban senki másnak nincs. Mások, felismerve ennek képtelenségét, azt hangoztatták, hogy mindez állami feladat, az önkormányzatnak csak várnia kell, majd az állam megoldja a problémákat. Ehhez hasonló, elhárító mechanizmusnak tekinthető az a nézet, mely szerint a cigánysággal kapcsolatos ügyek nem tartoznak az önkormányzat alapfeladataihoz, tehát pályázatokkal mintegy automatikusan megoldhatók. Vagyis akit bármilyen formában érint, az pályázzon, s ezzel az ügy le is van zárva. Szintén elhárító mechanizmus, de sokkal veszélyesebb az az illúzió, mely szerint cigány szakembereket kell kiképezni, akik majd megoldják a cigányok problémáit. Nem arról van szó, hogy ne lenne cigány szakemberekre szükség. Csakhogy ez (számuk gyarapodási ütemét figyelembe véve) évtizedekre elodázná a cselekvést. Másrészt nemcsak hogy nem jelent megoldást, de nem is a legfontosabb feladatok közül való. Egy szakember cigány mivolta kétségtelenül előny a cigányokkal való kapcsolat kialakítása során, de csak egyetlen tényező a sok közül, hiszen jó néhány szakmai követelmény fontosabb ennél. Szegeden egyébként a cigánygyerekek között eddig csak nem cigányok értek el szakmailag is elismerhető sikereket. Végül, de nem utolsósorban: nemcsak hamis állítás ez, hanem kifejezetten rasszista elképzelés.

Sokan a gazdasági fellendüléstől várják, hogy a cigányság problémái megoldódjanak, mindenekelőtt, hogy a munkanélküliség megszűnjék. Túl azon, hogy a cigányok munkanélkülisége egyszer már megszűnt a 70-80-as években (de a társadalmi probléma mégsem oldódott meg „magától”), tudomásul kell vennünk, hogy ilyen helyzet még egyszer

nem lesz. A munkanélküliség csökkenhet, de mindig a legalacsonyabb képzettségűek körében marad a legnagyobb. Új ismereteket, új szakmát bármikor elsajátítani kész, azaz jó tanulási készséggel rendelkező munkaerőre volna szükség már most is. A „cigányprobléma” tehát magától soha nem fog megoldódni, sőt, „magától” egyre súlyosabbá válik.

Az oktatásügy elsőbbsége

Az oktatás, iskoláztatás fontosságát az állam mindig elismerte, az elismerés azonban rendre a deklarációk szintjén maradt, az elsőbbségi elvet ma sem érvényesítik. A cigányság társadalmi helyzetének javítása helyett mindig anyag javak adományozása folyt. (Tágabb értelemben véve még a közhasznú munkahelyek létesítése is idesorolható.) A napi problémák megoldása hosszabb távon sem vezetett a cigányság társadalmi helyzetének javulásához. Ennek a politikának köszönhető a cigányság jelenlegi, tragikus helyzete.

A rosszul működő oktatási intézményekből ma is tömegesen kerülnek ki csak néhány (esetleg nyolc) osztályt végzett, továbbtanulásra, szakképzésre alkalmatlan fiatalok. A középiskolások zöme lemorzsolódik. A szegedi cigányságnak nincs érettségizett vezető rétege, és belátható időn belül nem is lesz, hiszen a problémák nem a középiskolában gyökereznek. A helyzet alapvetően csak akkor fog megváltozni, ha elérjük, hogy az általános iskolában hatékony oktatás folyjon, illetve - ennek feltételeként - 0-6 éves korban megfelelő iskola-előkészítés legyen. Addig csak növekvő létszámú, önmagát eltartani képtelen évfjáratok kerülnek ki az általános iskolából. Ezen semmiféle szociálpolitika nem tud változtatni.

Az óvodák közül a Szél utcai, az iskolák közül a Kolozsvári téri, a Móra, az Osztruvszkij, a Csongor téri, az Arany János, a Tarján III, a Rókus II. és a Dorozsmai I. foglalkozik a legtöbb cigánygyerekekkel. A számok természetesen nem jeleznek mindent, például azt sem, hogy a dorozsmai óvoda a cigánygyerekek kis aránya ellenére a legnehezebb munkát végzők közé tartozik.

Az iskolagettósodás előrehaladt. A nem cigány szülők ezekben az iskolákban egyre elégedetlenebbek. Aki tudja, máshová viszi gyermekét, ezért fizetni is hajlandó (ha tud). Törekvő cigány szülők is szívesen vinnék gyermeküket más iskolába, de ezért nem tudnak fizetni. A tendenciákat mutatja, hogy a Kolozsvári téri iskola tanulóinak 40 százaléka cigány, de a felső tagozaton csak 30 százalék, az alsón több mint 50 százalék, első osztályban pedig 70 százalék felett van.

A cigánygyerekek iskolák közötti arányosabb megoszlására kell törekedni, ettől függetlenül azzal kell számolnunk, hogy Szegeden a cigánygyerekek aránya nő, a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók növekvő hányadát teszik ki. A kérdés az, hogy meg tudjuk-e állítani ezt a folyamatot, vagy pedig folytatódik az ezzel járó társadalmi, gazdasági, politikai, egészségügyi, bűnügyi stb. problémák bővített újratermelődése.

A média általában szakszerűtlenül és nem elég felelősségteljesen kezeli a kisebbségi ügyeket. A feltáró, elemző, oknyomozó újságírás itt sem nyert teret, továbbra is a felületesség, a tájékozatlanság, nemegyszer a tudatlanság, az előítéletek átvétele, felerősítése jellemzi a kisebbségekkel (és nem csak a cigány kisebbséggel) foglalkozó írásokat. A gyermekek helyzete, az oktatásügy kulcsszerepe mindig mellékes tényezőként jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik.

A cigánysággal kapcsolatos előítéletek erősödése ellenére nőtt azoknak a szakembereknek - elsősorban pedagógusoknak - a száma, akik készek arra, hogy a cigánygyerekek helyzetének további romlását megállítsák, s azt is felismerték, hogy a fordulat társadalmi feltételeinek megteremtésében széles körű összefogásra van szükség, hiszen ez alapvetően nem az iskola, hanem a társadalom, a politika, az állam és az önkormányzat közös ügye és felelőssége. Általában elfogadottá vált az az alapelv, mely

szerint az iskolának a közoktatás világán messze túlmutató problémahalmaz kihívásainak kell megfelelnie.

Arra természetesen semmi esély nincs, hogy a cigányság minden problémájának egyidejű megoldását akár az önkormányzat, akár az állam felvállalja. A Szegedi Cigányprogram formálódásának, szövegezésének során szakemberek, magánszemélyek, civil szervezetek, önkormányzati és állami intézmények állásfoglalásaiból is nyilvánvalóvá vált, hogy a cigányság helyzetével kapcsolatos problémakörben csakis egy oktatásközpontú program kaphat széles körű támogatást. Miután a cigányönkormányzat, a cigányegyesület, a Cigány Oktatási Egyesület és más szervezetek is támogatták az elképzelést, 1996-ban az önkormányzat közgyűlése is elfogadta a Szegedi Cigányprogramot.

A Szegedi Cigányprogram

A program teljes szövege hozzáférhető az Interneten (HTTPI/www.tiszanet.hu.Szeged). Az alábbiakban csak bevezető téziseit közöljük.

(A probléma megfogalmazása.) A szegedi cigányság zöme egy olyan szocializációs folyamat részese, amely iskolai kudarcokra, magatartási zavarok kialakulására, devianciákra determinál. A szocializációs hátrány következtében növekvő létszámú évjáratok kerülnek ki az iskoláskorból olyan alacsony képzettséggel, amely munkanélküliségüket mintegy garantálja; fő megélhetési forrásuk a családi pótlék és más társadalmi juttatások. A még nagyobb létszámú új generáció szocializációs hátrányai ennél is nagyobbak, kitörési esélyei pedig kisebbek. A súlyosbodó szociális helyzet gyorsan növekvő feszültségforrás.

(A probléma megoldásának lehetősége.) A társadalmi juttatások, a pillanatnyi segítségnyújtás a mindennapi élet elviselhetővé tétele szempontjából fontosak ugyan, de a társadalmi problémát nem oldják meg, sőt, a helyzet közben tovább romlik. A válság mélyülését csak a szocializációs folyamat korrekciójával, a szocializációs hátrány lényeges csökkentésével, az iskolázottság javításával lehet megállítani.

(Cél.) A cigányság társadalmi hátrányának leküzdése, teljes integrációjának elérése érdekében a tanulás, az iskoláztatás eredményeként, folyamatosan növekednie kell a munkaerőpiacon helytálló, iskolázott, szakképzett és átképezhető cigányok arányának.

(Futamidő.) A program hosszú távú, mindaddig tart, amíg a cigány fiatalok iskolai végzettsége lényegesen különbözik a nem cigány fiatalokétól.

(Prioritás.) A tanulásnak, az iskoláztatásnak prioritása van közvetlenül és elsősorban a születéstől a serdülőkorig terjedő életszakaszokban.

(Komplexitás.) A program a tanulásnak, az iskoláztatásnak alárendelten ugyan, de foglalkozik a családi környezettel, a közösségfejlesztéssel, az identitás kérdéseivel, az előítéletek leküzdésével, szociális, munkaügyi, lakásügyi, bűnügyi kérdésekkel is - ilyen értelemben tehát komplex program. Mindezt azonban csak annyiban érinti, amennyiben a tanulás, az iskoláztatás kérdéseivel összefügg. A cigányság minden problémáját azonban nem vállalja Föl. (Már csak azért sem, mert az is kérdéses, hogy egy ilyen „totális program” egyáltalán elkészíthető-e, megvalósítható-e.) A rendelkezésre álló anyagi eszközök szükségessége még azt sem teszi lehetővé, hogy bármely egyéb célkitűzés, részprogram ne a fő célnak alárendelten jelenjen meg. Az egyébként is megvalósuló más (például szociális) intézkedések társadalmi haszna megduplázódik, ha nem önmagukban, elszigetelten hatnak, hanem programba ágyazva annak célját is szolgálják.

(A program alanyai.) A megvalósítás során fokozatosan alakuljon ki egészséges együttműködés cigányok és nem cigányok között. Az együttműködést a cigányszervezetek és a hivatalos intézményrendszer között kell létrehozni. Legfontosabb azonban, hogy a gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakemberek és a szülők között olyan együttműködési formák létesüljenek, melyek során a szülők azonosulni tudnak a gyermekük tanulását,

továbbtanulását, szakmaszerzését szolgáló erőfeszítésekkel, de legalábbis nem nagyon ellenzik azt. Ezért a program szerves része a közösségfejlesztés, elsősorban fiatalok és fiatal szülők körében. Az elkülönülés tendenciáival szemben a program felkarolja az együttműködés különböző formáit.

(*A rövid távú eredmények.*) Egy ilyen, a cigányság felemelkedését szolgáló és az együttműködés útjait egyengető program hosszú távú, és nincs alternatívája. Ugyanakkor azonban már rövid távon is érzékelhetőek az eredményei: a gyermekes cigánycsaládok helyzetének némi javulása, az előítéletek csökkenése, az iskola hatékonyságának növekedése, a fiataalkori bűnözés visszaszorulása, a közrend eredményesebb védelme. A program tehát rövid távon is mindkét fél előnyére szolgál, oldja a jelenleg még növekvő feszültségeket.

Az első lépések

Megkezdődött az iskolák alapító okiratainak revíziója abból a szempontból, hogy a cigánygyerekek beiratkozhatnak a lakóhelyükhöz közeli iskolákba, az iskola pedig köteles legyen felvenni őket. Az iskolakörzetesítés bizonyos elemeinek visszaállításával remélhetőleg megszűnik a távoli iskolákba járás, és megállítható a gettósodás. Azokban az iskolákban, amelyekben legnagyobb a cigánygyerekek aránya, a tankönyvsegélyt az önkormányzat nem fizeti ki a szülőknek, hanem a gyerekek tankönyvet kapnak. Így 1996 szeptemberében fordult elő először, hogy minden cigánygyereknek volt tankönyve.

Az Öreg Rókus közbiztonságával foglalkozó lakossági fórumon megválasztott (nem cigány) lakossági képviselők és a Szegedi Cigányok Demokratikus Közösségének vezetői kidolgozták az úgynevezett „Rókusi megállapodás tervét”. Eszerint megoldódna az önkényes lakásfoglalók egy részének problémája. Csak azokat a családokat segítenék, amelyek nem zavarják garázda magatartással környezetüket, illetve amelyekből a gyerekek rendszeresen járnak óvodába, iskolába. Jogcím nélküli lakáshasználói státusuk megszüntetésével lehetőségük nyílna szociális bérlakás igénylésére, illetve egy évre szóló, majd esetleg két évvel meghosszabbított lakásbérleti szerződésük révén költségeik csökkentésére. Az akció résztvevőinek körét a lakossági fórum képviselőiből és az SZCDK vezetőiből álló Rókusi Közös Bizottság jelölné ki, amely egyben más, cigányokkal kapcsolatos konfliktusok kezelését is felvállalná.

A javaslattal szemben igen nagy az ellenállás, mert elfogadásához több önkormányzati rendeletet módosítani kellene. Terjed azonban az a nézet, hogy az alapvető, a I kökörnyezethez, a szomszédsághoz való viszonyt a lehető legszélesebb körben kellene figyelembe venni (s nem csak az önkényes lakásfoglalók esetében), mégpedig minden lakáskiutalásnál. További problémát jelent, hogy van olyan (országos) cigányszervezet, amely szintén elutasítja ezt az alapvető (és vele az ilyen megállapodást), mert a lakóköznyezethez való viszony mérlegelését megalkuvásnak tekinti. A Rókusi megállapodás jövője tehát bizonytalan.

Mindent összevetve a Szegedi Cigányprogram végrehajtása nem olyan ütemű, hogy megállíthatná a szegedi cigányság helyzetének további romlását. Számos, ma széles körben elfogadott, helyeselt lépés várat magára, elsősorban azért, mert olyan jelentős pénzügyi kihatásai lennének, amelyet az önkormányzat nem képes felvállalni. Pályázati rendszerünk pedig nem várja el, sőt nem is tételezi fel, hogy egy település komplex programmal próbáljon változtatni cigány lakosságának társadalmi helyzetén, így csak apró rész megoldásokra lehet pályázni.

IRODALOM

Ágoston Erzsébet (1994): *A cigány munkanélküli réteg válságkezelésének helyzete*. Munkaügyi Minisztérium.

- Apró Ferenc (1993): *Cigányzenészek a régi Szegeden*. Ifj. Erdélyi Náci. *Szeged* december 31-33.
Cigány oktatásfejlesztési program. Országos cigány közoktatási program. Tervezet. Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztály 1995.
- Kemény István, Havas Gábor, Kerteli Gábor: *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásokról*. MTA Szociológiai Intézete.
Kisebbségi oktatásfejlesztési program. Célok és eszközök Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztály 1995.
- Kovács János (1895): A cigányok Szegeden. *Etnographia* 187-198., 280-288., 388-393. *Phralipe* 1991. 4-6., 14-19., 25-28., 29-31.
- Kovács János (1901): *Szeged és népe. Szeged etnographiája*. Szeged, Dugonics Társaság 105-121.
Kiskundorozsma. Tanulmányok Szerk.: Kövér Lajos, Tóth Sándor László. Szeged 1995.

ÁRPÁD RÁTKAI

The Gypsies of Szeged

Written sources about the Gypsies of Szeged exist since 1723. One document speaks about fifty families, and a hundred years later we find 104 families living in the town, with 264 members. They were mostly smiths, later they became musicians in increasing numbers. By the end of the 19th century Gypsies have almost completely assimilated to the majority Hungarians. In the 18th 19th century Gypsy immigrants were not allowed to settle in the town. There is very little information on the 20 century history of Gypsies at Szeged. It is estimated that there are 2-3 thousand of them. The newly settled have come from the region between the Danube and the Tisza rivers, but in the 1990s they seem to come from the entire eastern region of the country, and even from Romania. Some of the new arrivals could not fit into their own communities either. The majority of the new arrivals comes from rural areas, and this factor in and of itself already creates certain problems of adjustment.

The Gypsy population of Szeged is increasingly stratified not only socially but also linguistically. Some of them are native speakers of Hungarian, others are native speakers of Romani. The majority of the latter speak the Kolompar-Gurvar dialect which is common in the region between the Danube and the Tisza rivers, but due to the new arrivals practically all dialects of Gypsy are present, thus for example Lovari. There are Romanian native speaker Gypsies, and even Gypsies whose mother tongue is Serbian or Russian. Among those whose mother tongue is Gypsy, Gypsy-Hungarian diglossia is present from childhood. The Romani language is the tool of intimate, familiar communication at times of communication within the wider Gypsy community, while Hungarian is the language of communication at school, at the workplace and with members of the Hungarian language community.

Linguistic and social disadvantages determine the poor school performance of Gypsy children from very early on. This in turn means that they are unable to continue their education and remain unskilled and thus are likely to remain unemployed. This pattern of socialization leads to deviant lifestyles and behaviors, many of them become juvenile offenders. In one Szeged neighborhood 80% of underage criminals are Gypsies. In connection with this racism is on the rise against them. In 1996 the self-government accepted the Gypsy Program of Szeged which has as its goal to increase the proportion of Gypsies who can hold their own on the job market who are well educated, skilled workers who can also be retrained in keeping with the demands of the changing job market.

SZUHAY PÉTER

Csövesek - csicskák

Az ároktői romák esete a miskolci hajléktalanokkal

1996. február 5-én a Tiszaújvárosi Városi Bíróság Rémiás László vezette tanácsa első fokon pontot tett a Raffai Ferenc és nyolc társa ellen indított per végére. A feltűnően magas büntetési tételek (kilenc, hat, öt év), noha nem emelkedtek jogerőre - hiszen a kilenc vádlott majd' mindegyike fellebbezett-, elég különös ügyre utalnak. A társadalom peremére szorult, marginalizálódott családból kikerült hajléktalanok és a szintén egyre szegényebb romák egymásra találásáról - majd egymással szembeni bizalmatlanságáról és békétlenségéről szól ez a történet.

E tanulmányban olyan ügyet próbálok elemezni, mely már kirobbanásakor elég nagy porcot vert fel a sajtóban, s eléggé egyöntetű állásfoglalásra készítette az újságírókat. Ennek okát egyfelől a rendőrség elhamarkodott és elfogult tájékoztatásában, másfelől az ügyet megítélők és az ügyben eljárók kulturálisempátia-hiányában kereshetjük. Az alábbi írásban arra teszek kísérletet, hogy leírjam, milyen kulturális különbségek akadályozták a valódi párbeszéd kialakulását ebben a hétköznapi jogérzékkel rendelkező emberek számára is vérlázítóan magas büntetési tételeket hozó perben, s ennek következtében a részgazságokból miért nem bogozható ki a teljes igazság, s végeredményben hogyan diadalmaskodik a meg nem értés a jogalkalmazásban, és nyeri el méltatlan büntetését egy más kulturális minták szerint működő társadalmi csoport, s ebben hogyan jelennek meg a kölcsönösen érzékelhető etnikus lenyomatok.

Emberrablók és rabszolgatartók

Az ügyről az első tudósítás az *Észak-Magyarország* 1995. január 21-i számában jelent meg. Molnár Ferenc századostól, a megyei rendőr-főkapitányság tisztjétől arról értesülhettünk, hogy egy „ároktői kompánia” az előző hét csütörtökén (január 12-én) a miskolci hajléktalanszálláson munkajaánlattal kereste fel Béla bácsit. A 61 éves férfit két társával együtt M. István, R. Ferenc és R. Hajnalka csalta el, s vitte Ároktőre. Másnap ugyanez a három személy (a „bitangok”, lásd az ártatlanság vélelmét) Béla bácsit bevitte nyugdíjért Miskolcra. Mivel az idős férfi visszafelé nem akart velük tartani, „betuszkolták a kocsiába”, s útközben „elkönyörögték tőle 8500 forintját, otthon pedig átvitték egy másik férfi, R. Károly lakására..., két kacsáért és potom 3000 forintért... új gazdája elvette személyi igazolványát, egy fűtetlen szobába zárta, s naponta csak egyszer adott neki enni. Jószerivel moslékot, a macskatányérban.” Kedden egy meghatalmazás aláírására kényszerítenék, hogy majd R. Károly vehesse fel nyugdíját. A „postáról hazafelé menet rendőrök igazoltatták fogvatartóit”. A hajléktalan nem mert szólni a járőröknek, de az alkalmat kihasználta, s elszökött, Miskolcra buszozott. Másnap a miskolci kapitányságon tette meg bejelentését. Ezt követően „az Ároktőre érkező tiszaujvárosi detektívek még három ember szabadítottak ki a »pokol tornácáról«”. A Tiszaújvárosi Rendőrkapitányság M. Istvánt (24) és R. Ferencet (31) őrizetbe vette. Ellenük, illetve R. Hajnalkával szemben csoportosan elkövetett rablás miatt folyik eljárás.

A fent ismertetett cikket a rendőrségi szóvivő tájékoztatása alapján írták. Ennek ellenére számtalan, ekkor még ellenőrizhetetlen pontatlanságot s talán tendenciózus csúsztatást tartalmaz. Az első napon az említett három szereplő közül csak kettő volt jelen, R. Hajnalkát K. Ferencel tévesztették össze. A rendőrök nem Béla bácsi fogvatartóit igazoltatták, hanem egy általuk nem ismert hajléktalant, aki nemhogy nem mert szólni, de négy szemközti

beszélgetésre invitálta az őrszobára a vele szemben intézkedő járőrt, ahol elmondta, hogy szeretne elmenni Ároktőről.

A cikk feltűnően sok minősítést és folklorisztikus elemet tartalmaz. A sajtó fantáziáját leginkább a kacsamotívum ragadta meg, de érdemes megemlíteni a fűtetlen szobát, a napi egyszeri étkezést, a moslékot s a macskatányért is. A pokol tornácán való rabszíjon tartás pedig egyenesen horror-filmjelenetnek tűnik. (Ez a motívum néhány hónappal később szélesebb körben megjelenik a folklórban: a temető idős gondnoka úgy tudja, hogy az egyik családnál elhunyt idős ember karján és lábán jól láthatóak voltak a leláncolás nyomai)

Eleinte nem derül ki, hogy a történet főszereplői cigányok Két nappal később, 23-ára, hétfőn majd' mindegyik országos napilapban egyszerre jelenik meg e történetről egy-egy rövid cikk az MTI-re mint forrásra való hivatkozással, *Embervásár Borsodban; Rabszolgaság Borsodban* hangzatos címekkel. Ezek az írásuk már nem mulasztják el megegyezni, hogy az elkövetők cigányok, s abban is egységesek, hogy meglehetősen pontossággal követik a fentebb ismertetett első írás motívumait.

A *Jászkun Krónika* január 24-i számában már modellálja is a történetet. Alantas zsenialitás szülte a cselekmény alapötletét, amelyet a következőképpen összegez: az emberrablók kinézik maguknak a se kutyája, se macskája nyugdíjast, foglyul ejtik, majd eladják két kacsáért és 3000 forintért. Az emberrablás célja a rabszolga-kereskedelem. A rabszolgatartó megveszi a nyugdíjast az emberrablóktól. A szabad nyugdíjas belátása szerint vásárol, ám a rabszolgának eladott nyugdíjas azt eszik, amit kap. A különbség pedig a rabszolgatartóé.

Az „objektív” *Objektív* műsorvezetője az ügyről szóló riportot úgy konferálja be, hogy Borsod megyében ezer forintért már nyugdíjast lehet venni. A liberális *Magyar Hírlap* január 25-én szintén készpénznek veszi a korábbi közleményeket, s mintegy ezeket fokozza. Címében is a bulvársajtó stílusát követi: *Két kacsáért és 3000 forintért adtak el egy nyugdíjast. Rács mögött a borsodi emberkereskedők.* Az írás megkockáztatja azt a feltevést is, hogy az elmaradott borsodi térségben mind szegény és hajléktalan idős ember, mind a kihasználásukra létrejött banda lehet jó néhány. Meggyőződésünk szerint ezekből az interpretációkból a történetnek olyan értelmezése kerekedik ki, amely befolyásolta a nyomozást, majd a vádemelést, gyakorlatilag a tárgyalás folyamatát és az ítélethirdetést is. (A kevés kivétel közül most csak Gádor Iván *Népszabadságban* megjelent esszéjére és Pelle János *168 órában* közreadott riportjára utalunk.)

A sajtó képviselőinek jelentős része - noha konszolidált stílusban fogalmaz, s nem szidja, nem minősíti a cigányokat, sőt minden cigányra a pejoratívnak ítélt cigány kifejezés helyett egyik csoportjuk önelnevezése alapján a roma kifejezést alkalmazza - előítéletesnek tekinthető. Az előítéletek nem a nyílt beszédben, nem a cigányok minősítésében érhetők tetten, hanem abban az attitűdben, ahogy a rendőrség híradásait bizonyítás nélkül igazságként, valós tényként kezelik, elhiszik és velünk is el akarják hitetni a legképtelenebb, az elemi logikának is ellentmondó interpretációkat. A hallgattassék meg a másik fél is szakteai-etikai követelményét a cigányokra nem terjesztik ki, s gyakran tetten érünk egy kárörömmel telt általánosítási törekvést: lám, ilyenek a cigányok, önmagukat minősítik az ilyen ügyekkel. Az ilyen hírbe hozás aztán megteremti az elégtétel élményét is: újságíró és olvasója titokban és képzeletben összekacsinthat.

A szerkesztőket nehéz meggyőzni arról, hogy közléseik előítéletesek és gátlástalanok, végső soron az érintetteket és a személyiségi jogokat tekintve kártékonyak. A *Magyar Hírlap* nem volt hajlandó rövid írásomat az ügyről lehozni, éppen az érintettség okán, de az *Objektív* is értetlenül fogadta helyreigazítási kérelmünket, visszakérdezve: „Hát az sem igaz, hogy ezer forintért nyugdíjast lehet venni?”

A vádirat - az ügyész világgépe

A vádirat 1995. április 14-én készült el, melyben kilenc személy ellen csoportosan elkövetett rablás büntette és más bűncselekmények miatt emeltek vádat. Az elsőrendű vádlott Raffai Ferenc és a másodrendű vádlott Molnár István 1995. január 19-től január 23-ig őrizetbe, ezt követően előzetes letartóztatásba került. Molnár Tibor vezető ügyész vádiratának általános része a következőképpen fogalmaz: „A családok csekély összegű legális jövedelme a ritkán végzett alkalmi munkáért kapott díjazásból, a csekély összege gyermekgondozási segélyből és rokkantnyugdíjból, valamint a családi pótlékból és az önkormányzatok által adott szociális segélyből áll. 1994-ben Raffai Ferenc és Molnár István gyanúsítottak elhatározták, hogy szociális otthonokból, valamint a hajléktalanok részére biztosított szállásokról olyan idős embereket vesznek magukhoz, akik jelentősebb összegű nyugdíjjal rendelkeznek. Ezeknek az embereknek szállást, ellátást és gondozást ígértek, aminek fejében a nyugdíjukat elvették, és a családjukkal együtt maguk is ezekből a nyugdíjkból éltek. Mivel Raffai Ferenc és Molnár István gyanúsítottak terve jövedelmezőnek bizonyult, ebbe a tevékenységbe bekapcsolódott Kolompár Ferenc és Rostás Károly gyanúsított is. A gyanúsítottak a szociális otthonból és a hajléktalanszállásokról elhozott embereket egyre embertelenebb körülmények között tartották, rendszeresen dolgoztatták, emberi tartózkodásra alig alkalmas helyiségben szállásolták el, enni alig adtak nekik, és erőszakkal vagy fenyegetéssel kényszeríték őket arra, hogy a nyugdíjuk átvételére jogosító meghatalmazásukat aláírják, a nyugdíjukat átadják, továbbá a távozásukat a személyi igazolványuk elvételével, a szökésüket pedig bántalmazással akadályozták meg.”

A vádirat néhány kifejezésére érdemes felhívni a figyelmet: a cigányok *legális jövedelme* megfogalmazásából egyértelműen az következik, hogy van a jövedelmüknek egy nem legális része is (talán a lopásokra gondolt az ügyész úr, ahogy ezt egy korábbi beszélgetésünkben megfogalmazta); Raffai és Molnár elhatározták, hogy olyan idős embereket vesznek magukhoz, akik *jelentősebb összegű nyugdíjjal* rendelkeznek; tervük *jövedelmezőnek bizonyult*; ebbe a tevékenységbe *bekapcsolódott* Kolompár Ferenc és Rostás Károly is; a továbbiakban egységesen az egyre embertelenebb körülmények, a rendszeres dolgoztatás, az emberi tartózkodásra alig alkalmas elszállásolás, az éheztetés, a nyugdíj erőszakkal vagy fenyegetéssel való kikényszerítése, a nyugdíjra jogosító meghatalmazás aláírása, a személyi igazolvány elvétele, szökésük bántalmazással való megakadályozása szerepel.

Ennek az általános bevezetőnek a sértettek sérelmére elkövetett bűncselekmények felsorolása is több ponton ellentmond. Kiderül, hogy az *elhatározták* mozzanattal szintén baj van. Kolompár Ferenc és Bordács Judit vádlottak, a vádirat is bizonyítja, korábban, szeptember 29-én fogadták magukhoz az önként jelentkező Molnár Mária sértettet. De Barta Gyula sértett is, aki a vádirat szerint novemberben került a faluba, február óta a romák között élt. A másodrendű vádlott háztartásában ekkor már két éve lakott családtagként Simon Pál, akit a tiszaujvárosi rendőrség sem tudott a nyomozás során távozásra bírni.

Ha a vádirat *jelentősebb összegű nyugdíj* kifejezésére utalunk, s azt számszerűsítjük, neveltségesen alacsony összegeket kapunk. Molnár Mária jövedelempótló támogatása 5984, Lehoczki Lajos nyugdíja 7304, Barta Gyula nyugdíja 13 ezer, Gál Barnabás nyugdíja pedig 8500 forint, Hajnal Tibornénak nincs jövedelme, Oláh Béla nyugdíja pedig 8885 forint. A *jövedelmezőség* ugyancsak vitatható eleme a vádiratnak. A sértettek ugyanis, Barta Gyulát kivéve, néhány napig, legfeljebb egy hónapig tartózkodtak Ároktőn. Az ügy főszereplője, Oláh Béla január 12-től 17-ig, Hajnal Tiborné 12-től 16-ig és Gál Barnabás is csak hat napot volt itt. Tehát nem beszélhetünk gyakoriságról és folyamatosságról, vagyis jövedelmezőségről. Ami a két másik vádlott *bekapcsolódását* illeti, Kolompárnál már korábban is éltek nyugdíjasok, Rostás Károlynál pedig mindössze Oláh Béla volt egypár napig. Ami a rabságban tartást illeti: saját akaratából ment el a faluból Molnár Mária,

Lehoczki Lajos, Hajnal Tiborné és Oláh Béla. Mindössze Barta Gyulát és Gál Barnabást „szabadította ki” a rendőrség a cigányok fogságából. Simon Pál mellett „nem sikerült kiszabadítani” Román Sándort sem, aki Kolompár Ferenc háztartásában élt.

A sértettek vallomásukban *embertelen körülményekre* alig hivatkoznak, *rendszeres dolgoztatás* alatt pedig nem mást kell értenünk, mint favágást, diótörést és kukoricamorzsolást. Az *alig alkalmas helyiségben* való elszállásolásnál pedig azokat a házakat képzeljük el, melyekben a vádlottak is laktak, ezek pedig a rendőrségi helyszíni szemlék szerint is normális, tiszta lakóházak. A *nyugdíjak átadását* rendszerint megegyezés előzte meg, ugyanaz a szisztéma, amely Simon Pál, Román Sándor és eltartói között működött.

A szereplők: vádlottak és sértettek

A büntetőper számunkra érdekes részének nyolc vádlottja van. Négy fém és négy nő. Cigány szokás szerint négy házaspár, a jog nyelvén négy élettársi kapcsolatban élő pár. A négy házaspárból három ember egymásnak testvére. Kolompár Ferenc feleségével, Bordács Judittal és édesanyjával él egy háztartásban. Gyerekek - nagy bánatukra - nincs. Hosszú ideig velük élt a férfi féltestvére, Molnár Emese férjével, Raffai Ferencsel és kisfiakkal. Ők 1994 decemberében átköltöztek a szomszédba, egy régi, ám felújított szoba-konyha-verandás parasztházba. A harmadik testvér, Molnár István néhány utcával arrább lakott Rostás Hajnalkáival és kislányukkal egy jó karban lévő, századfordulós szoba-konyha-szobás parasztházban, a portán nyári konyhával, istállóval.

Hajnalka nagybátyja, Rostás Károly feleségével, Suha Kálmánné Pass Angélával él egy ugyancsak régi, háromszobás parasztházban. Angéla árvaként állami gondozásban nőtt fel. 18 éves korában gyermeket szült, de hajléktalan lévén gyermekét állami gondozásba vették. Férje verte őt. Menedéket keresve jött Noszvajról Ároktőre, ahol Karcsi befogadta. Mindketten rokkantnyugdíjasok, ideggyógyászati kezelés alatt állnak. Gyámjuk a férfi anyja.

E családok megélhetését csak részben biztosítják az ügyész által felsorolt támogatási formák. Sokkal fontosabb jövedelemforrásuk volt - oláh cigányok lévén - a ló- és autókereskedelem, a ruhákkal való piacozás. Lengyelország, Szlovákia és Magyarország áruival és piacain keresték a legjobb és legnyereségesebb „együttjárásokat”. A férfiak nyáron a Tisza öntésterületein, holtágaiban a hol derékig, hol nyakig érő vízben tapogatóznak halak után kutatva, hogy némi pénzt csinálhassanak. Kamillát, csigát, gombát egyaránt gyűjtenek. Nem tagadták ugyanakkor azt sem, hogy idős emberek eltartásáért nem tisztességtelen azok nyugdíját elfogadni, elkérni. Természetes, hogy se gyereket, se idős embert nem engednek a közösségükből kiszakadni, s büszkék arra, hogy egymással szolidárisak. Megvetik azokat a parasztokat, akik akár szüleiket, akár gyermeküket eldobják, hagyják állami gondozásba venni. Családszeretőnek tartják magukat, ezért különbnek a parasztoknál.

A büntetőpernek hat sértettje van. Oláh Béla egykoron geodéta volt, Nyíregyházán élt feleségével és két gyermekével. Feleségétől elvált, ekkor „lenullázott”, majd Miskolcra költözött, ahol munkásszálláson, albérletben, később az utcán lakott. Bánatában alkoholizált, családjával minden kapcsolata megszakadt. „Mégfásultam” - szokta mondani magáról. Hajnal Tiborné első férje öngyilkos lett, második férje üzemi balesetet szenvedett, ekkor őt az asszony elhagyta. Lakását öt évre egy összegért bérbe adta, így kényszerült csövezni. Két házasságból és egy élettársi viszonyból négy gyermeke származik. Két leánya a miskolci gyermekváros lakója, de állami gondozásban nőttek fel fiai is. Gál Barnabás leszálalékolt segédvájár. Feleségétől régóta elvált, két leánya egykoron állami gondozott volt. Édesanyjával lakott, míg az leányaival és vejeivel ki nem tette a lakásból. Nem bírták követeléseit és részegtombolásait. Állítólag nyugdíját három nap alatt képes elinni. Most egy kocsmában adja le nyugdíját, ahol pohárleszedő, s a kocsmáros osztja be a pénzét, hogy

az egész hónapban kitarson, legyen cigaretta, fröccs és egyszeri meleg étel a népkonyhán. Lehoczki Lajosról szinte semmit nem tudni, egyetlen tárgyaláson sem jelent meg, tartózkodási helye ismeretlen. Bartha Gyula talán katonatiszt volt, hídőr, szakács, mikor mit híresztelt magáról. Felesége meghalt, talán él valahol egy mostohalánya. Elmúlt nyolcvanéves, de még kéthavonta megkéri egy-egy nő kezét. Lakott a poroszlói szociális otthonban, az egri családsegítő központban, de egy idő után mindenhol elcsavarog, menési kényszere van. Egyik tárgyaláson sem jelent meg, a bíróság kiküldött bíró útján hallgatta meg nagy nehezen. Róla mondták gondozói: „hihető, amit mond, csak nem igaz.” Molnár Máriáról keveset tudunk. Jött, feldúlta a férfiak lelkét, majd eltűnt. Otthagyta tetemvári lakóhelyét és élettársát is, s a hírek szerint Pecesre költözött, egy lábát elvesztett emberhez.

Az ügy főszereplője azonban kétségkívül Béla bácsi...

Az intézmény működésének lényege

Más, az ügyben nem érintett ároktői romacsaládoknál 7-9 éve élnek olyan idős emberek, akiket saját családjuk annak idején ilyen-olyan konfliktusok miatt elűzött. Tehát maga az intézmény, melyben idős emberek - gádszók - romákhoz szegődnek, akik őket nyugdíjuk és munkavégzésük fejében ellátják, sőt családtaggá fogadják, elég régi, és a romák körében ma is általánosan létezik.

Feltevésem szerint normális esetben a csicskát tartó romákat az intézmény működtetése során három elv vezérli: 1. a csicska alkalmazásával elégtételt vegyenek a gádszókon; 2. emberiméltóság-érzésüket fokozzák azáltal, hogy nem kell alantásnak és tisztátalannak tartott munkát elvégezniük; 3. racionális gazdasági akciót hajtsanak végre a célból, hogy a csicska juttatásaiból (nyugdíj, munkanélküli járulék, szociális segély stb.) részesüljenek. Ennek fejében arra törekszenek, hogy családi melegséget, befogadó közösséget, ételt és italt nyújtsanak a csicskásnak. A csicskás értékelésében szintén a pozitív győzelmi elemek dominálnak. Úgy élik meg ugyanis, hogy 1. tudásuk és munkabírásuk nélkül a cigányok semmire sem mennének, ezáltal méltóságérzetük kiteljesedhet; 2. családi melegséghez, szolidáris közösséghez jutnak; 3. az életükből hiányzó dolgokat a romák segítségével megszerezhetik.

A csicska, csicskás kifejezés még az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének idejéből származik, a tisztiszolgákat a zubbonyuk karjára vart csúcsos jel alapján kezdték így nevezni. A mai magyar nyelvben jelentése kibővült, illetve átalakult, és egyértelműen alávetett helyzetben lévő szolgát jelent, míg a belőle származó ige, a csicskáztatni egyenesen sértő és megalázó viszonyra utal: az értelmetlen és céltalan parancsok adását, illetve teljesítését jelenti.

A magyarországi oláh cigányok körében az elmúlt néhány évtizedben mutatkoznak a szolgatartás intézményére utaló jelek. Kezdetben elsősorban a lótarók, lókereskedők kerestek alkalmazottakat, lóhoz és más mezőgazdasági munkához értő parasztembereket. A cigányokhoz kapcsolódó képzetrendszer ismeretében konszolidált parasztnak nem vállaltak romáknál munkát, egyszerűen méltóságukon alulinak érezték volna azt, s nem is viselték volna el mások elítélő megjegyzéseit, esetleg kiközösítését. A romák ezért olyan megrendült társadalmi státusú embereket kerestek, akik már nem válogattak, illetve akik már nem tartottak egykori társadalmi csoportjuk büntetésétől. Másfelől a paraszti társadalom perifériájára került emberek, a családból elűzött, kiközösített férfiak a cigányokban általánosan befogadó, szolidáris közösségre leltek.

A romák és a lecsúszott parasztnak kapcsolata így csak a romák társadalmában valósulhatott meg, s nem a többségi társadalom által működtetett struktúrákban, miként ezt tapasztalhatjuk a romák és parasztnak között rendkívül ritka házassági kapcsolatokban is.

A szolgatartás intézményének kialakulásakor a munkaadó romák és a munkavállaló marginalizálódott parasztok viszonya az egymásra találáson alapult. Ekkor még nem intézményesült a szolgatartás, nem vált a romák körében státuszjelzővé, az emberi érték mérőjévé a csicska befogadása, és nem intézményesült a parasztok (nem cigányok) társadalmából kiszakadt emberek csoporttá válása, vagyis nem vált - legalább belsőleg-elfogadottá a hajléktalanok csövezésnek nevezett életformája. Ebből következően a szociális ellátási rendszer sem terjedt még ki a hajléktalanokra. Létezett az öregek napközi otthona, szociális otthona, ahol általában csak idős embereket láttak el, s ahová az öregek hozzátartozóik kérésére, kezdeményezésére kerültek.

A hajléktalanság az 1980-as évek végétől számít életformának, társadalmi bázisát az elszegényedett, munkanélkülivé vált, családi-házassági konfliktusból vesztesen kikerült, elvált, lakás és gyermek nélkül maradt emberek jelentik. A hajléktalan-életmód egyszerre jelent „szabadulást” a társadalmi konvenciók alól, valamint a korábbi társadalmi és családi kötelek felszámolását, a polgári értékek eliminálását, a tervező gondolkodás elvetését, másrészt a helyébe lépő egyik napról a másikra élés kényszerét. A hajlékot a metróállomások, pályaudvarok, várótermek, jó időben parkok, ligetek jelentik, de találkozunk meglepő megoldásokkal is, amikor távfűtővezetékek adnak meleget, lépcsőházak fűtőtestei időleges vackot az otthonlalanoknak. Az élelemszerzés jobbra a kukából történik, a túlélést pedig az alkoholizálás biztosítja. Ebben a kilátástalan helyzetben két dolog hoz némi buldogságot: az ital és a dohány. A ruházkodás és a tisztálkodás teljesen alkalmi emberi szükségletté fokozódik le.

A hajléktalanok intézményes ellátása a rendszerváltásnak nevezett történelmi fordulattal kezdődik. Előbb a Máltai Szeretetszolgálat, majd a Vöröskereszt építi ki hálózatát, s egy-két helyen az önkormányzatok is bekapcsolódnak az ellátásba. Ez persze messze nem jelenti azt, hogy minden hajléktalanra kiterjedne ez a „védőháló”, s azt sem, hogy ezzel ezeknek az embereknek a sorsa megoldódna. Inkább úgy tűnik, hogy e szociális gondoskodás megállítja a további süllyedést, de képtelen a reményvesztett embereket visszasegíteni elvesztett közösségeikbe, új és valódi közösséget pedig nem tud felkínálni.

Ebbe az intézményesült hajléktalanvilágba „robbantak be” a cigányok. A csicskatartás intézményének kiszélesítéséhez a hajléktalanok százai és ezrei ajánlkoztak, immár olyan emberek, akik lógondozásra nem, de más apró házimunkákra alkalmasnak mutatkoztak. Míg a cigányok számára a gádzsókon vett győzelmet jelentette az elesett emberek befogadása, addig a hajléktalanok számára egy olyan együttélési formát kínált a cigány családba kerülés, amely pótolni tudta a kibocsátó család melegségének hiányát, és ellensúlyozta a szociális gondoskodó intézmények ridegségét. A hajléktalanok ilyen formán új családhoz jutottak, melyben elfogadták az új munkamegosztásban rájuk kirótt szerepet. A cigányok az együttélés szimbolikus aktusári túl felismertek egy egyszerű racionális hozadékot: a hajléktalanok ellátását szociális tevékenységnek kezdték tekinteni, melynek ára van. Miként az állami gondoskodás is beszedi szolgáltatásainak ellenértékét (ehhez képest viszont elég szigorú feltételeket szab, mint például az alkoholfogyasztás tilalma, a házirend), úgy a cigányok is alkalmazni kezdték a „szolgáltatásért ellenérték jár” elvét. A hajléktalanok nyugdíjának vagy segélyének nagyobbik hányadáért vagy - az alku sikerétől függően egészéért ellátást ígérnek, szállást, étkezést, italfogyasztást, cigarettát, tiszta ruhát és ezenfelül a családból kiszakadtaknak új családot.

Amíg a csicska elsősorban szolgát jelentett, egy-egy roma családban csak egy-egy befogadott ember élt, addig az elmúlt években, amikor a befogadás főként jövedelemkiegészítő tevékenységnek számított, egyszerre több hajléktalan is kerülhetett a családokhoz. Ez a szisztéma Ároktón az elmúlt években már működött.

Minősítések és finom módszerek

A vádirat egyenként leírja a hat ároktői sértett történetét. Eszerint a vádlottak a következő bűncselekményeket követték el a sérelmükre: személyi szabadság, illetve sanyargatással járó személyi szabadság megsértése, kifosztás, kifosztás kísérlete, csoportos rablás, közokirattal való visszaélés, kerítés élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel. Két sértett történetét minősítette igazán súlyosnak az ügyészség: Molnár Mária kerítés, Oláh Béla pedig csoportos rablás áldozata lett. E két bűntettet rendeli legsúlyosabban büntetni a Btk: 2-8 évig terjedő, illetve 5-10 évig terjedő szabadságvesztéssel.

A vádirat minden gyanúsítottra nézve egyenként felsorolja a vádpontokat. Ezt tüzetesen megvizsgálva kiderül, hogy Raffai Ferenc áll a történet középpontjában. Ezt korábban a vezető ügyész említett beszélgetésünkben más összefüggésben úgy fogalmazta meg, hogy Raffai Ferenc olyan nehéz fiú, akinek azért kellett Budapestről 1994 őszén Ároktőre költöznie, mert „Budapesten megmelegedett lába alatt a talaj, s most egy időre kivonja magát a forgalomból”. Meggyőződése továbbá az is, hogy ő az egész ügy értelmi szerzője. Ha még ehhez hozzászámítjuk azt is, hogy a tiszaujvárosi rendőrség nehezen birkózik meg az ároktői cigányok apró megélhetési lopásaival - tyúktolvajlás, krumplifelszedés -joggal hitelt adhatunk annak az ügyészi és nyomozói megfogalmazásnak, hogy „büntethető ügyben kell megszorítani a cigányokat ahhoz, hogy egy időre csönd legyen a faluban”. Ezeket mérlegelve megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy bizonyos értelemben koncepciós vádirat, amit tanulmányozunk. Noha az ügyész mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy ki ellen milyen vádat fogalmaz meg, mégiscsak elgondolkoztató, hogy ugyanazért a csoportos cselekményért Raffai Ferencet elmarasztalja a vádirat, míg, mondjuk, Kolompár Ferencet nem. Az ügy pikantériája, hogy Oláh Béla az ároktői rendőri igazoltatás során meg sem említi Raffai Ferenc nevét, miközben Molnárról és Rostásról beszél, ráadásul a miskolci rendőrkapitányságon sem Raffai ellen tesz feljelentést.

Ám ne marasztaljuk el felelőtlenül az ügyészséget. Az ügyészség a rendőrségi nyomozati anyagra támaszkodva emel vádat. A rendőrség állhatatos munkájának köszönhető, hogy a sértettek első kihallgatásai során rögzített vallomásainak kuszaságában és ellentmondásaiban a nyomozók rendet teremtettek. Mind Oláh Béla, mind Gál Barnabás elbeszélésében „korrigálták” az oda nem illő részeket, illetve „azonosították” a szereplőket. A kihallgatás technikai a régi jól bevált módszert követték. Gál Barnabást például éjjel fél tizenkettőkor hallgatták ki először. Másnap hajnalban 3 óra 32 perckor a rendőrség 302-es helyiségében pontosították „vallomását”, így lett Kolompár Ferencből Raffai István (!). 3 óra 35 perckor a 210-es számú helyiségben már az is kiderül, hogy rosszul mondta, miszerint ő vette volna ki a pénzt Oláh Béla zsebéből, s adta volna át Rostás Hajnalkának.

Az ügyész, ha lehet, még körültekintőbben járt el. Ő ugyanis már a vádiratban eleve megfelejtkezik Gál Barnabásról. Mi is történt valójában Oláh Bélával? A csoportos rablás szempontjából a január 13-i nyugdíjfelvétel a fontos. A tekintetben nincs ellentmondás, hogy 13-án reggel együtt indult el Ároktőről Miskolcra Molnár István és élettársa, Rostás Hajnalka a hozzájuk tartozó Oláh Bélával, valamint Raffai Ferenc a hozzá tartozó Gál Barnabással. Abban már megoszlanak a vélemények, hogy Oláh Béla hajléktalan, aki Ároktőre kerülése előtt a miskolci Tiszai pályaudvaron vagy villamospótló autóbuszon töltötte éjszakáit, az első paplanos ágyban való alvást bevizeléssel és beszéléssel szentelte-e meg. A vádlottak mindenesetre ezt állítják. (Ezt valószínűsíti a Máltai Szeretetszolgálat gondnoka, aki 1995 decemberében arról számol be, hogy Béla bácsit azért rakták ki az otthonból, mert rendszeresen alkoholizált, és ennek következtében gyakran belepiszkolt az ágyába. Szerinte az öreg emberi közösségbe nem való.)

A két hajléktalan Miskolcon sikeresen felvette nyugdíját. Gál Barnabás - akinek anyja hálás volt azért, mert fiát befogadták Ároktőre - átadta azt Raffainak. Legalábbis a

tárgyaláson az idős asszony így nyilatkozott. Oláh Béla azonban meggondolta magát, vallomása szerint nem akart visszamenni a faluba, ezért betuszkolták az autóba. Gál Barna azt állítja, hogy ő volt az egyik, aki Oláh Bélát karon fogta, és besegítette az autóba, és ő volt az is, aki az autóban elvette tőle a pénzt, s átadta Rostás Hajnalkának. A vezető ügyész a Gál Barna-motívumot kihagyja a vádiratból, s úgy fogalmaz, mintha Gálnak semmi köze nem lett volna a történetekhez. Gál elbeszélése azonban kimentí a csoportos rablás kritériumát. Itt is az ügyész mérlegelési jogkörébe tartozik, hogy ki ellen emel és ki ellen nem emel vádat.

A tárgyalás

A bírósági eljárás során szinte minden szónak és kifejezésnek nagy jelentősége van, mondhatnánk, évek múlnak azon, hogy valamit átadtak vagy elvettek, hogy elhangzott-e az a mondat, hogy hajtsunk le a szántóföldre, sőt, levetkőztetünk, megverünk, megölünk. Szinte természetesnek fogható fel, hogy az öt szereplő ugyanazt a történetet ötféleképpen adja elő. A vádlottak félnek, saját szabadságukat féltik, s nem tudják, mikor melyik szónak milyen következménye lehet. Hol egymásra, hol önmagukra tesznek terhelő kijelentéseket. Molnár István és Rostás Hajnalka arról számoltak be, hogy a rendőrségi nyomozás során megkörnyékezték őket: ha Raffai ellen vallanak, számukra kedvező ítélet születik. Egyébként teljesen méltányosnak gondolják, hogy Béla bácsi átadta nyugdíját, hiszen egyrészt így állapotodtak meg, másrészt a nyugdíjból akarták megvenni az összepiszkított ágyneműt és szőnyeget is. A védelem törekvése egyébként az volt, hogy a bíróság a nyugdíj elvételét önbíráskodásnak minősítse, s eleve nem tartotta bizonyíthatónak a csoportos rablás tényállását.

A másik komoly vád a kerítés volt. Állítólag G. László tiszacsegei halász felkereste Kolompár Ferencet, hogy tudna-e négyöjüknök nőt szerezni.

Ezért a vádlott a nála élő Molnár Mária sértettet felszólította, hogy öltözzön, mert el kell mennie Tiszacsegére, hogy ott nemi kapcsolatot létesítsen négy férfival. Kolompár G. Lászlótól kétezer forintot kért. A tárgyaláson kiderült, hogy Kolompár sem akkor, sem később egy fillért sem kapott. A vádirat azt állítja, hogy a négy férfi Molnár Máriával akarata ellenére közösült. Ismét az ügyész mérlegelési jogkörénél tartunk, hiszen ebben az esetben a négy elkövetőre akár 5-10 évig terjedő szabadságvesztés róható ki, mert a sértettel azonos alkalommal egymás cselekményéről tudva többen közösültek (erőszakos nemi közösülés minősített esete). Az ügyész természetesen nem látta szükségesnek, hogy ellenük is vádat emeljen. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a bíróság előtt Molnár Mária arról számolt be: nem tiltakozott sem a férfikkal való elmenetel, sem pedig a közösülés ellen. (A nő amúgy néhány hónapos ároktői tartózkodása alatt szabad akaratából gyakorta bonyolódott szerelmi kapcsolatba cigányokkal és parasztokkal egyaránt, de ebből eltartói soha nem húztak hasznót.)

A védelem szinte az utolsó pillanatban fedezte fel Kalber Imre ároktői körzeti megbízott jelentését. Hosszas vita után, Raffai határozott kérésére indítványozták beidőzését. Egy pillanatig úgy tűnt, a rendőr a védelem igazi tanúja, ő a mentőöv. Ugyanis Kalber írta azt a jelentést, mely szerint Oláh Béla azt mondta, „hogy őt nem erőszakkal hozták el Miskolcra, és itt sem bántalmazták”. „...nem egyezett meg Molnár Istvánnal, ezért őt Molnár elzavarta, és úgy fogadta be Rostás Károly... Ezzel a férfival sem érti meg magát, és vissza akar menni Miskolcra.” Ez a jelentés alapjaiban rengethette volna meg a vádindítványt és az ítéletet is. Hogy nem így történt, annak oka: a vád sem a jelentésről, sem a rendőr bíróság előtt tett tanúvallomásáról nem vett tudomást. Ez egyszerűen nem fért a képbe, hiábavalóvá tette volna az egyéves megfeszített munkát.

A körzeti rendőr jelentése egyébként az Oláh Béla távozását követő napon készült, azután, hogy a sértettet Tiszaújvárosban kihallgatták, s a nyomozók telefonáltak Ároktőre,

hogy megtudakolják, vajon mi is történt. Kalber utólagos jelentésével nem sokra ment sem a nyomozás, sem a vádirat. Felettesei úgy ítélték meg a rendőr írását, hogy az azért semmitmondó, mert így akarta eljelentékteleníteni mulasztását. Ezzel szemben a valóság az - bármi is történt valójában, illetve bármi is történhetett volna -, hogy Kalber mélységesen elítélte és megvetette Oláh Bélát, mert az egyáltalán szóba áll a cigányokkal, sőt még el is szegődött hozzájuk. Szerinte az ilyen ember nem érdemel védelmet, sőt megérdemli a sorsát. E civilben, részeg tobzódása közben „tett vallomását persze nem adta elő a bíróságon.

Az ügyész perbeszédében korrigálta egy, a vádiratban ejtett hibáját (Barta Gyula kifosztásával vádolta Rostás Hajnalkát - akinek az öreghez semmi köze nem volt), de minden másban fenntartotta az abban megfogalmazottakat. Mintha a tárgyalássorozaton nem hangzott volna el olyan tanúvallomás, amely akár csak egyes pontjaiban is megingatta volna a vád indítványát. Perbeszédében még a tévedéseire is ragaszkodott, a sértettek sokszor másképp vallottak ugyanis, mint ahogy arra az ügyész hivatkozik. Oláh Béláról továbbra is úgy beszélt, mint akit Nyékládháza és Mezőcsát között fosztottak ki, aki nem tudott négy szemközt beszélni az ároktői rendőrrel, aki gyalog ment volna el Ároktőről, s aki még 17-én este feljelentést tett volna a miskolci rendőrkapitányságon. Ezzel szemben Oláh Béla vallomása Mezőcsát és Ároktő közé helyezi a rablást, arról számol be, hogy négy szemközt beszélt az őt igazoltató rendőrrel, autóbusszal távozott Ároktőről, és csak azért ment el másnap reggel a rendőrségre feljelentést tenni, mert a Cimbora söröző pultosa, Marika megfenyegette: „Béla bácsi, ha nem teszel feljelentést a rendőrségen, többé nem szolgálalak ki.”

Az ügyvédek védőbeszédükben tételesen cáfolták a vád minden pontját, és részben bűncselekmény, részben bizonyítottság hiányában a vádlottak felmentését kérték. Bizonyítékokat és tanúvallomásokat sorakoztattak fel, amelyek azt igazolták, hogy a sértettek közül ki miért szavahihetetlen, befolyásolható. A nyolc vádlott közül mindössze az első és másodrendű vádlottnak volt meghatalmazott ügyvédje, a többieket hivatalból kirendelt ügyvédek védték. A vádlott által fogadott ügyvéd munkadíját a piaci viszonyok és alkuk határozzák meg, a kirendelt védők munkadíja az állam által szabályozottan rendkívül alacsony, mondhatni, csak szimbolikus. Így aztán a vádlottak jogi hátránya menet közben sem tudott kiegyenlítődni. (A nyomozati szakban - noha ügyvédi védelem járt volna már a vádlottaknak - ügyvédek nélkül folyt a kihallgatás, s jogaikról senkit nem világosítottak fel.)

A meghatalmazott védők olyan stratégiát dolgoztak ki, hogy nemcsak a vádpontokat negálták, hanem az emberi viszonyokra és konfliktusokra is magyarázatot kerestek. Úgy értékelték, hogy a romák és a hajléktalan sértettek között polgárjogi - tartásra irányuló - szerződés jött léte, amelyet azonban a felek nem foglaltak írásba. Oláh Béla esetében szerződésbontásról beszélnek, s önbíráskodásnak ítélik az összepiszkított ágynemű fejében elvett nyolcezer forintnyi nyugdíjat. A szerződésbontás éppen a közösségi élet megsértésével indokolható, különösen ha számításba vesszük a romák körében meglévő tisztasági rítusokat, a fiatalok kislányát és a velük élő másik öregemberrel való harmonikus viszonyukat.

Az ítélet - bíró az ügyész fogságában?

Tiszaújvárosban a bíróság egy kétemeletes, négy lépcsőházas épület egyik lépcsőházában kapott helyet. A szomszéd lépcsőházban van az ügyészség, kettővel arrébb a rendőrség. A tanácsvezető bíró fiatal ember, inkább kezdő, két népi ülnöke viszont tapasztalt idős hölgy. A középkorú ügyész fiatalos, több mint húszévi tisztaújvárosi szolgálattal a háta mögött. Az ügyész és a bíró, tanítómester és tanítványa gyakorta ebédelnek együtt. Az ügyész úgy ismeri a városhoz tartozó húsz falut és lakóit, mint a tenyerét. A bíró nem ismeri. Az ügyész úgy látogatja cigány kuncaftjait, mint más a rokonait. Úgy hírlik, ismeri és érti a cigányokat. A szakmában kétségtelen tekintélynek számít.

„Jóindulatú ez a bíró - mondta az ítélethirdetési nap egyik szünetében a hat ügyvéd egyike -, de az hétszentség, hogy kocsmába az életében be nem tette a lábát. Se cigányokat, se hajléktalanokat, se alkoholistákat nem látott közéről. Nem is képes egyik ember élethelyzetébe se beleképzelni magát.” S innen én folytatom. Különös, hogy az ügy szereplői nemcsak a vádlott és a sértett státusa mentén válnak ketté, hanem a szavahihetetlen hogy ne mondjam, hazudozó-és igazmondó tulajdonságok mentén is. Az még rendjén lévő, hogy az ügyész hivatalból a hajléktalanokat védi, és a romákat akarja bevarrni, az ügyvéd pedig védence igazát fogadja el, és a hajléktalant tünteti fel hazudozónak. Minden bizonnyal nincsenek steril igazságok. Mindkét oldalon érdekek, érzelmek munkálkodnak, emberi játszmák bonyolódnak. Mindkét fél saját életét próbálja jobbá tenni, a másiktól remélve hasznot vagy éppen biztonságot. A csalatkozást, a megszegyenítést itt is, ott is követheti hosszú vagy éppen egy mindent elfelejtő legyintés. A bölcs kádi, Naszreddin hodzsa nem azonosulhat egyik féllel sem, vagy pedig mindkettővel azonosulnia kell. Csak így értheti meg őket, csak így tehet igazságot. Nem gondolkozhat úgy a vádlottakról, mint Béla bácsi (hogy tudniillik vérengző fenevadak), mert akkor az ő egyoldalú ítélezését önti az alkalmazott száraz és merev jogi formulába.

A bíróság a vádlottakat minden egyes vádpontban bűnösnek találta, és indoklásából eleve kirekesztette azokat a tanúvallomásokot, amelyek az ügyészi indítványt gyengíthették volna. Ennek következtében Rafiai Ferencet személyi szabadság megsértése, a sértett sanyargatásával járó személyi szabadság megsértése, közokirattal történő visszaélés vétsége, kifosztás és csoportosan elkövetett rablás büntette miatt kilencévi fegyházra ítélte. Molnár Istvánt hatévi fegyházzal, Rostás Hajnalkát két és fél évi börtönnel, Rostás Károlyt egy és fél évi felfüggesztett börtönnel, Suha Kálmánét nyolc hónap felfüggesztett börtönnel, Bordács Juditot egy és fél év börtönnel, Molnár Emesét pedig egy év felfüggesztett börtönnel sújtotta. Kolompár Ferencet a sértett szabadságával járó személyi szabadság megsértése, kifosztás büntette, közokirattal való visszaélés vétsége és élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel elkövetett kerítés büntette miatt ötévi fegyházra ítélte. Mind a védelem, mind a vádlottak felmentésért fellebbeztek.

A romák és a hajléktalanok egymásról

A nyomozás, majd a bírósági eljárás teljes mértékben egymás ellenségévé tette a romákat és a hajléktalanokat, e két marginalizálódott társadalmi csoportot. Egymás közti, korábban saját maguk által szabályozott játszmáikba goromba módon beletenyert a hatalom, a szociális ellátó rendszer, a rendőrség és a jog. Az is igaz, hogy mindennek előidézője Oláh Béla volt. Az idős hajléktalan emberi méltóságában érezte magát megsértve, megszegyenítve, amikor egy jobb helyről egy rosszabbra költöztették, egy gyermekes családból, egy társadalmi központból kizárták, s két beteges, magányos emberhez „száműzték”. A férfit nem is annyira nyugdíjának elvétele böszítette fel, hanem a meleg családi otthonból való elűzése. Új helyén éppen a családi melegséget nem kapta meg, s mivel örök mehetnék kínozza, továbbáll, visszamegy Miskolcra. Szállása nincs, pénzét elvették, ezért meg kell szolgálnia törzshelyén az ingyenitalt. S ahogy mesélte, egyre jobban kiszínezte ároktői kalandját. Már tudjuk, hogy került a rendőrségre. A rendőrség számára pedig kapóra jött a cigányokról szóló mese, s ettől kezdve mintha Béla bácsival együtt konstruálták volna meg a pontos tényállást. A folyamatba hamar bekapcsolódott a sajtó is, s így alakult ki a sajátos és elrettentő - mondhatni -, horrorisztikus frazeológia.

Béla bácsi a nyilvánosságnak hála, napok alatt elhelyezést nyert a Máltai Szeretetotthonban. Úgy érezte, ő az ügy valódi főszereplője, úgy gondolta, kellőképpen meg kell szolgálnia a jótéteményeket, ráadásul ő lehet a cigányok elleni harc hőse. A rendőrség összehozta az Ároktőt megjárta miskolci hajléktalanokat, akik mintegy szövetségre léptek a

romák ellen. Úgy érezték., nemcsak a romáktól elszenvedett sérelmekért, hanem egész kudarcos életükért elégtételt vehetnek. Ebben kitartó partnernek bizonyult az ügyész és a bíróság is. Segítségükkel lehetett utólag átírni az ároktói történetet, elfojtani az odakerülés kínos és megalázó körülményeit, nevezetesen azt, hogy valójában csicskásnak és nem munkavállalónak szegődtek el, elfogadva a hierarchikus viszonyt, azt, hogy egy roma segíti a szerencsétlenné vált magyar embert, hogy egy roma több lehet egy magyarnál. Ezt az utólag megalázónak vélt viszonyt - s ebben megerősítette a nyomozás a sértettekkel azzal kompenzálni, hogy magukat áldozatként, a romákat pedig veszélyes és kegyetlen bűnözőként tüntették fel. Ehhez a képhez kénytelenek tartani magukat a sértettek, ha nem akarnak az egész ország előtt szavahihetetlen embernek mutatkozni. Ezért kell a cigányokat a „lábuknál fogva felakasztani”, s ezért nem elég büntetés az ítéletben eddig kiszabott évek magas száma. Számukra a cigányok elítélése saját emberi méltóságuk visszanyerését jelenti. Ezért el sem tudják képzelni azt, hogy másodfokon enyhébb ítélet - netán felmentés - szülessen, ez ugyanis megfosztaná őket a hőssé magasztosulás legitimitásától.

A tárgyalások során, majd az ítéletet követően a romák egyre mélyebb meggyőződésévé vált, hogy a hajléktalanok-ahogy ők mondják, a csövesek hálátlan és javíthatatlan emberek. Hiába próbálták őket kihúzni a szakadékból, hajlékot és törődést biztosítva számukra, segítve őket emberi méltóságuk megtalálásában, s még abban is közreműködve, hogy helyreállítsák a szétszakadt családokat. Nem rajtuk múlott, hogy a csövesek nem tudtak élni a felkínált lehetőségekkel, s egyértelműen őket hibáztatják azért is, hogy egyesek nem találták meg helyüket közösségükben. Úgy vélik, mindenki maga felelős sorsáért, emberi mivoltából való kivetkezéséért. A romák terminológiájában a csövesek már kiszorultak a gádzsók (nem cigányok) világából, külön „embertani”, illetve nem emberi csoportot alkotnak. Ez az értelmezés természetesen nem kezdettől fogva érvényes a hajléktalanokra, hanem az ellenük indított eljárás vezetett a felismeréshez. Az, hogy a romáknál is elesettebb és kiszolgáltatottabb csoport jelenik meg a színen, és tagjai valóban függésbe kerülnek a romáktól, fokozza a romák önbecsülését, akik így meggyőződhetnek arról, hogy nem ők állnak a társadalmi ranglétra alján, jóllehet évtizedek óta erre idomítják őket. Ilyenformán a csövesek szimbolikus legyőzése helyreállítja emberiméltóság-érzetüket, és megerősíti azon meggyőződésüket, hogy lám, ők élnek az igaz és jó életet. A viszonyításból győztesen kerülnek ki, s ez oldja félelmeiket, lám, a gádzsókból lehetnek csövesek, de a romákból nem. Azzal, hogy a gádzsók állami gondozásba adhatják gyerekeiket, szüleiket, az utcára kerülhetnek, magányos farkassá válhatnak, azt bizonyítja, hogy hiányzik belőlük valami, ami a romákban megvan, hiányzik belőlük a szolidaritás, a közösségi összetartás és a törődés, és ettől egyértelműen kevesebbek a romáknál, vagyis a romák többet érnek náluk. Ez az ő győzelmük, etnikai öntudatuk alapja. Ez jelenti a büntetőper kompenzatív hozadékát s egyben a romák és gádzsók között húzódo szakadék mélyülését, szélesülését is.

Az ügyet befolyásoló tényezők

Az a tény, hogy szinte az első tárgyalási naptól kezdve a filmkészítők dokumentálták az eseményeket, és szoros kapcsolatba kerültek mind a romákkal, mind a hajléktalanokkal, nyilvánvalóan befolyásolta a perben eljáró ügyész, az ügyvédek és a bíróság magatartását. Nehéz megmondani, hogy a nyilvánosság e kezdetleges jelenléte a romáknak vagy a hajléktalanoknak kedvezett-e a végső szó kimondásában. Nehéz eldönteni, hogy az ítélet szigorúbb vagy enyhébb lett-e az eredeti elgondoláshoz képest. Abból következően, hogy a filmkészítők mindvégig igyekeztek megőrizni pártatlanságukat, a perben eljáró ügyész nehezen igazodott el rajtuk. Kezdetben azt gondolta -valószínűleg a tömegkommunikációból szerzett tapasztalatai győzték meg erről -, hogy a filmkészítők a hajléktalanok pártján állnak, és felháborítónak tartják a cigányok cselekedetét. Később úgy vélte, hogy valamelyik

romaszervezet megbízásából dolgoznak, és mindenképpen a vádlottakat akarják tisztára mosni, a hajléktalanokat akarják lejártni. Az ügyész és a filmkészítők kapcsolata végül is pszichológiai játszmává alakult, a hosszan elhúzódó per során, a gyakori konzultációk alatt mindkét fél azt hitte, hogy képes befolyásolni a másik álláspontját, s azt remélte, hogy olyan információkhoz juthat a másik fél jóvoltából, melyet maximalizálni képes az ügy megértésében. Az ügyész segítőkésznek mutatkozott, beszélt több évtizedes jogi tapasztalatairól, és segített a sértettek megtalálásában. A filmkészítők-azon meggyőződésükből kiindulva, hogy már maga a vádirat is súlyosan elmarasztalja a vádlottakat, és mert az ügy fokozatos megismerése során ezzel ellentétes kép alakult ki bennük - azt remélték, hogy az általuk feltárt igazsággal hozzájárulhatnak a cigányok és a hajléktalanok közti viszony megvilágításához.

Ez volt az a pillanat, amikor az ügyész egyértelműen megfogalmazta kétségét: a filmkészítők talán egy romaszervezet megbízásából dolgoznak. A filmkészítők az eljárás során a bíróval érdemben és különösen az ügyről nem beszéltek, csak az ügyésszel. Ennek ellenére úgy tűnt, hogy az ügyész egyfajta közvetítő szerepet tölt be a bíró és a filmkészítők között. Az ítélet az ügyész menet közbeni, a várható ítéletről szóló sejtetéseivel szemben megdöbentően súlyos volt. Ekkor az a kérdés merült fel, hogy talán a cigányokat azért is büntetik, mert a filmkészítők által feltárt valóság az ő állításaikhoz áll közelebb, s ezért a hajléktalanok kettős védelemre szorulnak, a cigányok pedig dupla büntetést érdemelnek. A filmkészítők jelenléte azt a kérdést is felveti, hogy a jogi procedúra pedáns elhúzása és a jogszerűség színpadias eltúlzása nem a korlátozott nyilvánosságnak szól-e. Talán a cigányok súlyos büntetése a hajléktalanokkal szolidáris sajtó lecsendesítését is szolgálja. A ügyész végig kényesen ügyelt a nyilvánosság játékszabályainak betartására. Személyesen győzte meg az ügyben eljáró rendőrtiszteket - akik első ösztönös reakciójukban nem járultak hozzá felvételek készítéséhez -, hogy a nyilvánosság a legfőbb fegyverük, hiszen ha nem nyilatkoznak, az sokféleképpen értelmezhető, s rávette a bírót is, hogy engedélyezze a tárgyalás teljes menetének dokumentálását. Közvetítő szerepéhez olyan konzekvensen ragaszkodott, hogy a jogerős ítélet után rendezett filmbemutatón, amelyen a vádlottak egy része, illetve családtagjaik és a hajléktalanok is részt vettek, a nyomozást vezető rendőrtiszttel együtt megjelent, és a vetítést követő vitában hosszan érvelt - immár nagyobb nyilvánosság előtt - korábbi álláspontja mellett.

Az ítélet és a sajtó

Az első fokon hozott ítéletet követően e sorok írója egy rövid cikket írt, melyet elsősorban azokban a lapokban próbált megjelentetni, melyek egyrészt az eset napvilágra kerülésekor megfontolatlan elmarasztaló beszámolót adtak közre az ügyről, s ezzel közvetlenül befolyásolták a közvéleményt és az eljárás során a rendőrséget, az ügyészséget és magát a bíróságot is. Az írás azzal, hogy a sajtó felelősségét feszegette, eleve nem váltott ki szimpátiát (s így meg sem jelent), azt pedig, hogy a sajtó híradásaival ellentétben a történetek egy másik olvasatát adta, akaratlanul is a sajtóközlemények hitelességét kérdőjelezte meg. Azt már csak bátortalanul merem megjegyezni, hogy a sajtó által konstruált valóság és az általam modellált valóság közötti ellentét a sajtó cigányokkal szembeni előítéletét feltételezi, a közlés ennek nyilvánvaló elismerését jelentette volna. Az a buzgalom, mellyel a nyilvánosság mozgósítását immár a cigányok érdekében próbáltam elérni, mindössze a Roma Polgárjogi Alapítvány vezetőjét, Horváth Aladárt volt képes az ügy mellé állítani. Az első fokú ítélelhozatal után befejezett dokumentumfilm arról győzte meg e jogvédő szolgálatot, hogy az ítélettel a vádlottakat méltánytalanul marasztalták el, s a cigányok és a hajléktalanok közötti kulturális különbségeket, illetve a kibontakozó konfliktust a rendőrség és a bíróság a cigányok súlyos, már-már diszkriminatív elmarasztalására használta fel. E felismerésből

következően az alapítvány a másodfokon zajló eljárás során elvállalta a másodrendű (akit korábban egy fogadott ügyvéd védett) és az ötödrendű vádlott védelmét, akinek első fokon kirendelt ügyvédje volt. Az elsőfokú ítélet írásba foglalásáig hosszú hónapok teltek el. A másodfokú eljárás során a megyei bíróság az első tárgyalási napot szeptember elejére tűzte ki. A jogerős ítéletig további három hónapnak kellett eltelnie.

A másodfokú eljárás

Az első tárgyalási szakasszal ellentétben a másodfokú eljárás során Ficsor József és tanácsa nem engedélyezte a filmdokumentációt, ám nem rendelt el zárt tárgyalást, a filmkészítőket és a Roma Polgárjogi Alapítvány munkatársait beengedte a tárgyalóterembe. A vádlottak hozzátartozói közül azonban csak egy-egy családtag számára tette lehetővé a belépést (magába a bíróság épületébe is).

A védőügyvédek elsősorban azzal érveltek, hogy védenek nem követtek el bűncselekményt, és sorra cáfolták az elsőfokú ítélet elmarasztaló megállapításait. Kérelmükben azt terjesztettük elő, hogy a vádlottakat a bíróság bűncselekmény hiányában mentse fel, s a csoportos rablás tényállását oly módon kívánták megváltoztatni - amennyiben a felmentést nem sikerülne elérni -, hogy a bíróság azt mindössze önbíráskodásnak tekintse. Főként azzal érveltek, hogy a vádlottak és a sértettek között szóbeli polgárjogi szerződés jött létre, és ennek értelmében a szereplők kapcsolata a befogadók és befogadottak viszonyának minősül, melyben a befogadottak az ellátás reményében átadják a befogadónak kisebb-nagyobb jövedelmüket. Oláh Béla esetét úgy értelmezték mint szerződésbontást, s ezért a romák csak a szerződés szerint nekik járó összeget vették el (nem erőszakkal) az idős hajléktalantól. Azzal, hogy egy másik helyre vitte őt el Molnár István, valójában ő is szerződésszegést követett el, akárcsak Oláh Béla:

A bíróság az ügyvédek indítványára elfogadta bizonyítékul a filmkészítők által megvágott anyagot, melyet meg is tekintett. Az elsőrendű vádlott kérésére, hogy Lehoczky Lajost, aki az elsőfokú tárgyalások egyikén sem jelent meg, a bíróság meghallgatta, és újra beidézte Molnár Máriát; aki a kerítés minősített esetének volt a sértettje. Oláh Bélát, Gál Barnabást és Hajnal Tibornét a bíróság nem hallgatta ki újra, feltételezhetően azért nem, mert őket a filmen keresztül személyesen megismerhette és megértette. Barta Gyula meghallgatását pedig hajlott korára és nehéz előállíthatóságára való tekintettel eleve kirekesztette a másodfokú eljárásból.

A tanúként megjelent Molnár Mária vallomása, úgy tűnt, egész más megvilágításba helyezi a történeteket. Az asszony vallomásából egyrészt kiderült, hogy mind az ároktői rendőrök, mind pedig a tiszaujvárosi parancsnokság tudott arról, hogy Ároktőn több hajléktalan is tartózkodik romacsaládoknál. A rendőrök rendszeresen ellenőrizték a hajléktalanokat, és ha akarják, bármikor bárkit kimenekíthettek volna a cigányok „fogságából”. A vallomásból az is kiderült, hogy a fogva tartók kapcsolatban álltak a hajléktalanok családjával is, és rendre mindenki önként adta át jövedelmét, melyet jobbra együtt éltek fel a befogadó családokkal. Molnár Mária elbeszélése az intézmény lényegi működéséről tartalmazott olyan leírást, melyet a korábban készült dokumentumfilm is igazolt. A bíróság kérdéseiről és abból a szándékból, ahogy az ügy végére akart járni, az a kép bontakozott ki, hogy az eljárás végére talán egész más értelmezés születik. Ezt a reményt megerősítette Lehoczky Lajos kihallgatása is.

A sértettet, mint utaltam rá, az első fokon eljáró bíróság nem tudta előállítani, így a mérlegelés alapjává rendőrségi vallomását tette. Ez a vallomás egy két és fél oldalas, sűrűn gépelt szöveg volt, melyben a sértett folyékonyan, már-már irodalmi stílusban adta elő a vele történeteket, melyek rendre elmarasztalták a cigányokat. A másodfokú bíróság előtt azonban világossá vált, hogy a sértett nemhogy folyékonyan, de beszélni sem tud, és beszédének artikulálatlansága érthetlenné teszi közlendőit. Gesztikulált, hadonászott visszaigazoló

jelzésekként, ám a feltett kérdéseket is nehezen értette meg. Egykori „fogvatartóit” csókkal, öleléssel és hátba lapogatással üdvözölte, s ebből gyanítható volt, hogy mégsem haragszik annyira a cigányukra. Amikor kihallgatása sikertelennek bizonyult, a bíróság megpróbálta a vádlottat rendőrségi vallomásaival szembesíteni. Ebben a közvetítőként felkért Molnár Mária, de Lehoczky Lajos is rendre megcáfolta a jegyzőkönyvben szereplő állításokat. A tárgyalásnak ez a szakasza már-már vígjátékba illő hangulatot árasztott, s a bíróság tagjai nehezen tudták mosolyukat palástolni. Ez volt a második pont, ahol kimondatlanul is nyilvánvalóvá vált a rendőrség, illetve a nyomozás felelőssége, sőt elmarasztalhatósága.

A bíróság végül is az elsőfokú ítéletet az azt megelőző eljárással együtt teljes terjedelmében felülbírálta. (A megyei bíróság természetesen megtehetette volna azt is, hogy új eljárás lefolytatására kötelezi a városi bíróságot, de minden bizonnyal a korlátozott nyilvánosság előtt zajló tárgyaláson a bíróság ezt a presztízsveszteséget nem vállalta.) Az ítélet szerint az első fokon rögzített tényállás nem mindenben megalapozott, így például az első és második pontot érintően, de ez a „másodfokú eljárás során kiküszöbölhető volt”. A másodfokú ítélet során az elsőfokú ítélet ténymegállapításait számtalan ponton felülbírálták, megcáfolták és elejtették. A bíróság elismerte, hogy „a vádlottak a sértetteket eltartásra, illetőleg munkavégzésre vették magukhoz. Elvárták, hogy a nyugdíjból a közös gazdálkodáshoz hozzájáruljanak, s ennek érdekében különös gondot fordítottak a nyugdíjak felvételére. A vádlottak a sértetteket lakásukra mindig a sértettek beleegyezésével szállították, jóllehet kisebb csalárdság ebben az állításban megállapítható volt. A személyi szabadság korlátozására, amennyiben az megvalósult, csak később került sor. A hatóságok részben tudomással bírtak arról, hogy a vádlottak, illetve azok környezete hajléktalan embereket fogadott be, olyannyira, hogy a mezőcsáti rendőrség gyakran ellenőrzést is tartott Ároktőn, amikor is a sértetteket, illetve az ügyben nem szereplő személyeket, akik hasonló módon a vádlottakhoz kerültek, kikérdezte, hogyan élnek, milyen körülmények között vannak, hogy érzik magukat. (...) Mindezekre figyelemmel az elsőfokú ítéleti tényállásból mellőzendő volt a tényállás első pontját közvetlenül megelőző első bírói megállapítások; bírói bizonyossággal megállapítani ugyanis azt, hogy a vádlottak Raffai Ferenc I. r. vádlott ötlete alapján azzal a szándékkal vették magukhoz a hajléktalan sértetteket, hogy jövedelmüket eleve saját megélhetésükre fordítsák, s kizárólag ebből tartásukat, illetve családjukat - egyértelműen nem lehetett.” A megyei bíróság ezen értelmezése, megítélésem szerint, világosan cáfolja mind az ügyészség, mind az elsőfokú bíróság „konceptióját”. A megyei bíróság így számtalan vádpontot elejtett az elsőfokú bíróság általa vádlottaknak tulajdonított bűncselekmények közül. Például egyes vádlottaknál törölte a vádpontok sorából a több rendbeli, a sértett sanyargatásával elkövetett személyi szabadság megsértésének büntetést, a társtettesként elkövetett kifosztás büntetést, illetve a sima kifosztás büntetést. Kolompár Ferenc esetében ezeken felül elejtette a kerítés minősített esetének büntetést, és csak sima kerítést állapított meg, mely ellen természetesen a vádlott és a védő egyaránt tiltakozott.

Az elsőfokú bíróság ítéletén minősítése mellett mind a vádlottak, mind jogi képviselőik abban reménykedtek, hogy az ítélet büntetési tétele is „kedvező fordulatot vesz”. Ezzel szemben a bíróság valahogy úgy járt el, mint a Mátyás királyról szóló mesében Okos Kata, aki hozott is ajándékot meg nem is, vagyis az elemszámok többségét megváltoztatta a bíróság, de a lényeghez nem nyúlt hozzá, megtartotta a csoportos rablás vádpontját, a kis büntetési tételeket eltörölte ugyan, de ez a büntetés nagyságát csak minimálisan csökkentette. Ezt a következőképpen indokolta a megyei bíróság: „A vádlottak és védőik e magatartással kapcsolatban legfeljebb az önbírászkodás büntetékének megállapítását tartották lehetségesnek. A megyei bíróság nem osztotta a védői érvelést. Az önbírászkodás büntette a jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igény érvényesítésének nem megengedett eszközét rendeli büntetni. Jelen esetben ilyen vagyoni igényről szó sem lehetett, bár jóllehet a vádlottak arra hivatkoztak, hogy a sértett által okozott kár, ágyneműmosás, vásárlás, ellátás, szállás fejében

kérik a nyugdíjat. Azonban az irányadó tényállás szerint a vádlottak nemcsak ezt az igényt kielégítő 2000 Ft-ot vették el a sértettől, hanem az egész felvett nyugdíját is. Ebből következően az önbíráskodás büntetének megállapítása szóba sem kerülhetett. Helyesen utalt arra az elsőfokú bíróság, hogy a vádlottak olyan fenyegetési helyzetet teremtettek, amely a rablás büntetének megállapítását tette indokolttá.

Felmerül a kérdés - és erre a védelem is hivatkozott -, hogyha mind a rendőrség, mind az elsőfokú bíróság eljárása és a vádlottak szavahihetősége megkérdőjelezhető, miért nem kérdőjelezhető meg ugyanez a csoportos rablás esetében. Vagyis miért nem hallgatta meg a megyei bíróság erre a vádpontra vonatkozóan Gál Barnabást, aki, mint emlékszünk, buzgón részt vett Oláh Béla autóba segítésében és a pénz átadásában, és miért nem szembesítette Oláh Bélát egymásnak ellentmondó rendőrségi vallomásaival? Ha a rendőrség képes volt manipulálni a sértettek vallomását, nem tehet-e meg ugyanezt Oláh Béla esetében is? Azt a bírósági érvelést, miszerint a vádlottak Oláh Béla pénzelvételének történetét különbözőképpen interpretálták a nyomozati szakban - és pont ez a legfőbb érv a vádlottak elmarasztalásában -, nem tekinthetjük mérvadónak, ismervén a rendőrség más esetben való elmarasztalását és azt a tényt, hogy a vádlottakat jogi képviselő nélkül hallgatták ki, mely egyrészt töménysértő volt, másrészt elvi lehetőséget adott a rendőrségnek arra, hogy prekoncepciójának megvalósítása érdekében különalkut kössön egyik-másik vádlottal mások egyértelmű elmarasztalására.

A másodfokú bíróság Raffai Ferenc büntetését hét évre, Molnár István büntetését öt évre szállította le, míg Rostás Hajnalka büntetését két és fél évben megerősítette. Kolompár Ferenc büntetését öt évről egy év nyolc hónapra mérsékelte, másik két vádlott büntetését mérsékelte, illetve felfüggesztette.

A bíróság elnökével folytatott személyes beszélgetés egyes mozzanatai (hogy tudniillik Borsod megye néhány települése, így például a Takta-köz pár faluja s Ároktű fertőzött góc, mely persze az elszegényedett, marginális helyzetben élő romák népességen belüli magas arányával magyarázható) arra engednek következtetni, hogy hasonló megítéléssel állunk szemben, mint amelyet Molnár Tibor tiszaujvárosi vezető ügyész megfogalmazott. Eszerint egyes családok bűnöző életmódja többek között az elrettentéssel szüntethető meg, másfelől pedig azzal, hogy a hangadókat hosszabb-rövidebb időre kivonják a forgalomból. A romák megértésének bevallott szándéka így átértékelődik egy magasabb rendű szempont figyelembevételével. Hipotézisként az is megfogalmazható, hogy az egyik bíróság a másik bíróság presztízsét védi, s nem engedheti meg, hogy a vádlottak, a cigányok és a Roma Polgárjogi Alapítvány győzelmet arasson a bíróság fölött, és lejárassa annak tekintélyét.

Utótörténet

A Roma Polgárjogi Alapítvány és az általa felkért ügyvéd kegyelmi kérvényt nyújtott be a köztársasági elnökhöz Rostás Hajnalka büntetésének elengedésére. Az Igazságügyi Minisztérium javaslatára a köztársasági elnök 1997 júniusában három év próbaidőre felfüggesztette Rostás Hajnalka büntetését, így a fiatalasszony továbbra is nevelheti két kiskorú gyermekét, s nem kell attól félnie, hogy azokat a gyámhatóság állami gondozásba veszi, s nem kell félnie Simon Pál - a családdal együtt élő rokonná, papóvá lett idős parasztembernek sem, hogy második családját is elveszíti.

Az elsőrendű vádlott nevében Hágér István és a másodrendű vádlott nevében a Roma Polgárjogi Alapítvány, illetve Horváth István ügyvéd a Legfelsőbb Bírósághoz felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a csoportosan elkövetett rablás büntette minősítésének megváltoztatására, s ennek megfelelően a büntetés enyhítésére.

A hajléktalanok közül Oláh Béla 1996 őszén a legnyomorúságosabb körülmények között - éjszaka egy parkban bélrendszeri problémák következtében - elhunyt. 1995 karácsonyán

kirakták a Máltai Szeretetszolgálat otthonából, előtte hosszú időn keresztül alkoholizált, mivel problémái voltak a széketelével, rendszeresen zavarta a bentlakók életét. Ettől kezdve hol a Vöröskereszt hajléktalanszállóján, hol parkokban, kapualjakban, hol az éjszakai villamospotló járatokon töltötte az éjszakáit. Hajnal Tiborné több élettársat kipróbálva 1996 telén egy nyomortelepen élő férfinál és édesanyjánál húzta meg magát mint családtag. Lehoczky Lajos egy Szondi-telepi cigánycsaládnál talált otthonra. Gál Barnabás napjai hasonlóan telnek Oláh Bélához. Molnár Mária Diósgyőrben, egy családi ház szuterénjában lakik, és úgy tűnik, helyzete konszolidálódott, újból állásba került. Barta Gyula Egerben lakik egy segítőközpontban, ahonnan időnként el-elcsavarog.

Az ároktői romák és a felfüggesztett büntetést kapott asszonyok várják haza bebörtönzött társaikat, illetve férjeiket, és kéthavonta egyszer kosarakba pakolt, kisebb lagzira is elegendő elemőzsiával felkerekednek, hogy a váci fegyházban meglátogassák őket, és elmeséljék, milyen szomorú az élet nélkülük, s mennyire hiányoznak a gyerekeknek. Ha autót sikerül fogadniuk, magukkal viszik a csöppségeket is, hogy a családi összetartást ezzel is demonstrálják. És továbbra is vég nélkül reménykednek, hogy a felülvizsgálati kérelem nyomán a Legfelsőbb Bíróság kimondja ártatlanságukat, s bebizonyítják: nem emberrablók és nem rabszolga-kereskedők, és ígéretükhöz híven új családtagot, még ha kéredzkednek is hozzájuk hajléktalanok, nem fogadnak maguk közé.

És ezzel az ároktői cigányok közösségében immár végérvényesen megszűnik a szociális gondoskodásnak ez a civil polgári formája. Lehet, hogy máshol, más közösségben, amelyben a cigányokat nem sikerült kellőképpen elrettenteni, fennáll még cigányok és gádzsók együttélésének eme rendszere, de minden bizonnyal az ellátás ezen új formájának karrierje nem bontakozhat ki oly mértékben, mint a per előtt várható volt. Az állami gondoskodáson a sor.

JEGYZET

Csövesek, csicskák címmel készítettünk filmet az esetről Kőszegi Edittel a Fórum Filmalapítvány műhelyében. A film szerepelt a 27. Magyar Filmszemle dokumentumversenyfilmjei között. E filmet megelőzően több helyen folytattam kisebb-nagyobb kutatásokat a romák körében, melyek során érintettem a szolgatartást. (Lásd például Szuhay Péter: *Ki az ember? Az 1992. évi kétegyházi „etnikai háború”*. Regio 1993. 4.)

PÉTER SZUHAY

The Roma of Ároktő and the Homeless of Miskolc

This paper analyzes an unusual case (from the police report to the court ruling of the county court) which unfolded between January 1995 and December 1996.

In recent decades at Ároktő, just as in other villages inhabited by Gypsies it became a common practice for Roma to take in lonely peasants who have been rejected by their own families and who would help around the house fulfilling servile roles.

In recent years this system has acquired new functions and brought about a peculiar institution of social welfare in which the Roma have taken in an increasing number of homeless retirees, who in return for their pensions and a minimal amount of labor receive room and board and experience being part of a family. The increasingly impoverished Roma, who nonetheless live in stable families, and the homeless, who have been thrust out of their families and who are not taken care of by the social welfare system thus come to a mutually beneficial arrangement and thereby are able to find a temporary solution to their problems.

This contract of two groups, both of whom belong to the underclass, was first interfered with by the police, and then by the media and this interest was then followed by legal charges and a court judgment. At first both the police and the media constructed the case stemming from their own prejudices and fears in such a way that could only lead to negative results for the Roma.

The police used a not unusual incident between a homeless person and one of the Gypsy families as an excuse to persecute the petty crimes committed by the Gypsies by extremely harsh punishment. Through an analysis of this case the paper attempts to analyze the worldviews of the various actors in the case: the Roma, the homeless, the press, the police and the prosecutors, the court, the documentary filmmakers following the case, and the Roma Civil Rights Foundation which entered into the case a later point in time, and how these different actors perceive each other. In addition, the paper provides a description of the functioning of the two institutions: that of keeping servants and the social welfare institutions which are supposed to take care of the homeless.

Kulcsár Dalma

Roma honfoglalók

It's my life.
What can I do??
L. is my home.

Dunántúli Napló 1996. november 1-jei száma arról számolt be, hogy 1996. november 2-án L. községben millecentenáriumi emlékművet avat a Fii Cu Noi egyesület helyi tagszervezete. A Fii Cu Noii („csináld velünk”) a Baranya megyei beás romák szervezete. A tagszervezet elnöke hetek óta lázasan készült megnyitóbeszédének megírására. Meghívta a sajtó, az önkormányzat, a kisebbségi önkormányzat, az Ormánság Fejlesztő Társulás (ennek a szervezetnek ő maga is tagja) és az egyházak (a katolikus - az elnök katolikus misére jár - és a református egyház) képviselőit is, valamint a közeli Z.-i általános iskola tanulóit (ebbe az iskolába jár az elnök kislánya). A meghívó így szólt:

MC
Honfoglalás
1100

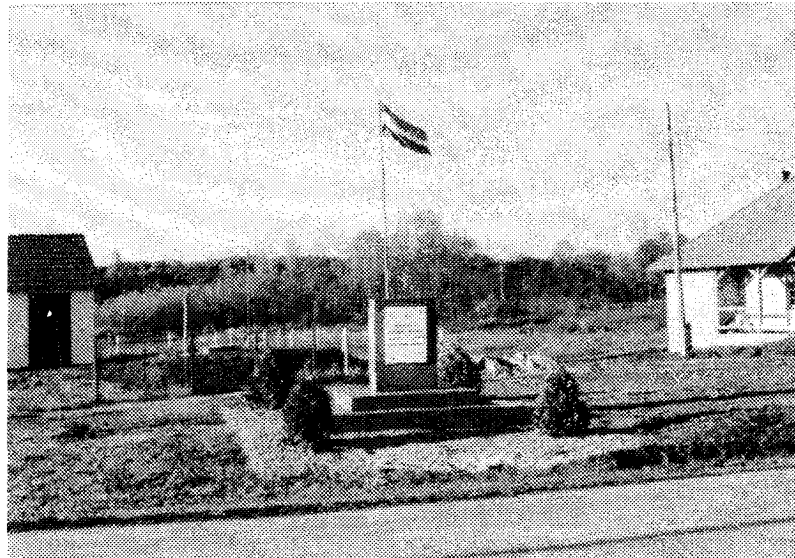
A Fii Cu Noii tagszervezete és L. község önkormányzata tisztelettel meghívja Önöket az 1996. nov. 2-n 12. 00-kor tartandó Millecentenáriumi Emlékmű ünnepélyes átadására.

A meghívóhoz kitűzött is mellékelt, például „Kulcsár Dalma, pedagógus” felirattal. A meghívottak közül a sajtó, a község önkormányzata, az iskolások és a református lelkész nem jelentek meg (az utóbbi, állítása szerint, csak aznap délután kapta kézhez a meghívót). A meghirdetett program:

- 10.00 Sajtótájékoztató
- 11.00 Zászlófelvonás
- 11.05 Himnusz
- 11.10 Megnyitóbeszédet mondanak: B. J., a Fii Cu Noii tagszervezet elnöke, F. M. polgármester, N.-né dr. H. K., az Ormánság Fejlesztő Társulás elnöke, I. J.-né, a Fii Cu Noii elnöke
- 11.30 A Z.-i általános iskola tanulóinak műsora (az elnök felkérte őket, hogy szavalják el a Szózatot és Radnóti Miklós Nem tudhatom... című versét)
- 11.40 Emlékműszentelés
- 11. 50 Műsorzárás

A megvalósult program: zászlófelvonás, Himnusz, megnyitóbeszédet mondott a Fii Cu Noii elnöke (B. J. éppen ezért nem mondta el beszédét), emlékműszentelés, műsorzárás (svédasztal).

Ami a szervezőt leginkább megnyugtatta: az emlékmű köré ültetett tuják nem tűntek el az avatás reggelére. Aggodalma egyáltalán nem volt

alaptalan, ha arra gondolunk, hogy Győrben éppen akkortájt lopták el a tujákat egy társadalmi munkában kialakított parkból - később ugyan azok is megkerültek

Az emlékműavatás előtt egy héttel jártam először L.-ben azzal kapcsolatban, hogy B. J. két alapítványhoz is pályázott, és a nyert összegekből L.-ben, illetve a közeli P.-ben létrejött egy-egy gazdálkodószervezet, az egyiknek ő is tagja, melyek akkorra már vásároltak néhány mezőgazdasági gépet, s éppen betakarították az első termést, sőt, már el is vetettek.

Ennyiből is kitűnt, ami később még inkább bebizonyosodott, hogy B. J., nevezzük Jimmynek, notórius pályázó. A fenti projekteken kívül például egy sikertelen pályázatában arra kért pénzt, hogy a környék romái közül néhányan busszal elutazhassanak a horvát tengerpartra. „Miért pont ezért pályáztál?” - kérdeztem annál a kályhánál melegedve, amely a használt frizsider mellett a vállalkozás eddigi hozadéka. Az írógépet ajándékba kapta, a könyvespolc és az ág már korábban megvolt.

- Hát láttad te már a tengert? - kérdezett vissza. Édesanyja, akivel együtt költöztek P.-be Szekszárdról a hatvanas években - csakúgy, mint a helybeli romák többsége -, közbeszólt, hogy nem a tengert látták-e, amikor meglátogatták a rokonokat, de Jimmy szerint az a Tisza volt.

Ezenkívül Jimmy segíteni szeretne az L.-i romákon, ezért szívesen lenne a község polgármestere. A bolt a volt polgármesteré, aki ennek segítségével zsákmányolja ki a falu

lakosságát: ha hitelbe vásárolnak, a tartozást a rendes napi bér feléért ledolgozhatják a földjén. A mostani polgármester nem sok vizet zavar. A református lelkész elmondása szerint F. M. félig roma származású, azon belül kisebbséget alkotó „kolompár” valójában oláh - cigány, de ő magyarnak tartja magát. Az emlékműavatásra nem ment el, pedig Jimmy csak egy ilyen emlékműről tud egész Baranyában. Jimmyről köztudomású, hogy érdekli a politika, elsősorban Amerika. Szobáját a fehér fejű fekete sas és a Szabadság-szobor (alatta a felirat: Rather death than slavery) számítógépes grafikája díszíti, melyet az Ormánság Fejlesztő Társulás irodájában készített el. Becenevét is amerikai elnökről kapta. Szótárból angolul tanul, és szeretne eljutni az USA-ba. Mindezek alapján a millicentenáriumi megünneplését tekinthetjük választási kampánya részének.

Az emlékműállítás ötletét az adta, hogy az Ormánság Fejlesztő Társulásnak maradt megpályázható 70 ezer forintja. Jimmynek eszébe jutott a tévésorozat, az „MC”, és pályázott 65 ezer forintos költségvetéssel (ebben az alapanyag, a feliratozás és az ünnepi ételek költsége szerepelt). Kapott 30 ezer forintot, azzal a feltétellel, hogy a hiányzó összeget a helyi önkormányzat állja. Az önkormányzat megadta a 35 ezret azzal a feltétellel, hogy a község neve szerepeljen a feliraton. Október 27-én a pénz megvolt, és Jimmy éppen rábeszélte komájának a vejét, a vállalkozásban egyik társát, hogy végezze el a kőművesmunkát. Végül a mű határidőre elkészült - igaz, hogy Jimmy kifutott egy kicsit a költségvetésből, ezért saját zsebéből kipótolta. Az egyik résztvevő véleménye szerint a katolikus pap is szépen felöltözött, de a saját céljaira használta fel az alkalmat, és a misézés rendjét reklámozta.

Az L.-i templom nem működik, a plébános és a tiszteletes Z.-ben él. Az emlékmű az üresen álló templomtéren áll, nem közepén - bár oda szerették volna elhelyezni -, hanem a szovjet emlékmű helyén, ahol az önkormányzat engedélyezte. (A két katona holttestét elvitték 1990-ben, és az emlékművet lebontották, amikor elkezdték építeni a kultúrházat, amely máig sem készült el.) A svédasztalt a szabadban kellett kínálni. A millicentenáriumi emlékmű mögött a vízmű házikója áll, és az emlékművel szemben ágazik el a Fő utcából a P. felé vezető út, melynek végéről látni a P.-i víztornyot. Ennek a lábánál áll P. emlékműve Nagy-Magyarország térképével - benne a szöveg: ezeréves Magyarország - és a turulszoborral. Az oszlop egyik oldalára márványtáblát helyeztek a második világháború helyi áldozatainak névsorával - magyarázószöveg nélkül, csak dátummal. Az L.-i emlékmű felirata:

*A honfoglalás 1100. évfordulójára állította a Fii Cu Noi
és L. község önkormányzata*

Jimmy szerette volna, ha az avatóniánségen elhangzik Vörösmarty Szózata és Radnóti Miklós verse, melynek kezdő sorait többször is idézte:

*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházam itt e lángoktól ölel
kis ország...*

Jimmy magyarul beszélő beás, tehát a legkésőbb Magyarországra települt roma csoport tagja. Szekszárdon született, édesanyja és fia P.-ben élnek, ő maga pedig a hetvenes években költözött át L.-be. Számára a hazafogalom a legfontosabb az említett szövegekben. Nem úgy tekinti magát magyarnak, mint a zsidó származása miatt meghurcolt Radnóti, akinek idézett versében nyoma sincs a magyaron kívül más identitásnak, de magyarságát hozzá hasonlóan a szülőföldre vonatkoztatja, Vörösmartyval szemben, aki ezeréves történelmében élő nemzetre hivatkozik. Hazafias és nem nacionalista, mint Niederhauser Emil kimutatta a múlt századi nemzetiségekről (Niederhauser 1996). Míg azonban 1896-ban a nemzetiségi kongresszus

végrehajtó bizottsága tiltakozott az ellen, hogy a millenniumi ünnepekkel a magyarok tagadják a nemzetiségek létezését, mivel az országot homogén magyar nemzeti államnak tüntetik fel, Jimmy millicentenáriumi emlékművet avat, melyen nem szerepel sem a magyar, sem a roma etnikum. A magyar nemzethez való tartozás vagy az ez ellen való tiltakozás helyett a honfoglalásról emlékezik meg, ami számára azt jelenti, hogy Magyarország a hazája, ragaszkodik a helyhez, ahol a háza áll, és közössége büszke lehet ennek megünneplésére. Ez tükröződik el nem mondott beszédében is, amelyből nem szó szerint, de tartalmi hűséggel idézek:

Amint azt mindannyian tudjuk, 1 100 évvel ezelőtt a besenyők az Etelközben súlyos csapást mértek az ott élő nomád hun, finnugor, akkor még nem magyarnak nevezett őseinkre, akik Árpád fejedelem vezetésével a sorozatos zaklatások elől elvándoroltak szülőföldjükről, és a mai hazájukban találtak rá a minden szempontból megfelelő otthonra. A már itt élő - korábban szintén nomád, de akkorra már letelepedett - szlávokat legyőzve, családot és otthont alapítottak a mai Magyarország területén. A még Etelközben maradt őseink az újabb és újabb besenyő támadások elől szintén elmenekültek, és a fősereget követve ők is ez új haza birtokosai lettek. Mi itt valamennyien tisztában vagyunk azzal, hogy a mi (roma) őseink - ugyan még nincs száz százalékgig bebizonyítva - Indiából vándoroltak mai lakhelyükre a Balkánon keresztül; az első hullám II. Béla idejében, 1222 táján. Egy részük itt maradt, kisebb hányaduk pedig továbbállt a mai Nyugat Európa felé.

Így mi, romák is - ugyan sokkal később érkezünk - az akkori idők egyik honfoglalói vagyunk, mert a mi őseink új hazát keresve érkeztek az akkor újnak számító hazájukba. Mai utódaik tisztelegnek mind a magyar, mind a roma honfoglalók előtt, örök emléket állítva a honfoglalóknak és mindazon őseinknek, akik ezért az országért éltek, és nem átallották az életüket adni e haza szabadságáért.

A szövegben a „mi” egyrészt az avatás résztvevőire utal, akik romák és nem romák vegyesen, másrészt pedig csak a romákra. Szó esik „őseink”-ről, akik ennek megfelelően a magyar állam polgárainak honfoglaló ősei a romák ősei is -, valamint roma honfoglalókról, akik csak a romák ősei; illetve egyszer egymással szembeállítva jelennek meg a magyar és roma honfoglalók. És valóban, minden magyar állampolgárnak nagyjából ugyanolyan mértékben ősei a honfoglalók, mint a romáknak, és mindenkinek vannak később betelepült ősei is, akiknek viszont általában nem adják meg a tiszteletet. A magyar haza a harcosseregek bejövételével kel életre. A magyar mítoszból szerepelnek a beszédben a szlávok leigázása, a későbbi szabadságharcok (közös hősökkel), de természetesen nem szerepel a bevándorló cigányok elutasítása. Hiszen nomád voltuk éppen az eredeti honfoglalókkal rokonítja őket. Jimmy küszködő, a nehézségeket leküzdő és jelenének örvendő közösségről beszél. Nem kell később érkezett őseinket megtagadni, hogy az első honfoglalókat őseinknek tekinthessük Több ősünk lehet.

Jimmy a JPTE néprajzi tanszékének és a Gandhi Gimnázium munkatársainak és előadóinak információi alapján állította össze beszédét. Az emlékműállítás ötlete miatt kereste fel őket újból - korábban részt vett a Gandhi Gimnáziumban egy vállalkozóképző tanfolyamon -, hogy segítsenek neki megindokolni, hogy az L.-i romák miért állítanak a honfoglalásnak emlékművet. A szövegből kitűnik, hogy nem kiérlelt koncepcióról van szó, Jimmy értelmezni próbálja a kapott információt úgy, hogy elképzeléseinek megfelelően.

Ebben az esetben is működik tehát a Szuhay Péter által felvázolt folyamat: roma (és nem roma) értelmiségiek közreműködésével kialakulóban van a roma „nemzeti kultúra” (Szuhay 1995), vagyis a sokféle roma népesség általánosan elfogadott, a belső és a külső (vagyis a nem romákhoz való) integrációt elősegítő hagyományainak köre. Stewart (1993) szerint kétséges, hogy a romák identitás szerkezete idomulni tud az európai folklór alapján kialakult nemzettudathoz. Ő azonban csak az oláh cigányokról ír, és a magyarországi romáknak valószínűleg egységesen kell majd politizálniuk, illetve már most is ezt teszik. Ezért magam

is azt jósolom, hogy elkerülhetetlenül ki fog alakulni egy hivatalos roma kultúra, melyet nevezhetünk roma nemzeti kultúrának is, és ez egy új hagyomány lesz, régi és új, kevert (kárpáti, oláh, beás) elemekkel. A politikai szerepvállalás önmagában is új jelenségeket és kulturális értékeket szül, ahogyan azt az L.-i példa is mutatja. Ezen belül azonban a politikától függetlenül bizonyára kikristályosodik majd az egyes csoportok önálló kultúrájáról való tudás is. Az emlékmű felállításában, vagyis megépítésében, felavatásában részt vevők és a passzív - az emlékművet csak jártában-keltében megcsodáló kívülállók szemében az akció csupán Jimmy egyik heppje. A magyarok, „kolompárok” (oláh cigányok), „oláhok” (beás cigányok) és a „telepiek” (a falu határán kívül élő, megvetett család) nem tudnak arról, nem foglalkoznak azzal, hogy az ünnepség által szimbolikusan közösséggé kovácsolódtak. Ugyanakkor ennek a szimbolikus közösségnek a határai meglehetősen elmosódtak, hiszen Jimmy a telepieket legszívesebben kizárná belőle (mások pedig egyéb csoportokat). Tehát az esemény értelmezhető tartalma, illetve az el nem hangzott beszéd nem létező állapotot tükröz, hanem egy számos forrásból és indíttatásból összeállt eszmét, amely több módon is hatást gyakorolhat az L.-i közgondolkodásra, a roma identitásra és önbecsülésre.

Annak vagyunk szemtanúi, hogy egy közösség egyetlen tagjának egyéni érdeklődése látványos hatással van a közösség értékrendjére, mégpedig pontosan olyan mértékben, amennyire a közösség által megbecsült és hasznosnak ítélt tevékenységet végez. Az új lehetőségek új elemeket visznek az L.-i közéletbe, az új szerepek a roma kulturális élet további rétegeinek kialakulásához vezetnek.

Véleményem szerint nincs jelentősége annak a kérdésnek, hogy Jimmy tevékenysége asszimilációs folyamatot tükröz-e vagy sem. A roma honfoglalókra való hivatkozás azonos szintre helyezi a roma identitást a magyar identitással, egyenjogúvá teszi, és a haza fogalmán keresztül össze is köti őket, a legjobb értelemben vett multikulturális társadalom képét előrevetítve, amelyben az egymás mellett élő kultúrák nem versengenek egymással, hanem átfedésekre, érintkezésre alkalmas felületeket hoznak létre.

Mire a romák olyan jellegű tudásra tesznek szert kultúrájukról, mint amilyennel a nem romák rendelkeznek a sajátjukról (-jaikról), bizonyos szempontból a roma kultúra is jobban fog hasonlítani ezekre a kultúrákra. Alkalmazkodik ahhoz a politikai és kulturális térhez, amelybe belép, anélkül, hogy bármi is elveszne belőle.

IRODALOM

- Acton, Thomas-Gheorghe, Nicolae: Dealing with multiculturalism: minority, ethnic, national and human rights. *OSCE ODIHR Bulletin* 3. No.1. 28-40.
- Fraser, Angus: *A cigányok*. Budapest, Osiris 1996.
- I;AM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja: *Egymás mellett élés*. Csíkszereda, Pro-Print 1996.
- Niederhauser Emil: Honfoglalás és millennium. *Magyar Tudomány* 1996. 8. 1011- 1017. Stewart, Michael: *Applying Fredrik Barth's theory to Hungarian VI lach Gypsies*. 1993. (Kézirat)
- Szuhay Péter: Cigány kultúra: A magyarországi cigány csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ* 1995. 329 341.
- Szuhay Péter-Baráti Antónia: *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéről*. Budapest, Néprajzi Múzeum 1993.

DALMA KULCSÁR

Rom conquerors

This paper recounts an episode in the life of a Gypsy majority village in Hungary and is a snapshot of a personality. In 1996 Hungary celebrated the millecentenary of the original settlement of Magyars in Hungary or the “Conquest”. Stimulated by a series on national television, a Gypsy activist erected a monument in his village in the memory of the Hungarian

and Rom conquerors of the country. The inscription simply mentions the Conquest, the underlying ideology was formulated in a speech which was never delivered. The fact that the event needed an explanation shows to what extent Gipsies feel detached from the rest of Hungary. On the other hand, the reasoning mentions “our ancestors”, “the Hungarian and the Rom conquerors”, which is an explicit expression of identity with the Hungarian nation and an expression of group identity as well. It is interpreted in the paper as a positive example illustrating a possible way of conceiving of a multicultural society in Hungary. At the same time, this is one man's message, who is taken for an eccentric by the other Roms. He is the one who can take the opportunities offered by the emerging civil sphere, who writes the applications to foundations for support and obtains cash for the community. His next goal is to become the local mayor to protect Gipsies. In the meantime he is living as the poorest partner of the enterprise set up by himself, bearing all the responsibility for the loans and grants received from foundations.

MURÁNYI ISTVÁN-BERÉNYI ZOLTÁN

Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és északír egyetemisták körében

Több összegző monográfia és tanulmánykötet foglalkozott - eltérő szemlélettel és különböző paradigmákat követve - a magyarországi politikai rendszer változását megelőző időszak politikai szocializációs folyamatainak leírásával.¹ A kilencvenes évekre alapjaiban megváltozott politikai környezet módosította a politikai szocializáció értelmezési keretét és fogalmi apparátusát, új szocializációs faktorok és kutatási irányok jelentek meg (Stumpf 1992), azonban változatlanul szükség van a korábbi időszakot jellemző „kettős szocializáció” attitűdökben rögzült továbbélésének vizsgálatára. A politikai rendszer megváltozása (szabad választások, többpártrendszer, demokratikus intézményrendszer) természetesen a politikai szocializáció intézményi kereteinek változását is jelentette. Szinte már közhely, hogy a demokrácia mindenkori működése s jövőbeli sorsa nemcsak az intézményes feltételektől, hanem legalább ugyanilyen mértékben az intézményeket működtető polgárok értékrendjétől, attitűdjétől is függ (Greven 1995). Demokratikus értékek, meggyőződések, habitusok minden esetben csakis tanulás eredményeként jöhetnek létre (McClosky 1964). Ez a tény kiemelten fontos kutatási területté emelte a fiatal generációk demokráciaértelmezésének és demokráciához való viszonyának vizsgálatát. E viszonyban a (hon)polgáriság (citizenship) modern fogalma révén a társadalom normatív képe is megjelenik.² E fogalom tartalmának a nemzetállam kontextusában történő meghatározása Kelet-, valamint Közép-Európa országaiban mindenütt napirenden szerepel. A különböző identitások (különösen a nemzeti identitás) vizsgálata felértékelődött szocializációs szerepe miatt is előtérbe került a rendszerváltozást követő időszak politikai szocializációs kutatásaiban (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1995).

Mindez megnövelte a nyugati polgári demokráciákban és a posztkommunista viszonyok között zajló politikai szocializációs folyamatok összehasonlító elemzésének a jelentőségét. Joggal hangsúlyozza Szabó Ildikó a hazai politikai szocializációs kutatásokat áttekintő írásában, hogy nagy szükség lenne programszerűen tervezhető - ez a nyolcvanas évekre sem volt maradéktalanul jellemző -, elméletileg és módszertanilag megalapozott, rendszeres empirikus kutatásokra (Szabó 1994). A kilencvenes években már születtek olyan kutatási eredmények, amelyek alkalmasak a megváltozott politikai szocializáció jellemzésére, de a szűkös anyagi források és a kutatói intézményhálózat hibái nem valószínűsítik, hogy ezek a vizsgálatok egymáshoz kapcsolódva, összehangoltan folytathatók. Ezért a nagy elemszámú, reprezentatív országos vizsgálatok mellett természetesen megnőtt a regionális, nem reprezentatív, de szociológiailag jól körülírható ifjúsági csoportokra vonatkozó adatfelvételek fontossága.³

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nappali tagozatos hallgatóit évfolyam és főszerkesztő alapján reprezentáló 400 fős mintán 1994 februárjában végzett kutatásaink során elsősorban a demokráciához való viszonyt kifejező magatartásformák és a nemzeti hovatartozás kapcsolatát vizsgáltuk. A vallási hovatartozás és a vallásgyakorlás jellemzőinek elemzését a kilencvenes években a „hivatalosság szintjére emelt vallási szocializáció”, a vallási ideológiák jelentőségének növekedése (Kéri 1992) indokolta. Emellett az európai nemzetfejlődés típusaihoz köthető hovatartozás vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyes típusokkal jellemezhető országokban a vallásnak eltérő funkciója, illetve integratív szerepe van (Csepeli 1992).

Az adatfelvétel feldolgozását 1995 őszén megszakította, majd módosította egy összehasonlító kutatás lehetősége. Az etnikai és vallási konfliktusok sújtotta észak-írországi Belfast egyik egyetemén (Queens University) 200 szociológiát és politológiát hallgató diák

kitöltötte a debreceni egyetemisták körében végzett kutatás során alkalmazott kérdőív rövidített változatát.⁴ Így a debreceni vizsgálat eredeti célkitűzése - milyen demokratikus magatartásformák és nemzeti identitás jellemzik egy vidéki egyetem hallgatóit a politikai rendszer változásait követően - további vizsgálati dimenzióval bővült. Milyen azonosság és eltérés mutatkozik a közép-kelet-európai régiótól alapvetően eltérő politikai-társadalmi környezetben szocializálódott északír és magyar egyetemisták nemzeti identitása és demokráciához való viszonya, illetve ezek kapcsolódása között? Hogyan jellemezhetők ezen szempontok alapján azok a leendő északír értelmiségiek, akiknek nemzettudata az Egyesült Királyságba politikailag beilleszkedni nem kívánó Írország történelmi keretei között s a függetlenségért mindig is elkeseredetten küzdő írek körében, tehát a kelet-európai diszkontinuitáshoz hasonló körülmények között alakult ki?

Az északír kutatás eredményeit - az értelmezési korlátok miatt elsősorban a magyar vizsgálat viszonyítási keretének tekintettük Melyek ezek a korlátok?

1. Az északír fiatalok politikai szocializációjára, nemzeti identitásának jellemzőire vonatkozó meglehetősen szegényes szociológiai és politológiai empirikus kutatások többsége a konfliktus hatásaira koncentrált (Gallagher 1989).

2. Az északír nemzeti identitás jelenlegi problémáinak komplex vizsgálata lehetetlen a nagy ívű történelmi folyamatok elemzése nélkül. Ez feltételezi a kelet-európai típusú és intenzitású nemzeti mozgalommal párosult önálló ír nemzettudat történelmi analizését. Hogyan vette át az etnikai megkülönböztetés szerepét az asszimiláció hatására visszaszorult nyelvtől a katolikus vallás? Milyen történelmi tényezőkkel magyarázható, hogy míg Walesben és Skóciában megfigyelhető a nemzeti ideológia kettőssége (kisebbségi, regionális önállóság és az átfogó brit nemzettudat), addig Írországban ez nem alakult ki?⁵ A fenti kérdések megválaszolásához azonban nyilván más megközelítésmódot igénylő, önálló tanulmányra lenne szükség.

A két adatfelvétel együttes elemzése előtt hipotézisként azt fogalmaztuk meg, hogy a nyugat-európai nemzetfejlődésre jellemző államnemzeti modell hívei inkább elfogadják a demokrácia értékeit, mint a herderi etnikai nemzetfogalom (kultúrnemzeti modell) igenlői. Feltevésünket a két nemzetmodell jellemzőinek lényeges eltéréseire alapoztuk. E kategorizáláshoz hasonlóan megkülönböztetnek polgári nemzetet: és etnikai nemzetet.⁶ A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválaszthatatlanok (Szűcs 1981), de különbözőségük tételesen megfogalmazható. A szociológiai és politológiai irodalomban egyaránt részletesen taglalt eltérések közül vizsgálatunk során elsősorban az alábbi pontokban foglalt különbségeket hangsúlyoztuk.

1. Az egyén és a társadalom viszonya. Míg a nemzeti társadalom létrehozását célul kitűző kultúr/etnikai nemzeti koncepcióban a csoporttagság normatív, a nemzettagság nem jog, hanem elsősorban kötelesség, addig az állam/polgári nemzeti fejlődéstípus központi eleme a polgárként meghatározott egyén (Csepeli 1992). Max Weber kommunális és asszociatív viszonyokra vonatkozó kategorizálását követve bátran kijelenthetjük, hogy míg az első dominánsan inkább a kultúr/etnikai nemzeti koncepcióhoz, a második az állam/polgári nemzeti fejlődéstípushoz köthető (Wesolowski 1995).

2. A demokratikus intézményrendszer. A *politikai/polgári vagy államnemzet* olyan konszenzuson alapul, amelyet a demokratikus intézményrendszer működése hoz létre a nemzetállam polgárai között, míg a *nyelvietnikai nemzet* egyfajta mitikus-ideologikus azonosságtudathoz kötődik.⁷ A magyar nemzettudat lényeges tényezője, hogy az 1947 utáni kurzus - más közép-kelet-európai kommunista rendszerekhez hasonlóan - a nyugat-európai fejlődésre jellemző államnemzetet „fejlesztette tovább” olyan „pártállamnemzetté”, amelyben az eredeti államnemzet alapját képező demokratikus intézményrendszer pusztán formalitássá vált (Lázár 1994).

3. A modernizáció. Modernizáción itt elsősorban olyan társadalmi folyamatokat értünk, melyeknek során egyrészt lezajlik a köz-, illetve magánszféra differenciálódása. Ezzel párhuzamosan megtörténik a lakosság nagymérvű mobilizálása s bevonása nemzeti, gazdasági, politikai és kulturális arénákba.⁸ E definíció segítségével lehetőség nyílik a „központi színterekbe” történő beillesztési folyamat eltérő módozataihoz tartozó sajátosságok kiemelésére. Az alapvető típusok a következő kategóriák szerint csoportosíthatók: *a) integratív; b) korporatív-klientista; e) korporatívpopulista*⁹ (Mouzelis 1995). Az etnikailag és nyelviileg megosztott kelet-közép-európai térség problémáinak megoldására leginkább kétségkívül a viszonylagos autonómiával bíró egyének horizontális szerveződési minták alapján végbemenő nyugat-európai, illetve amerikai integratív mód lenne alkalmas. Kérdés, hogy a politikai rendszer változása az integratív vagy inkább a korporatív-klientista, illetve a korporatív-populista típus érvényre jutásának esélyeit növelte-e meg. Az elmúlt évszázad történelme szinte futószalagon szállította a - sajnos csak elvétve figyelembe vett - érveket, miszerint a térség politikai problémái nem oldhatók meg kultúrnemzeti alapon. A modernizáció bármely, fent említett módon történő sikeres végbevitelének viszont előfeltétele, hogy a nemzetnek mint politikai közösségnek ne csak nyelvi-kulturális-etnikai, hanem a másság jogának védelmét előtérbe helyező „nemzetközösségi tartalmat is tulajdonítsunk (Kende 1994).

Magyarországi háttér

Az első demokratikusan megválasztott kelet-európai rezsimok és pártok általában nem bizonyultak eredményesnek a fiatalok politikai szocializációjában. A fiatalok demokrácia felé orientálása problematikusnak látszik a posztkommunizmusban, s még hosszú időszak szükséges a demokratizálódáshoz (Nagle 1994). A gazdasági hanyatlás megállításának illúziójával összekapcsolt politikai rendszerváltozás a magyar ifjúság többségéből a rendszer egészére vonatkozó, túlnyomórészt negatív ítéleteket váltott ki. A politikai rendszer változásának egyik következménye, hogy átalakult a politika jelentéstartalma. A korábban külügyi események uralta politikaképben a kilencvenes évekre a belpolitikai események, a politikai szereplők váltak dominánssá (Stumpf 1995). A belpolitika reprezentáns intézményei (kormány, parlament) mellett olyan lényeges politikai folyamatok kerültek előtérbe, mint a döntés, az irányítás, a végrehajtás (Csepeli 1994).

Gazsó Ferenc joggal nevezi paradox helyzetnek, hogy a fiatalok nem utasítják el a politikai demokrácia értékrendjét, miközben a demokratikus intézmények, hatalmi szervezetek és politikai pártok teljesítményével és működésével elégedetlenek. A fiatalok többségének fenntartásai vannak a többpártrendszer és a szabadon választott parlament politikusaival szemben. A korábbi időszakhoz hasonlóan a fiatalok többsége szerint nem lehet érdemben befolyásolni a hatalom döntéseit, a politika világa változatlanul a negatívan értékelt politikusok elkülönült terrénuma. Egyöntetű vélemény, hogy a hatalmi elitre általánosan jellemző a szűk érdekképviselés és az állampolgári részvétel mellőzése (Gazsó 1995).

Az érdekérvényesítés általánosan jellemző alacsony foka szervezeti ellentmondásra is visszavezethető: a fiatalok kevesebb mint egy százaléka tagja a száznál több ifjúsági szervezet valamelyikének. Mindezek, valamint az érdekeszámítást elutasító hatalmi-politikai intézmények közönye instabil, kiszámíthatatlan társadalomképet, az állampolgár „magányának” képzetét erősítik (Gazsó 1995).

Észak-írországi háttér

A közép-kelet-európai országokkal ellentétben a nyugati demokráciákban a domináns államnemzeti vagy kultúrnemzeti koncepciótól függetlenül a nemzeti és etnikai hovatartozás

és az állampolgárság összeegyeztetése napjainkban általában már nem okoz problémát (Szabó-Örkény 1995). Észak-Írország a közismert nyugat-európai kivételek közé tartozik, hiszen a kisebbségben lévő katolikusok és a többséget alkotó protestánsok jogilag és formailag azonos brit állampolgári státusa mögött eltérő nemzeti identitások s az ezek ütközése közben keletkező problémák feloldására eltérő stratégiák húzódnak meg. A vallási és etnikai megosztottság síkján megjelenő alprobléma megoldásában, azaz Észak-Írország és Írország egyesülésének kérdésében a lakosság jelenleg is megosztott. (Az 1922-től az Egyesült Királyság részeként önálló politikai egységként létező Észak-Írországra és Ír Szabadállamra 1949-től kettészakadt Írország újraegyesülését 1993-ban a katolikusok 49, a protestánsok 5 százaléka támogatta, míg az unió fenntartását a katolikusok 36, a protestánsok 9U százaléka helyeselte.)¹⁰

Észak-Írország lakosságának társadalmi-politikai identitását a közelmúlt empirikus identitásvizsgálatainak többsége a jelenlegi északír konfliktus magyarázatához kapcsolja, illetve kulcstényezőjének tartja. Nem meglepő, hogy ebben a témakörben számos nagyobb kutatást végeztek, bár ezeket a vizsgálatokat egyoldalúság jellemezte, mivel nem hasonlították össze a különféle lehetséges identitásokat (Moxon-Browne 1991). Ebben a tekintetben áttörésként értelmezhető Neil Waddel és Ed Cairns kutatása, amely négy identitástípus - a brit, az ír, az ulsteri és az északír- jellemzőit írta le. A szerzők lényeges megállapítása, hogy bizonyos identitások elutasítása legalább olyan fontos az önazonosság definiálásában, mint más identitásvonások elfogadása. Vallási csoportok önminősítését elemezve kimutatták, hogy a katolikusok az „északír” terminust az „ír” terminushoz közel állónak tartják, míg a protestánsok gyakorlatilag a „brit” minősítéssel azonosítják. A katolikusok a „brit” és az „ulsteri” terminust, a protestánsok az „ír” terminust utasítják el (Waddel-Cairns 1991).

Karen Trew tanulmánya a lakosság körében 1968-1992 között végzett kutatásokra hivatkozik, s elsősorban az Észak-Írországban élő protestánsok és katolikusok ír identitását elemzi. Kutatásainak fontos tanulsága, hogy míg a katolikusok többsége írként határozza meg magát, a „zavargások” („Troubles”) kezdete óta a protestánsok elzárkóznak az ír önmeghatározástól. A nyílt és erőszakos konfliktusok megjelenése a protestáns és a katolikus közösségen belül egyaránt létrehozott egy olyan kisebbséget, amely nemzeti identitását északírként határozza meg. Ehhez az új kategóriához általában azok vonzódnak, akik szeretnének elhatárolódni a „zavargásoktól”, illetve megkísérlik, hogy valamiféle pszichológiai távolságot teremtsenek a tartományi konfliktusok és énképük fontos jellemzői között. Továbbá azok számára is vonzó északírnek lenni, akik olyan új identitásformát keresnek, amely túllép az észak-írországi hagyományos megosztottságon, s a protestáns brit és a katolikus ír törekvésekkel egyaránt összehangolható. Trew hangsúlyozza, hogy ez lehetne az a kategória, amely hídként szolgál a megosztott északír lakosság között (Trew 1994).

A kutatás eredményei

A minta néhány jellemzője. A 400 debreceni és a 200 belfasti egyetemi hallgatói alminta direkt összehasonlító elemzése nehezen indokolható módszertani problémákkal járt volna. A magyar és északír egyetemistákat reprezentáló adatfelvétel hiányában ezért az összehasonlító elemzés minimális kritériumainak betartására törekedtünk, s egy elfogadható elemszámcsökkenéssel járó kvázimintát képeztünk. A minta kialakításának egyik szempontja az volt, hogy az egyenlő elemszámú magyar és északír almintában csak társadalomtudományt hallgató egyetemisták szerepeljenek. A belfasti vizsgálatnál ez adott volt, ezért a magyar mintába csak bölcsészhallgatókat soroltuk. A másik szempontunk - mely szintén elem

számcsökkenéssel járt - a két alminta demográfiai azonossága volt. A két almintát úgy generáltuk, hogy nem és életkor szerint teljesen azonos 165-165 fős magyar, illetve északír alminta jöjjön létre.¹¹

A két egyetemistamintán belül a vallási elkülönülés eltér a magyar, illetve az északír társadalom egészét jellemző arányoktól. A debreceni egyetemisták közül jóval kevesebben vállalták, illetve jelölték meg vallási hovatartozásukat. Az ifjúsági korcsoportot országosan jellemző katolikus felekezeti többséget az évtizedek óta katolikus dominanciájú magyarországi felekezeti arányok mellett egy 1990-ben egyetemisták körében készült kérdőíves felmérés is igazolja.¹² Ezzel szemben a mintába került debreceni egyetemisták között a katolikusok és protestánsok aránya majdnem azonos (31, illetve 34 százalék). Ennek magyarázata a magyar adatfelvétel helyszíne, a túlnyomórészt protestáns vallású Debrecen („kálvinista Róma”), illetve a KLTE vonzáskörzete. Az alföldi és a keleti megyékből származó hallgatók felekezeti megoszlását nyilván befolyásolja, hogy Magyarországon a protestánsok aránya a városokban és az Alföldön - amelyre a nagyobb települések jellemzők - jóval nagyobb, mint az ország más régióiban (Harcsa-Tomka 1994).

1. tábla *Felekezeti jellemzők*

	Protestáns	Katolikus	Egyéb	Válaszhiány
	százalékban			
Magyar egyetemisták	31	34	8	27
Északír egyetemisták	27	57	4	12

Az 1991-es népszámlálás és az 1993-as NISA survey adatai egyaránt azt mutatják, hogy Észak-Írország felnőtt lakosságának több mint fele protestáns, egyharmada katolikus.¹³ A mintánkban szereplő északír hallgatók többsége viszont katolikus, a protestánsok aránya csupán 27 százalék. A teljes lakosságot jellemző felekezeti arányoktól való eltérésben feltehetően annak is szerepe van, hogy az északír fiatalok között általában magasabb a katolikusok aránya.¹⁴

Az északír egyetemisták jelentősebb számban gyakorolják vallásukat, gyakrabban járnak templomba. A katolikus többségű északír egyetemisták 37 százaléka, a magyar hallgatók 20 százaléka gyakori templomba járó, míg az északírek 17, a magyarok 38 százaléka nem gyakorolja vallását¹⁵. A közép-európai és ír katolicizmus eltérő történelmi hagyományait és jelenlegi súlyát jelzi, hogy a vallásgyakorlás intenzitása tekintetében jelentős különbség áll fenn magyarok és északírek között. A magyar és az északír protestánsoknál viszont nem találoztunk ilyen mérvű eltéréssel.¹⁷ A két vallási csoportot összehasonlítva, a magyar és az északír egyetemistákra egyaránt érvényes az az 1992-93. évi magyarországi rétegződés- és mobilitásvizsgálat adataiból levont következtetés, mely szerint a rendszeres vallásgyakorlás a katolikusoknál jóval gyakoribb, mint a protestánsoknál (Harcsa-Tomka 1994).

A *demokratikus magatartásformák*. A demokratikus magatartásformák mérésére már többször szolgált forrásul¹⁸ az a tanulmány (McClosky 1964), amelynek szerzője 62 kijelentéssorral vizsgálja a demokratikus értékrendet. Közülük kiemelt fontosságot tulajdonít a konszenzus vizsgálatának. McClosky részletesen elemzi azt a Tocqueville óta magától értetődőnek tekintett megállapítást, mely szerint a konszenzus valamiféle előfeltétele a demokráciának. Véleménye szerint azonban - Tocqueville-hez hasonlóan - az előfeltétel elfogadói valamennyien elmulasztják a konszenzus definiálását, azaz hogy pontosan mit tartalmazzon e fogalom. Egyeseknél (Lawrence Lowell) a konszenzus a legitimitás egyszerű szinonimája, míg mások gyakran használják az alkotmányos kormányzáshoz elengedhetetlen, az „alapvető értékekkel” illetve „játékszabályokkal” kapcsolatos „egyezségi állapot” (state of agreement) kifejezést. Ugyanakkor elmarad annak tisztázása, hogy mennyire legyen kiterjedt a megegyezés, és kikre vonatkozzon: a választók egészére vagy csupán azokra, akik aktív résztvevői a közéletnek. Több szerzőt idézve (Robert Dahl, Samuel A. Stouffer) McClosky egyetért azzal, hogy a demokratikus normákkal kapcsolatos konszenzus nagyobb mértékben jellemzi a politikailag aktívabb és tudatosabb réteget, mint a szavazókat általában. V. O. Key

egy lépéssel ennél is továbbment kijelentvén: a demokrácia életképessége sokkal inkább múlik a tömegeből politikai befolyásuk, a közügyekre irányuló figyelmük és ezek alakításában vállalt aktív szerepük révén kiemelkedő „arisztokratikus családok” értékszéméletén és tevékenységén.¹⁹ McClosky ezt figyelembe véve jutott a következő megállapításra: „...a demokratikus politikai rendszer életképességének felmérésére irányuló bármiféle vizsgálat a társadalom ezen szektorának céltudatára, szemléletmódjára, valamint hiedelmére kell hogy alapozódjon” (McClosky 1964. 364.).²⁰ A politikai elitre („politikai osztály”) vonatkozó konszenzus mellett a demokrácia tartalmi értelmezése volt a másik szempont, amely meghatározta a 62 kijelentés megfogalmazását. McClosky úgy véli, hogy Amerikában a demokrácia értékeivel kapcsolatban jogosult az „ideológia” definíciót használni, majd egyértelműen felsorolja azokat az elemeket, melyeket a demokrácia fennállásával kapcsolatban mindenképpen érdemes megvizsgálni.²¹

A magyar és az északír egyetemisták körében végzett vizsgálat eredményeinek értelmezésénél mindvégig tekintettel kell lenni arra, hogy a kérdőívben szereplő nyolc dimenzióba sorolt 62 kijelentéssel az amerikai liberális demokratikus értékekhez való viszony jellemezhető. Az egyes demokratikus dimenziókhöz²² tartozó pozitív, azaz demokratikus válaszokat - az adott kijelentéstől) függően ez igenlő vagy tagadó volt - egyszerű súlyozással vontuk össze. Az adott dimenzióban lehetséges demokratikus válaszok előfordulását 100 fokozatú skálára transzformáltuk (értéke 0, ha senki, 100, ha mindenki pozitív választ ad), majd kiszámítottuk az egyes dimenziók almintánkénti átlagát és szórását. Az eredeti 62 igenre adott egyetértő-elutasító válasz majdnem minden esetben szignifikánsan különbözött.²³

2. tábla *A demokratikus magatartásformák dimenzióinak átlaga*

	Északír egyetemisták		Magyar egyetemisták	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
A játék szabályai	63	18	45	18
Szólásszabadság-általános	94	4	76	20
Szólásszabadság-speciális	71	14	30	18
Politikai egyenlőség	64	4	31	11
Társadalmi és etnikai egyenlőség	76	9	47	20
Gazdasági egyenlőség	79	10	46	18
Politikai cinizmus	22	9	41	16
Politikai jelentőség	33	24	22	11

A második tábla adatai azt mutatják, hogy az északír egyetemisták - a politikai cinizmustól eltekintve - minden dimenzióban jóval nagyobb mértékben fogadják el a liberális demokrácia értékeit tartalmazó kijelentéseket. A politikai rendszerbe vetett hit, a politikai intézmények iránti bizalom, azaz a cinizmusdimenzió átlagértéke - a saját csoportdimenzióhoz viszonyítva - nem a magyar egyetemistáknál kiugró, hanem az északíreknél jelentős mértékben alacsonyabb. A szólásszabadság minősül mindkét almintában a legfontosabb demokratikus értéknek, azonban az általános elvi megfogalmazásokkal ellentétben a konkrét társadalmi helyzetekre vonatkozó szólás- és vélemény szabadság támogatottsága lényegesen alacsonyabb a magyar egyetemisták körében. Demokratikus gondolatok, értékek és játékszabályok sohasem tiszta formában s valamiféle izoláltságban, hanem minden esetben csakis konkrét helyzetekben tanulhatók (McClosky 1964). Az északír és magyar egyetemisták között levő támogatottságkülönbség a szólásszabadság kérdésében egyértelműen arra utal, hogy a demokratikus kontextusban megszerezhető konkrét tapasztalatok tekintetében van eltérés a magyar és északír egyetemisták között. Az országos mintákon készült hazai politikai szocializációs kutatások eredményeit összegző tanulmányok megállapításaival korrelál, hogy a magyar egyetemistákat legkevésbé a személyes politikai befolyás súlyának pozitív megítélése jellemzi. Ugyanakkor az északír hallgatók többségét

szintén jellemzi a politikai jelentéktelenség érzése. Az idézett hazai empirikus kutatási eredmények tükrében meglepőnek tűnik, hogy a rendszerbe vetett hit, a kormány iránti bizalom (politikai cinizmus) a magyar egyetemisták körében viszonylag magas. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy demokráciafogalmukban kitüntetett szerep jut a politikai intézményeknek, ezt támasztja alá egy 1995-ben végzett kutatás eredménye is.²⁴ A demokrácia értelmezésére vonatkozó lakossági vizsgálatok nemcsak Magyarországra, hanem a posztkommunista régió országainak egészére vonatkozóan igazolták, hogy „a demokrácia fogalma legerősebben a politikai-institucionális dimenzióban jelenik meg, vagyis leginkább a politikai szabadságot, a törvény előtti jogegyenlőséget és a többpártrendszert értik rajta, legkevésébe pedig a liberális-individuális kategóriába tartozó morális szabadságot” (Simon 1995. 116.).

Nemzeti hovatartozás. A felnőtt lakosság körében végzett hazai empirikus kutatások egyik legfontosabb tanulsága, hogy a magyar nemzet és a magyarság fogalmakat eltérő logikák szervezik. A magyarság fogalma elsősorban a kultúrnemzeti nemzetfejlődés vonásaihoz kapcsolódik, míg a magyar nemzet fogalmi értelmezése az államnemzeti modellhez áll közel (Lázár 1994). Egy 1992-ben végzett megyei kutatás fontos megállapítása, hogy az elsősorban jogi-állampolgári fogalomként értelmezett nemzet és a főként kulturális-identitásbeli aggregátumként értelmezett magyarság nem zárja ki egymást, sőt a magyarság fogalom is az államnemzeti elemekhez kapcsolódik, mivel ezen elemek elutasításán alapul (Szabó-Murányi 1993). A felnőtt lakosság tehát a magyarság kritériumai közül a magyar anyanyelvre és a magyar származásra helyezi a hangsúlyt, azonban ha az önbesorolás – magyarnak vallja-e magát - is szerepel a felkínált magyarságfeltételek között, akkor ez válik a legfontosabb szemponttá. Az ifjúsági korcsoportok magyarságértelmezése némileg eltér ettől. Egy két korcsoportos (14-15 és 10-17 évesek), országos reprezentatív mintán végzett kutatás során a megkérdezettek magyarságfogalom-értelmezését gyakorlatilag azonos kijelentéssorral vizsgálták. Mindkét adatfelvétel eredménye azt mutatja, hogy a fiatalok az anyanyelv mellett nem a származást, hanem az állampolgárságot - megközelítőleg azonos mértékben - tartják a legfontosabb kritériumnak. A felnőttek magyarságértelmezésétől eltérő másik sajátosság, hogy az önmeghatározás csak harmadikként, az anyanyelv és az állampolgárság után szerepel a fontossági rangsorban. A különböző magyarság szempontok összekapcsolódásának vizsgálatát, a magyarság fogalom szerkezetét mindkét esetben főkomponens-analízissel elemezték, s az egyéni önmeghatározás mindkét vizsgálatban önálló faktorban különült el (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1995). A fiatalok magyarság fogalmát feltehetően a lakóhely, illetve a regionalitás is befolyásolja: 1993-ban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középiskolásait reprezentáló 1165 fős mintán végzett vizsgálatunkban az anyanyelv mellett nem az állampolgárságot, hanem a származást említették legtöbbször mint a magyarsághoz szükséges kritériumot (Murányi 1995). Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a tizenévesek magyarság fogalmát a két nemzetfogalom-koncepció egy-egy elemének (állampolgárság, illetve anyanyelv) kiemelt hangsúlyozása és az önmeghatározás külön típusként való elkülönülése jellemzi.

Az északír vizsgálat kérdőívében szereplő nyitott kérdésre - “How do you define your national identity?” - adott válaszokat a kategóriánként előforduló alacsony elemszámok miatt két csoportba soroltuk.²⁵ A nemzeti identitásukat írként meghatározó hallgatók 56 százalékos arányával szemben a válaszadók 33 százalékát soroltak a brit önazonosságot jelölő kategóriába. Figyelemre méltó, hogy minden tizedik (11 százalék) belfasti hallgató vagy nem válaszolt, vagy kitérő választ adott. Nemzeti identitás és vallási hovatartozás - a több éve végzett északír lakossági kutatások eredményeihez hasonlóan - erősen átfedik egymást. Az önmagukat írnek tartó hallgatók 80 százaléka katolikus, 18 százaléka református, míg a brit nemzeti hovatartozást jelölők kétharmada (66 százalék) protestáns, 17 százaléka katolikus.²⁶ A katolikus kisebbség és a protestáns többség közös jellemzője, hogy mindannyian brit

állampolgárok. Ezért a belfasti kutatás kérdőívén annak ellenére, hogy a megkérdezettek 56 százaléka írként határozta meg magát - a Nagy-Britanniához, a több nemzetet magába foglaló brit egységhez tartozás kritériumait vizsgáltuk. („To consider somebody a British national in your opinion he/she must have a following charecteristics.”)

A magyar egyetemisták kérdőívén a magyarság, az északír hallgatónál a több nemzetet integráló brit kategória négy lehetséges kritériumát soroltuk fel. A csoporttagság szükségességét olyan kijelentésekről kellett eldönteni a megkérdezetteknek, melyek közül kettő (állampolgárság és terület) az államnemzet-, a másik kettő (anyanyelv és származás) a kultúrnemzet-koncepcióhoz kapcsolható. A magas válaszhány-különösen az északír hallgatók mintájában - az ilyen típusú kérdésekkel szembeni bizonytalanságot tükrözi.

3. tábla *A magyar/brit hovatarozási kritériumok megítélése*
*A kritériumot szükségesnek tartók százalékában**

	Magyar egyetemisták	Északír egyetemisták
Az anyanyelv magyar/angol legyen	45 (15)	27 (17)
Magyar/brit állampolgár legyen	56 (9)	66 (13)
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	26 (10)	41 (13)
Legalább az egyik szülő magyar/brit legyen	22 (7)	41 (18)

* Zárójelben a válaszhányok arányát közöljük

A magyar egyetemisták - az elmúlt évek hazai ifjúsági vizsgálataihoz hasonlóan - az állampolgárságot és az anyanyelvet jóval fontosabbnak tartották a nemzeti hovatarozásban, mint a területi és a származási kritériumokat. Az északír egyetemisták számára elsősorban az állampolgárság fontos, az anyanyelv a legkevésbé szükséges feltétel. Valószínű, hogy ebben az akcentustól eltekintve lényegében közös nyelv evidenciája is nagy szerepet játszik. A brit nemzettudat jogi elemének hangsúlyozása nem meglepő, hiszen a Nagy-Britanniát alkotó négy ország lakosait a brit állampolgárság foglalja egyfajta „nemzetek feletti államnemzeti” egységbe. Kutatásunk metodikai korlátai miatt nem volt lehetőségünk annak vizsgálatára, hogy az északír nemzeti ideológiában hogyan kapcsolódik egymáshoz a történelmileg kialakult integratív brit nemzettudat és a kisebbségi és regionális önállóságtudat. Arra viszont választ kaphatunk, hogy mennyiben módosítja a brit kategória elemeinek megítélését az északír egyetemisták önbesorolással definiált nemzeti identitása. A brit identitás különösen az állampolgárság esetében „erősíti fel” a Nagy-Britanniához tartozás elemeit. Az ír identitás vállalói a brit hovatarozás kritériumaival szemben kevésbé szigorúak, de a szükségesség megítélésének sorrendje a britekéhez hasonló.

4. tábla *A brit hovatarozási kritériumok megítélése*
az északír egyetemisták identitás alapján elkülönült csoportjaiban
A kritériumot szükségesnek tartók százalékában

	Ír identitású csoport	Brit identitású csoport
Az anyanyelv angol legyen	29	33
Brit állampolgár legyen	73	83
Nagy-Britanniában éljen	41	43
Legalább az egyik szülő brit legyen	47	55

Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatarozás. Kutatásaink során eleve feltételeztük, hogy a nemzeti hovatarozás és a demokratikus attitűdök között kapcsolat van. Az eredmények szerint a feltételekhez nem kötött magyarság - hasonlóan a brit hovatarozás nyitott értelmezéséhez - a demokrácia értékeinek nagyobb mértékű elismerésével jár együtt. A magyarságkritériumok szükségességét elutasító egyetemistákat a demokratikus

magatartásformák legtöbb dimenziójában nagyobb átlagérték jellemzi. Ez a tendencia nem érvényesül maradéktalanul az anyanyelv és az állampolgárság esetén. A magyar egyetemisták demokratikus attitűdje a kultúrnemzeti koncepció központi eleme, csak az anyanyelv esetében tért el a többi kritériumtól. A nyelvi magyarságkritérium szükségességét hangsúlyozó egyetemisták demokratikus átlagainak majdnem mindegyike (az állampolgárságot támogatók esetében három dimenzióban) magasabb, mint e feltételeket elutasító csoportoké. Úgy tűnik, hogy a nemzetfejlődés herderi paradigmájában és a magyar kultúrában egyaránt kitüntetett szerepet játszó nyelv hatása abban az értelemben pozitív, hogy a magyarság fogalomban domináns nyelvi kritériumot támogatók demokratikus attitűdjei nyitottabbak. Hasonló tendencia érvényesül a szólásszabadság- és a magyarságkritérium között, ami a magyarság nyelvi értelmezése és a szólásszabadság mint leginkább elfogadott demokratikus érték kapcsolatát jelenti.

5. tábla *A demokratikus magatartásformák és a magyar hovatartozás kritériumai A dimenziók átlagpontjai*

	Szülő-kritérium		Terület-kritérium		Állampolgárság-kritérium		Anyanyelv-kritérium	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai jelentőség	15*	23	17	24	20	23	22	19
Politikai cinizmus	33*	45	37	44	39	45	43	39
Gazdasági egyenlőség	55*	43	46	46	44*	53	48	45
Társadalmi és etnikai egyenlőség	40*	53	42	52	50	48	46	51
Politikai egyenlőség	16**	35	28	34	30	29	34*	26
Szólásszabadság-speciális	25	31	30	31	27*	34	32	27
Szólásszabadság-általános	80	76	81	77	76	79	79	78
A játék szabályai	36*	47	41	46	44	46	43	47

* p 0,005; ** p 0,001

A demokratikus attitűdök és a hovatartozási szempontok megítélésének nyitottsága közötti kapcsolat független attól, hogy a megkérdezett egyetemisták a kultúrnemzeti vagy az államnemzeti fejlődési modellhez közel álló szocializációs környezetben élnek-e. A brit hovatartozás-kritériumok szükségességét elutasító északír egyetemistákat - a magyar hallgatóknál nagyobb mértékben - a demokratikus magatartásformák legtöbb dimenziójában nagyobb átlagérték jellemzi. A feltételekhez kötött, illetve nem kötött brit hovatartozás megítélése a demokrácia értékeinek még inkább eltérő fontossági sorrendjével jár együtt. Az Észak-Írország politikai kultúráját meghatározó, a vallási és etnikai hovatartozás mentén jelentkező unionista-nacionalista elkülönülés lényegében - de nem kizárólagosan - területi probléma. Ezt jelzik a mi eredményeink is, mivel a brit hovatartozás és a demokrácia értékeivel való azonosulás közötti lineáris kapcsolatban a területi kritériumnak eltérő a szerepe. A politikai és társadalmi egyenlőség mellett „A játék szabályai” megnevezésű demokratikus dimenzió átlagpontjai magasabbak a területdimenziót szükségesnek ítélik körében. Az északír területi kérdéstől nem választható el az ezzel összefüggő társadalmi-etnikai egyenlőség problémája. A brit hovatartozás-kritériumok megítélésén keresztül a társadalmi egyenlőségnek mint demokratikus értéknek van eltérő szerepe. A brit hovatartozás nyitottságát jellemző magasabb demokratikus átlagpontok az államnemzeti koncepcióhoz kapcsolható identitáskritériumoknál (állampolgárság és terület) mutatnak ellentétes értékeket, de csak egy esetben: a társadalmi és etnikai egyenlőség dimenziójában.

6. tábla *A demokratikus magatartásformák és a brit hovatartozás kritériumai A dimenziók átlagpontjai*

	Szülő-kritérium	Terület-kritérium	Állampolgárság-kritérium	Anyanyelv-kritérium
--	-----------------	-------------------	--------------------------	---------------------

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1997. 8. évf. 3-4.sz.

	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai jelentőség	31	37	29	38	31	42	34	34
Politikai cinizmus	21	21	18	24	20	23	20	21
Gazdasági egyenlőség	77	79	78	78	78	81	74	80
Társadalmi és etnikai egyenlőség	66	77	75	71	96	75	64	76

	Szülő-kritérium		Terület-kritérium		Állampolgárság-kritérium		Anyanyelv-kritérium	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai egyenlőség	52**	75	65	61	63	69	61	65
Szólásszabadság - speciális	64**	77	65*	74	69*	76	66*	73
Szólásszabadság-általános	94	95	92*	96	93	97	92	95
A játék szabályai	58*	67	65	62	63	65	60	63

* p 0,005; ** p 0,001

Demokratikus magatartásformák és vallás. A demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatartozásától. Az északir hallgatók közül a protestánsok, a magyar egyetemistamintában a katolikusok magatartása demokratikusabb. Az eredményeket csak hipotetikusán tudjuk értelmezni, mivel a vallás és a demokratikus attitűdök közötti kapcsolat empirikus vizsgálatának hiánya miatt csak a katolicizmus és a protestantizmus eltérő sajátosságai és a McClosky-tesztben használt értékek tartalma nyújthatnak támpontot.

A protestánsnál sokkal szabályozottabb, rigidebb és hierarchikusabb struktúrájú katolikus egyház előírásainak maradéktalan betartása, a katolikus egyház különleges helyzete és súlya mindig is jellemezte Írországot. A sok tekintetben antiliberalis (és antimodernizációs) értékrend többgenerációs átörökítése mellett feltehetően a katolikus kisebbségi lét zártságának és az ehhez kapcsolódó erős nacionalizmusnak is szerepe van abban, hogy az amerikai liberális demokrácia értékei közelebb állnak a protestáns északir egyetemistákhoz. A vallási és politikai kisebbségi helyzet azonban magyarázatot ad arra is, hogy a katolikusok nagyobb mértékben támogatják a társadalmi és a gazdasági egyenlőség értékeit, valamint többen gondolják úgy, hogy a politikai folyamatok befolyásolhatatlanok.

A magyar minta eredményeit Debrecen vallási sajátosságaival magyarázhatjuk. Ismeretes, hogy a reformáció a lelkiismereti szabadság olyan alapelvét valósította meg, amelynek központi eleme az istennek tudatosan felelős személyiséget képviselő individualizmus. A debreceni „nyakas kálvinizmus” szépirodalomban is megörökített hagyományai az egyén fontosságát feltehetően megerősíthették. Ez ütközhetett a demokrácia közösségi értékeit kiemelő McClosky-kijelentéssor állításaival. Ha elfogadjuk, hogy a kisebbségi lét inkább igényli a demokráciát, akkor a debreceni reformátusok többségi helyzetének is köszönhető, hogy a katolikus egyetemistáknak a demokratikus magatartásformák hat dimenziójában is nagyobb az átlagpontjuk. A református vallás egyénközpontú társadalomszemléletének dominanciáját mutatja az is, hogy a protestánsokat a szólásszabadság és a személyes politikai szerep hatékonyságának megítélése nagyobb mértékben jellemzi, mint a katolikusokat. További hipotetikus magyarázatul szolgálhat a hazai vallásszociológiai kutatások azon megállapítása, mely szerint a katolikus-nemkatolikus arány lényegesen eltér a liberalizmus-konzervativizmus skálán viszonylag jól elkülönülő politikai pártok szavazóbázisán belül. A katolikusok lényegesen többen vannak a konzervatív politikai értékeket megjelenítő KDNP, MDF és FKGP szavazói között, mint a konzervatívnak kevésbé tekinthető parlamenti pártokban (Tomka 1996).

7. tábla *A demokratikus magatartásformák és a felekezeti csoportok
A dimenziók átlagpontjai*

	Magyar protestáns	Magyar katolikus	Északír protestáns	Északír katolikus
A játék szabályai	45	50	66	61
Szólásszabadság-általános	78	73	97	93
Szólásszabadság-speciális	22**	35**	71	71
Politikai egyenlőség	28	35	65	65
Társadalmi és etnikai egyenlőség	43	48	67	75
Gazdasági egyenlőség	44	46	70**	83**
Politikai cinizmus	41	48	24	20
Politikai jelentőség	27	23	41*	29*

* p 0,005; ** p 0,001

Nemzeti hovatartozás-típusok. A magyarság és a brit hovatartozás kritériumai mindkét vizsgálatban azonosak, így az összevont adatbázis négy változójával végeztük el a kritériumok kapcsolódásának leírására alkalmas főkomponens-analízist. A két főkomponensbe rendeződött kritériumok szerveződési elve az államnemzeti és a kultúrnemzeti nemzetkonceptió, amelyeket leginkább az állampolgárság pozitív (államnemzeti faktor), illetve negatív (kultúrnemzeti faktor) faktorsúlya különít el. Az anyanyelv- és a területkritérium szintén a két nemzetfejlődési koncepció logikája szerinti súllyal szerepel a főkomponensekben, viszont a származás-az elkülönülés szempontjából -indifferens szerepét jelzi, hogy mindkét főkomponens kialakításában pozitív súllyal van jelen.

8. tábla *A magyar/brit hovatartozási kritériumok alapján elkülönült főkomponensek
Faktorsúlyok alapján*

	Államnemzeti faktor	Kultúrnemzeti faktor
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	0,70	0,02
Magyar/brit állampolgár legyen	0,66	-0,21
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	0,70	0,02
Legalább az egyik szülő magyar/brit legyen	0,76	0,23
Magyarázott varianciahányad - százalékban	38,4	25,6

A lényegesen különböző történelmi tradíciókat magában foglaló politikai kultúra és szocializációs környezet a hovatartozási kritériumok kapcsolódásában is nyomon követhető: a magyar egyetemistákat az államnemzeti koncepció elutasítása, az északír hallgatókat ennek preferálása jellemzi. Ez azt is jelenti, hogy részben igazolódott az a hipotézisünk, mely szerint az államnemzeti modellt előnyben részesítők nagyobb számban elfogadják a liberális demokrácia értékeit, mint a herderi etnikai nemzetfogalom támogatói.

Láttuk, hogy az államnemzeti koncepciót igenlő északír hallgatókat a demokratikus dimenziók többségében nagyobb átlagértékek jellemezték, mint az azt elutasító magyar egyetemistákat. Azonban ez egyik esetben sem jár együtt a kultúrnemzeti koncepció támogatásával, illetve kirekesztésével. Az anyanyelv fontosságát hangsúlyozó véleményítúpushoz való semleges viszonyunk két következménye van. 1. A nyugat-európai és a közép-európai leendő értelmiségiek két mintájában az összekapcsolódó nyelvi-származási szempontok nem befolyásolják a tágabb csoport-hovatartozás megítélését. 2. A demokratikus értékek szerinti elkülönülés csak az államnemzeti koncepcióhoz való viszonyban jelentkezik, mivel a kultúrnemzeti koncepciót sem az északír, sem a magyar egyetemisták nem támogatják. Ugyanakkor nem beszélhetünk az államnemzeti koncepció elfogadásának vagy elutasításának kizárólagosságáról sem, mivel az államnemzeti faktorban a származás a

legnagyobb súllyal szerepel. A kétféle nemzetkepcióhoz kapcsolható hovatarozási típus szerveződésében a származáskritériumnak egyfajta áthidaló funkciója van, amely az egyetemisták gondolkodásában - az államnemzeti faktor esetében - a két nemzetkepció elemeinek együttes jelenlétét biztosítja. Ebből a dominánsan államnemzeti, de a származás miatt heterogén vélemény típusból hiányzik a nyelv, amely a homogén kultúr nemzeti faktorban meghatározó. Az állampolgárságot markánsan elutasító és egyúttal az anyanyelvet erősen hangsúlyozó vélemény típusúhoz való semleges viszony mindkét almintánál azt jelzi, hogy az egyetemisták- éljenek akár Magyarországon, akár Észak-Írországon - nemzeti hovatarozásukat nem a nyelv-állampolgárság dichotómiát élesen tartalmazó gondolati logika alapján, hanem a nyelvet kirekesztő, a származást az államnemzeti koncepcióval rokon kritériumelemekbe beemelő, „kompromisszumos” vélemény típus elfogadásával vagy elutasításával definiálják. Az inkább államnemzeti faktornak nevezhető tényező magyar elutasítása és északír támogatása - a két régió nemzetfejlődési tradícióinak tükrében - logikusnak tűnik. Azonban csak további kutatások adhatnak választ arra a kérdésre, hogy mi motiválja ezt a kultúr nemzeti faktorttal szembeni, régióktól független konfliktuskerülő attitűdöt.

Az önbesorolás alapján elkülönült két északír csoport közül a britekre inkább jellemző az államnemzeti koncepcióval rokon hovatarozási típus elfogadása. Ha a kétféle nemzetkepcióhoz közeli hovatarozástípusokat leképező főkomponensek score-átlagait felekezeti csoportok szerinti bontásban vizsgáljuk, elemzésünk talán legérdekesebb összefüggésére derül fény. Az államnemzeti koncepciót a magyar egyetemisták felekezeti hovatarozástól függetlenül elutasítják, az északírek támogatják, de a nyelvi kritériumot kirekesztő típusúhoz való viszony intenzitása már eltérő. A vallás mintegy felerősíti az államnemzeti típus elfogadását, illetve elutasítását: ha az egyetemista megkérdezett északír és protestáns, akkor az államnemzeti koncepció elfogadása valószínűleg jellemzőbb rá, mint ha katolikus lenne. Ha a válaszadó magyar és katolikus, akkor az elutasítás jóval valószínűbb, mint ha a protestáns felekezethez tartozna.

Mint láttuk, a nyelvi kritériumot kiemelő kultúr nemzeti koncepcióhoz való viszony semleges volt a magyar és az északír egyetemisták körében. Ha követjük a Lazarsfeld-paradigma (Lazarsfeld-Pasanella-Rosenberg 1972) logikáját, és az eredeti mintákat felosztó vallási csoportok szerinti score-átlagokat nézzük, ez a semlegesség megtörik, mivel az északír protestáns és a magyar katolikus egyetemisták - az államnemzeti koncepcióhoz való eltérő viszonyulás ellenére - egyaránt támogatják a nyelv szerepét hangsúlyozó kultúr nemzeti hovatarozás koncepciót. Korábban megállapítottuk, hogy a demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatarozásától. Láttuk, hogy az északír hallgatóknál a protestánsok, a magyar egyetemistáknál a katolikusok bizonyultak a liberális demokrácia értékeivel szemben toleránsabbnak. Így feltételezhetjük, hogy a kultúr nemzeti koncepció támogatásában szerepe van a liberális demokrácia értékei vállalásának. Kutatásunk metodikai korlátai miatt óvatosan kell értelmezni azt az adatok sugallta következtetést, miszerint a kultúr nemzeti koncepcióval rokon hovatarozás vállalása a vallási jellemzőkhöz kapcsolódik, és egyúttal a demokrácia liberális értékeinek nagyobb mértékű elfogadásától függ.

9. tábla *A magyar/brit hovatarozási kritériumok alapján elkülönült főkomponensek score-átlagai*

	Államnemzeti faktor	Kultúr nemzeti faktor
Magyar egyetemisták-teljes almintá	-0,28	0,01
Északír egyetemisták-teljes almintá	0,33	-0,01
Magyar egyetemisták-protestánsok	-0,13	-0,09
Északír egyetemisták-protestánsok	0,55	0,16
Magyar egyetemisták-katolikusok	-0,61	0,15
Északír egyetemisták- katolikusok	0,40	-0,01

Északír egyetemisták- brit identitás	0,43	-0,06
Északír egyetemisták- ír identitás	0,23	-0,02
Északír egyetemisták- identitásválasz- hiány	0,53	0,30

Összegzés

A magyar és északír egyetemisták körében végzett összehasonlító kutatásunk azt igazolta, hogy a nyugat-európai nemzetfejlődéshez köthető államnemzeti modell elfogadónak körére inkább jellemző a modern demokrácia értékeinek vállalása, mint a herderi etnikai nemzetfogalom (kultúrnemzeti modell) támogatói között.

A hazai ifjúsági vizsgálatok eredményeivel összhangban a magyarság definiálásához a magyar egyetemisták az *állampolgárságot* és az *anyanyelvet* jóval többen tartották szükségesnek, mint a területi és a származási kritériumokat. Az északír egyetemisták elsősorban az *állampolgárságnak* tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, az anyanyelv számukra a legkevésbé fontos feltétel. A nemzeti hovatartozási kritériumok szükségességének elutasítása - függetlenül attól, hogy a szocializációs környezet a kultúr/emikai nemzeti vagy állam/polgári nemzeti fejlődési modellhez állt-e közel - mindkét felvételnél a demokratikus értékek nagyobb mértékű igénylésével jár együtt. Ugyanakkor a magyar egyetemistákat az államnemzeti koncepció elutasítása, az északír hallgatókat ennek preferálása jellemzi. Ez azonban egyik esetben sem jár együtt a kultúrnemzeti koncepció támogatásával, illetve kirekesztésével. A demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatartozásától. Míg az északír hallgatóknál a protestánsok, addig a magyar egyetemistamintában a katolikusok magatartása demokratikusabb.

A két kutatás eddigi következtetéseihez hasonlóan további empirikus vizsgálatok szükségesek annak a megállapításnak a metodikailag korrekt igazolásához, mely szerint az egyetemistáknak a kultúrnemzeti koncepcióhoz való semleges viszonya csak látszólagos, mivel az a felekezeti hovatartozáson keresztül a demokratikus értékekhez való viszony függvénye.

JEGYZETEK

- 1 A két legfontosabb kötet Szabó Ildikó: *Az ember államosítása*. Budapest, Tekintet Könyvek 1990.; Kéri László: *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet 1989.
- 2 Az angolszász irodalomban használt citizenship fogalmat - jobb híján - (hon)polgáriságként, fordítva használjuk.
- 3 Ilyen kutatásra példa Csanádi Márton és Lux Ambrus vizsgálata: *A politikai rendszer változása és értéktudat*. 300 budapesti középiskolás társadalmi és politikai értékrendje. Kutatás közben. Budapest, Oktatáskutató Intézet 1992.
- 4 A Soros Alapítvány ösztöndíja lehetővé tette, hogy a debreceni szerző 1995. október-december között három hónapot tölthetett a belfasti Queens University, European Studies Institute vendégeként.
- 5 Lásd bővebben: Joó Rudolf *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest, Gondolat 1988.; Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában*. Budapest 1978. 6 Lásd bővebben: Bryant, Christopher G. A.: Civic Nation, Civic Society, Civil Religion. In: *Civil Society. Theory, History and Comparison*. Ed.: Hall, A. John. Cambridge, Polity Press 1995.
- 7 Napjaink nacionalizmussal foglalkozó kutatói közül talán Benedict Anderson érvel leginkább amellett, hogy a nemzetek minden esetben konstrukciók, azaz „elképzelt közösségek” (imagined communities). Lásd: Anderson 1991.
- 8 A modernizációs folyamat egyik legkorábbi szociológiai elemzésére lásd: Bendix 1969. 9 Nicos Mouzelis kategorizálása szerint az egyes típusok a következő sajátosságokkal bírnak: az integratív módra az jellemző, hogy a lakosság bevonása a nemzeti politikai küzdőtérbe viszonylag autonóm struktúrák által történik; a korporatív-klientista modellben a lakosságot a központi színterekbe személyes kapcsolatok, igen nagy mértékben egyediségre épülő patrónus-kliens hálózatok által kapcsolják be. Ezek a hálózatok jellegzetes módon átszövik a társadalmat, nemcsak hogy nem követik hanem éppen ellenkezőleg, aláássák a horizontális politikai szerveződés irányvonalait. Pártok és szakszervezetek szerveződése, tagjaik toborzása tehát nem

- annyira univerzalisztikus, mint inkább partikuláris kritériumok alapján történik. A harmadik a korporatív-populista típus jellemzője, hogy az aktív politizálásba nem horizontálisan szerveződő érdekcsoportok vagy vertikális irányban kialakult klienshálózatok, hanem egy karizmatikus vezéralak által kapcsolódnak be. Ebben a modellben kulcsfontosságú, hogy a tömegek valóban kövessék e vezéralakot, akinek karizmája a legitimitás legfőbb forrása. A civil társadalom és a köz szférája között a fő kapcsolatot e vezér plebejus szervezete (ha egyáltalán létezik ilyesmi) jelenti.
- 10 Forrás: *Social Attitudes in Northern Ireland. The fourth report 1994-1995*. Ed.: Breen, Richard-Devine, Paula-Gillian, Robinson. Appletree Press.
- 11 A teljes és a két alminta nem szerinti megoszlása: férfi 20, nő 80 százalék. A korcsoportok arányai: 1973-ban vagy korábban született 54, 1974-ben született 27, később született 19 százalék.
- 12 Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a 20 éves és annál idősebb népességre vonatkozóan a római katolikusok aránya 63,5 százalék, a reformátusoké 20,9 százalék. Ugyanezen korosztályra vonatkozó, 1991-es kutatás adatai: római katolikus 69,9 százalék, református 17,8 százalék (Szántó János: Vallásosság, vallásos hiedelmek Magyarországon. In.: *Társadalmi riport 1992*. Szerk.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. Budapest, TÁRKI 1992.) Az 1992-es felekezeti kutatás adatai szerint 100 protestánsra 357,7 katolikus jutott (Kozma Tamás-Nagy Péter Tibor-Szigeti Jenő-Tomka Miklós: *Felekezeti megoszlás Magyarországon*. Zárótanulmány. Budapest, Oktatókutató Intézet 1994.)
- 13 A budapesti, pécsi és szegedi egyetemisták 570 fős mintájának 63 százaléka tartozott valamilyen felekezethez, 47,5 százalékuk katolikus volt, 8,6 százalékuk református (Gábor Kálmán-Balog Iván: *The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Young*. *Educatio* 1995. 2.). Az 1992-ben 10-17 évesek 4000 fős mintáján készült kutatás eredményei szerint a megkérdezettek többsége (56 százalék) katolikusnak vallotta magát. Református 15, evangélikus 3 százalék (Csepeli-Závecz 1995).
- 14 Az 1991-es népszámlálás adatai szerint Észak-Írországbán a protestánsok aránya 50, a katolikusoké 38 százalék. Az 1993-as NISA Survey mintájában a válaszadók 58 százaléka volt protestáns, 32 százaléka katolikus. Forrás: *Social Attitudes in Northern Ireland. The fourth report 1994-95*. Ed.: Richard Breen, Paula Devine, Gillian Robinson. Appletree Press.
- 15 Az 1993-as NISA-vizsgálat - amelyre már többször hivatkoztunk - adatbázisát felhasználva a 18-25 éves korcsoportra vonatkozóan a következő felekezeti megoszlásokat kaptuk: katolikus 50, protestáns 35 százalék.
- 16 Mindkét almintában 42 százalék a templomba járási gyakoriságukat ritkának jelölők aránya.
- 17 A protestáns hallgatók templomba járási gyakorisága; magyar alminta: soha 29, ritkán 49, gyakran 22 százalék. Északír alminta: soha 22, ritkán 46, gyakran 32 százalék. A katolikus hallgatók templomba járási gyakorisága; magyar alminta: soha 25, ritkán 47, gyakran 28 százalék. Északír alminta: soha 12, ritkán 39, gyakran 50 százalék.
- 18 Ranade, Wendy-Norris, Pippa: *Democratic Consensus and the Young. A Cross-National Comparison of Britain and America*. *Youth & Society* 15. No. 4. June 1984.; Szekeres Melinda: *Bölcsészhallgatók és a demokratikus megegyezés*. Hipotézisek egy elővizsgálat kapcsán. Debrecen 1989. Kézirat.
- 19 Key, V. O.: *Public Opinion and the Decay of Democracy*. *Virginia Quarterly Review* 37. (Autumn, 1961) 481-94.
- 20 A legutóbbi, elitekre vonatkozó kutatások szintén kiemelt jelentőséget tulajdonítanak az elitek demokratikus értékek melletti elkötelezettségének. Újabban ezt egyes szerzők (Etzioni-Halevy 1995) - a korábbi megközelítésekkel eltérően - az elitek relatív autonómiájának mértékétől teszik függővé.
- 21 A demokráciával kapcsolatos McClosky-értékek: 1. egyetértés, illetve beleegyezés; felelősség, illetve elszámoltathatóság; 2. korlátozott, illetve alkotmányos kormányzat; 3. képviselő; 4. többségi uralom; 5. kisebbségi jogok; 6. politikai ellenzéki elve; 7. gondolat-, illetve szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság; 8. egyenlő lehetőségek; 9. vallásos tolerancia; 10. törvény előtti egyenlőség; 11. törvényes védelemhez való jog; 12. a személyes döntés joga a személyes ügyekben.
- 22 Az egyes demokratikus dimenziók és fontosabb tartalmi jellemzői a következők: 1. A „játék szabályai” (Rules of the Game - a fair play szabályainak tiszteletben tartása, a jogszerű eljárás mód betartása, más jogainak tiszteletben tartása, a politikusok becsületessége, a törvényesség, a kisebbségi jogok) - II kijelentés. 2. Az általános szólás- és vélemény szabadság (General Statements of Free Speech and Opinion) nyolc kijelentés. 3. A szólásszabadság és eljárásjogok speciális alkalmazása (Specific Applications of Free Speech and Procedural Rights-konkrét helyzetekre, szituációkra alkalmazott szólás- és véleménynyilvánítás - specifikus, illetve alkalmazott gyakorlati formák) - kilenc kijelentés. 4. Politikai egyenlőség (Political Equality) -öt kijelentés. 5. Társadalmi és etnikai egyenlőség (Social and Ethnic Equality) -négy kijelentés. 6. Gazdasági egyenlőség (Economic Equality) - öt kijelentés. 7. A kormányzat és a politika iránti cinizmus (Cynicism toward Government and Politics - a politikai rendszerbe vetett hit, a rendszer befolyásolásának lehetőségei, a politikai-hatalmi intézmények és politikusok iránti bizalom) -14 kijelentés. 8. Politikai

- jelentéktelenség (Sense of Political Futility - a személyes részvétel esélyei, befolyás a politikára) -hat kijelentés.
- 23 Az eredeti 62 itemre adott egyetértő - elutasító válaszok - hasonlóan a későbbi táblákra is vonatkozó Cramer's V próbának megfelelően - minden esetben szignifikánsan különböztek.
- 24 A CEU Research Support Scheme támogatta A demokrácia szociális reprezentációja című nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi adatfelvételét és jelenleg is zajló elemzését Erős Ferenc (MTA Pszichológiai Intézet) vezeti. A 300 fős mintán végzett kérdőíves adatfelvétel során azt is vizsgálták, hogy a kérdezettek milyen elemekkel magyarázzák a demokrácia fogalmát. A kérdőívben felsorolt 33 kifejezést annak megfelelően kellett minősíteni, hogy milyen mértékben segít az adott fogalom a demokrácia szó jelentésének a magyarázatában. A főkomponens-analízis során elkülönült kilenc típusból a 18-23 éves korcsoportot a következő főkomponensek (és faktorsúlyok) jellemezték: politikai intézmények 0,12; egalitáriánus közjog 0,16; nemzeti ideológia -0,31; individuális érdek -0,22; individuális jog -0,17.
- 25 Megfelelő mintanagyság esetén az eredetileg kialakított kategóriák további, differenciáltabb, elsősorban az állampolgár-nemzettag kettős identitás elemzésére kínált volna lehetőséget: ír 33 százalék; brit polgár és brit nemzethez tartozó 23 százalék; északír 11 százalék; ír polgár 12 százalék; angol 10 százalék; nem értelmezhető 5 százalék; válaszhiány: 6 százalék.
- 26 Az 1993-as NISA-felvételből a fordított irányú kapcsolatra találtunk adatokat. A katolikusok 61 százaléka írnek 24 százaléka északírnek, 12 százaléka britnek, 1 százaléka ulsterinek tartotta magát, míg a protestánsok között az önmagát britnek tartók aránya 69 százalék. (Ulsteri 15, északír 11, ír 2 százalék.)

IRODALOM

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. 2nd edn. London, Verso 1991.
- Bendix, Raymond: *Nation-building and Citizenship*. New York, Action Books 1969.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég 1992.
- Csepeli György: Children of a Paradise Lost. In.: *From Subject to Citizen*. Ed.: György, Csepeli-Daniel, German-László, Kéri-István, Stumpf. Budapest, Hungarian Center for Political Education 1994.
- Csepeli György-Závecz Tibor: Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gázsó Ferenc, Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Gallagher, A. M.: Social Identity and the Northern Ireland Conflict. *Human Relations* 42. Number 10. 1989.
- Gázsó Ferenc: Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. In.: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gázsó Ferenc és Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Greven, Michael T.: A demokrácia és az intézmények. *Politikatudományi Szemle* 1. 1995. 9-20.
- Harcza István-Tomka Miklós: A felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. In: *Társadalmi Riport 1994*. Szerk.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. Budapest, TÁRKI 1994.
- Kende Péter: Szakítania nemzetállamisággal. In.: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Budapest, Osiris-Századvég 1994.
- Kéri László: Új kihívások előtt. In.: *Állam és polgár*. Szerk.: Csepeli György, Kéri László, Stumpf István. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete-Magyarországi Politikai Képzési Központ 1992.
- Lázár Guy: *A felnőtllakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1994.
- Lazarsfeld-Pasanella-Rosenberg (eds.): *Continuities in the Language of Social Research*. New York, Free Press 1972.
- McClosky, Herbert: Consensus and Ideology in American Politics. *American Political Science Review* 58. 1964. 361-382.

- Mouzelis, Nicos: *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin-America*. London 1986.
- Moxon-Browne, E.: National identity in Northern Ireland. In.: *Social attitudes in Northern Ireland*. Eds.: P. Stringer-G. Robinson. Belfast, Backstaff Press 1991.
- Murányi István: Középiskolások nemzet- és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2. 1995.
- Nagle, John D.: Political Generation Theory and Post-Communist Youth in East-Central Europe. *Research in Social Movements, Conflicts and Change* 17. 1994. 25-52.
- Simon János: A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban. *Szociológiai Szemle* 1. 1996.
- Stumpf István: Generációs kihívás egy új politikai-szocializációs erőterben. In.: *Állam és polgár*. Szerk.: Csepeli György, Kéri László, Stumpf István. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete-Magyarországi Politikai Képzési Központ 1992.
- Stumpf István: Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In.: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gászó Ferenc és Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Szabó Ildikó-Murányi István: Nemzet és magyarság. Állampolgárság és nemzeti hovatartozás egy vizsgálat tükrében. *Regio* 1. 1993.
- Szabó Ildikó: A politikai szocializáció nyomában. *Politikatudományi Szemle* 2. 1994.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal: A 14-15 évesek interkulturális vilásképe. *Regio* 4. 1995.
- Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 3. 1981.
- Tomka Miklós: Transformations of the religious system in Hungary at the end of the 20th century - with references to other Central-European societies. *Oreda, Conference in Sociology of Religion* 4. 1996. 19-21.
- Trew, Karen (QUB): What it means to be Irish seen from a Northern perspective. *The Irish Journal of Psychology* 15. 1994. 2&3.
- Waddel, Neil-Caims, Ed: Identity preferences in Northern Ireland. *Political Psychology* 12. No. 2. 1991.
- Weber, Max: *Economy and Society*. Ed. G. Roth and C. Wittich; California, Berkeley, University of California Press 1978.
- Wesolowski, Włodzimierz: The Nature of Social Ties and the Future of Postcommunist Society: Poland after Solidarity In: *Civil Society. Theory, History and Comparison*. Ed.: Hall, A. John. Cambridge, Polity Press 1995. 110-135.
- Whyte, J.: *Interpreting Northern Ireland*. Oxford, Oxford University Press 1990.

ISTVÁN MURÁNYI-ZOLTÁN BERÉNYI

Democratic Behaviour...

In our survey the main objective was to explore the relationship between national self-determination and forms of behaviour in which the relation to democracy manifested. The survey is based on the data collected in two universities. One of them is The Queen's University of Belfast in the United Kingdom, in Northern Ireland, the other one is the Lajos Kossuth University of Debrecen in Hungary. In both universities the data has been collected between full-time students, whose major is in social science. By doing a comparative analysis, in our work first we expected to explore the differences between the national identities and relations to democracy of students who has been subjects of political socialization in two distinctly different political and social environments.

Our comparative research between Hungarian and Northern Irish students has verified, that those who prefer the state-nation model characteristic for West European national

development are more likely to accept democratic values, than those of supporting the ethnic, or in Herderian terms the culture concept of the nation. Consistently with the results of national level Hungarian youth researches, our results demonstrated that in defining the Hungarian identity Hungarian students considered significantly more necessary to meet the criterias of citizenship and language than territory and origin. Northern Irish students first of all could be characterised by preferring to satisfy the requirement of citizenship, while language is the last criteria considered to be necessary. Regardless whether the socialization environment dominantly shows characteristics of a cultural/ethnic or state/citizen model of national development the rejection of necessity for national identity criterias in both samples coincided with stronger preference towards democratic values. At the same time Hungarian students could be characterised as those of rejecting the state-nation concept, while Northern Irish students clearly preferring it. Rejection or acceptance of the state-nation concept however in neither of the cases coincides with sound but opposite relation towards the culture concept of a nation. While among Northern Irish students the Protestants, in the Hungarian sample it is the Catholics who have a more democratic behaviour.

Intézet a határon

Van egy kisváros a dán-német határon, amely Közép-Európában még a földrajz iránt érdeklődők körében sem túlságosan ismert - és amelynek már a neve is gondok forrása. A város neve Abenra - de ki tudja ezt Skandinávián kívül helyesen leírni vagy kiejteni? Ezért maguk a dánok is bölcsőbbnek látják, ha városukat a külföldi fogyasztásra használt szövegekben Aabenraáként jegyzik. (Arról nem is beszélve, hogy németül Apenrade a település neve - de erről majd később.)

Aabenraában működik az 1976-ban alapított Institut for Graenseregionsforskning, azaz a Határrégió Kutatóintézet. Az intézet és kutatási profilja bemutatása kapcsán talán nem fölösleges e kevéssé ismert régió történetéről és népeiről is szót ejteni.

A régió és a határ

Aabenraa alig 25 kilométerre van a dán-német határtól. A határ - sok más európai határhoz hasonlóan - nem túlságosan régi: az első világháborút lezáró békekötések hozták létre. A régió történetéről érdemes tudni; hogy a jelenlegi határvonaltól körülbelül 60 kilométerrel északra és délre fekvő terület a XII. századtól 1864-ig schleswigi hercegségként önálló entitásként létezett a dán korona fennhatósága alatt. 1864-ben porosz-osztrák háború indult Dánia ellen, az ezt lezáró bécsi béke (október 30.) eredményeként Schleswig-Holstein tartomány Poroszország, illetve később Németország része lett. (A dán-német határ tehát a mainál lényegesen északabbra, Schleswig északi határán húzódott.) Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés viszont népszavazás tartására kötelezte Németországot az észak-schleswigi területen. Az 1920. február 10-i népszavazás körülbelül 75 százalékos eredménnyel a Dániához csatlakozás mellett döntött jöllehet a régió déli felén lévő 41 német többségű település Németország mellett voksolt. Az úgynevezett enbloc-népszavazás eredményeként olyan német többségű schleswigi települések kerültek Dániához, mint például Tonder-Tondern (76 százalék), Aabenraa-Apenrade (54 százalék) stb. Ezen népszavazás eredményeként alakult ki a máig érvényes dán-német határ. Egyben elkezdődött egy-szintén máig ható - szívós verbális - mentális küzdelem. Ugyanazt a régiót ugyanis - tehát a mai Dánia 1864-es és 1920-as határa közé eső területét - a németek (mind a hivatalos Németország, mind a régióban élő német kisebbség) abszolút következetesen *Észak-Schleswignek* nevezik- jellemző, hogy a térség, egyben Skandinávia egyetlen német napilapjának címe „Nordschleswiger” -, míg a dánok *Sonderjyllandnak*, azaz Dél-Jütlandnak hívják. A regionális öntudat a térségben hagyományosan igen fejlett. Érdekes adalék például, hogy a Németország mellett kampányoló 1920-as választási plakátokon nem a német, hanem a kék-fehér-piros schleswigi zászló szerepelt

Németek Dániában, dánok Németországban

A régió történetéből következik, hogy a határ mindkét oldalán jelentős számú, a szomszédos ország többségi nemzetéhez tartozó kisebbség él. A dániai németek számát 20-25 ezerre becsülik, a németországi dánokét pedig 50-60 ezerre.

A *dániai németek*. Amikor Észak-Schleswig Dánia része lett, a dán kormány és törvényhozás széles körű jogokat helyezett kilátásba a német kisebbség számára, elsősorban az oktatás területén. Megindult a németek integrálása a dán politikai életbe. Már 1920-ban megalakult máig létező politikai érdekképviseleti szervezetük, a Schleswigi Párt, Johannes Schmidt-Wodder evangélikus lelkész személyében pedig a német kisebbség képviselőhöz jutott a koppenhágai parlamentben.

A weimari köztársaság bukása után a békés fejlődést egyre inkább konfrontáció váltotta fel. A német kisebbségi szervezetek nemcsak határrevíziót követeltek, hanem fokozatosan a náci ideológia hatása alá kerültek. A status quo formális felrúgására 1940. április 9-én került sor, amikor Németország lerohanta Dániát. A schleswigi németek közül 2100-an önként csatlakoztak a Wehrmachthoz, Dánia viszont 1945-ben három ezer kisebbségi személyt ítélte el a megszállókkal való együttműködés miatt.

A háború után a helyzet viszonylag hamar rendeződött. A német kisebbség 1945 novemberében hűségnyilatkozatot tett a dán állam és az uralkodóház mellett.

A kisebbségkérdés átfogó szabályozására azonban még tíz évet kellett várni. Ezt a periódust zárta le az 1955. március 29-én aláírt Bonn-Koppenhágai Nyilatkozat, amely máig hatóan rendezi a két országban élő kisebbségek ügyét. A nyilatkozat megszületéséhez nagyban hozzájárult az is, hogy az NSZK-t 1955-ben felvették a NATO-ba. Nem lett volna kívánatos, hogy két nyugat-európai NATO-tag között rendezetlen kisebbségi problémák legyenek (Dánia a NATO 1949-es megalakulása óta tagja a szövetségnek.) A nyilatkozat később modellértékűnek bizonyult: Nyugat-Európában több helyütt mintának tekintették a kisebbségkérdés kezelésében.

A megállapodás megkötése óta a német kisebbség ismét részt vesz az ország politikai életében. 1953 é. 1964 között saját képviselőjük volt a dán parlamentben, az 1973-79-es periódusban a Liberális Párt vállalta érdekképviselői szerepüket. 1983-ban létrehozták a német kisebbség koppenhágai Titkárságát. A Titkárság közvetlen kapcsolatot tart a parlamenttel és a kormánnyal - így látja el a kisebbség érdekképviselői feladatát.

A már említett Schleswigi Párt főleg a regionális politikában érintett, képviselői jelen vannak a megyei és a helyi önkormányzatokban. Végül a schleswigi németek általános érdekképviselői szerve a Bund deutscher Nordschleswiger (BdN), az Észak-Schleswigi Németek Szövetsége. A BdN tevékenysége a politikán kívül a kulturális és a társadalmi élet úgyszólván valamennyi dimenziójára kiterjed. Fő célja a német identitás fenntartása. A BdN központja az Aabenraában székelő Deutsche Generalsekretariat, a Német Főtítkárság. A német intézményrendszer része emellett a már említett napilap, a Nordschleswiger, az aabenraai központi könyvtár, a helyi és iskolai könyvtárak - összesen huszonnégy, köztük három könyvtárbusz -, továbbá az oktatási rendszer. Az oktatási rendszer keretében tizenhét német magániskola, gimnázium és bentlakásos iskola működik, körülbelül 1400 diákkal, továbbá huszonnégy óvoda, 600 gyerekekkel. A Német Ifjúsági Szövetség huszonnyolc helyi egyesületet fog össze.

Németországi dánok. Körülbelül 50-60 ezer dán él Dél-Schleswigben, a lakosság 8-10 százaléka. Érdekes, hogy miközben számuk többszöröse a dániai németekének, nemzetközi szakmai körökben és politikai fórumokon talán kevésbé hallatják hangjukat, mint az utóbbi népcsoport.

A németországi dánok csúcsszervezete a Sydslesvigske Forening, a Dél-Schleswigi Egyesület. Huszonkilenc, főleg kulturális egyesületet és szövetséget tömörítő csúcsszervezet. Tevékenységének kezdete szintén 1920-ra nyúlik vissza, 1948-ig politikai pártként is működött; 1991-ben közel 18 ezer tagot számlált.

A németországi dánok szervezeti élete hasonlóképpen gazdagon strukturált, mint a határ északi oldalán élő németeké. Intézményrendszerük teljesnek mondható. Csak a fontosabb tényezőket említve: teljes vertikumú oktatási rendszer, ifjúsági egyesületek, egyház, könyvtárak, sajtó stb.

Az iskolarendszer 1991-ben 53 iskolából- 5239 tanulóval- és 63 óvodából- 1900 gyerek- állt. Flensburgban dán gimnázium működik. Ami az egyházat illeti: a dán kisebbség 99 százaléka lutheránus; 44 egyházközségük van, 24 lelkipásztor körülbelül 60 helyen teljesít szolgálatot, biztosít anyanyelvű istentiszteletet. A könyvtári rendszer a flensburgi központi könyvtárból, két városi könyvtárból, két könyvtárbusból, valamint az iskolai könyvtárakból

áll, körülbelül félmillió könyvtári egységgel. Az anyanyelvi sajtó vezető orgánuma az 1869-ben alapított és a régió legjobb napilapjaként számon tartott *Flensburg Avis*.

Békévé oldja az emlékezés?

A dán-német határvidéken a kisebbségi kérdések természetesen egészen más dimenzióban jelentkeznek, mint például Közép-Európa tájain. Maga a politikai háttér és a társadalmi közeg is gyökeresen különbözik: több évszázados polgári fejlődésre és erős gazdasági pozíciókra (ne feledjük, Flensburg tagja volt a Hansa Szövetségnek) épülő polgári demokráciákról, jóléti államokról és öntudatos helyi közösségekről van szó. Emellett mindkét állam bőkezűen támogatja a szomszédban, a demokrácia védőernyője alatt élő kisebbségeit.

É, mégis... Egy Németországban élő dán értelmiségi -aki családi okok miatt került oda: felesége a flensburgi dán gimnázium tanára-gettólétről panaszkodik, és az értelmiségi kibontakozás gátjait fájlalja. A dániai németek identitásuk korlátozásaként élik meg a nemzeti szimbólumok-így a zászló -használatára vonatkozó tiltó dán rendelkezéseket. (Dániában - miként egész Skandináviában - szinte minden ház udvarának kertjében fel van vonva a nemzeti lobogó. *Más zászló használatát-kivéve persze a diplomáciai képviselőket-a törvény nem engedi.*)

A történelmi múlt sérelmeit és a névhasználatért folytatott szimbolikus harcokat már említettük. Hogy a dán lakosság egy részében a történelmi sérelem, a nagy szomszédtól való félelem és ellenérzés máig tovább él, az bizonyítja, hogy éppen ottjártamkor, 1997 májusában utasították el a de facto már régen eurorégióként működő határtérség de jure eurorégióvá való nyilvánítását. A német sajtó értetlenül állt a történetek előtt. A dán nemzetiségű lakosságjelentős része élőlánccal tiltakozott a tervezet ellen. Pedig a térség a gyakorlatban már eurorégióként funkcionál, erre a mindennapi életben számos bizonyíték van; ilyen például az összehangolt környezetvédelem és területfejlesztés (víz- és csatornahálózat, árvízvédelmi és tenger lecsapolási projektek a holland *polderek* mintájára), az integrált közlekedési rendszer, továbbá a helyi lakosság ingázása, kölcsönös foglalkoztatása, sőt helyel-közzel hosszabb-rövidebb ideig való letelepedése a határ túlsó oldalán. (A térség egyébként hivatalosan szerepel az Európai Unió által a közelmúltban kijelölt úgynevezett EURES-határregiók között. Az EURES-program célja a foglalkozási és térségi mobilitás elősegítése az Unión belül, a tagországok bizonyos határzónáiban.)

A kérdést, véleményem szerint, az fogja eldönteni, hogy az érintett kisebbségek meddig *akarnak* németek, illetve dánok maradni. A demokratikus jogállam erre minden lehetőséget megad. De vajon ma is érvényes-e a schleswigiek 1920-as választási jelmondata: „Wir wollen Deutsch sein, / wie unsere Väter waren.” (Németek akarunk lenni, mint apáink voltak.)

Az Intézet

kutatási profilja lényegében három csoportba sorolható: regionális, társadalmi és történelmi kutatások. Zömük a tágran értelmezett regionális kutatások körébe tartozik. Ajelenlegi fontosabb témák, illetve projektek: helyi és regionális fejlesztés, a munkaerőpiac alakulása 2010-ig, a határon átívelő ingázás, mezőgazdaság és környezetvédelem, határ menti együttműködés és eurorégiók, regionális gazdasági modellek, regionális munkaerőpiaci modellek és adatbank.

A társadalomvizsgálat terén részint az életmódkutatások említendőek, részint bizonyos társadalmi csoportok - például a hátrányos helyzetű személyek - helyzetének elemzése, esetenként a helyi önkormányzatok megrendelésére. Idetartozik továbbá a turizmus, a szabad idő és a kultúra vizsgálata. A turizmus kutatásának különösen fontos altémái: turizmus a

periferiális régiókban, a turizmus mint munkaerőpiaci tényező, a turizmus szerepe a dán gazdaságban.

A történeti kutatások körébe elsősorban a két országban élő kisebbségek történelmének, továbbá a terület sorsát eldöntő békeszerződések kérdésének feldolgozása tartozik.

Az intézet szervezetéről és munkatársairól annyit, hogy 11 kutató dolgozik itt: négy közgazdász, három történész, valamint egy-egy szociológus, földrajzkutató, nyelvész és általános társadalmi kérdésekkel foglalkozó kutató. Az intézet éves költségvetése 7,7 millió korona (körülbelül 215 millió forint). Ennek felét a Kutatási Minisztérium, illetve Sonderjylland megye folyósítja, a másik fele pedig külső forrásokból, alapítványoktól, támogatásokból származik. Sok ez vagy kevés? Viszonyításul talán annyit, hogy a non profit magánintézetek kutatási költségvetése 162 millió korona volt Dániában 1993-ban, és ugyanabban az évben 582 millió koronát költöttek társadalomtudományi kutatások finanszírozására.

Éger György

IRODALOM

- Hansen, Ernst Siegfried: *Disteln am Wege. Von der Besetzung Dänemarks bis zu den Bonner Erklärungen*. Bielefeld, Deutscher Heimat-Verlag 1957.
- Steensen, Thomas: *Die friesische Bewegung in Nordfriesland im XIX. und XX. Jahrhundert (1879-1945)*. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag 1986.
- Becker-Christensen, Henrik: *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932*. I-II. Aabenraa, Institut for Graenseregionsforskning 1990.
- Noack Johan Peter: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*. I-II. Aabenraa, Institut for Graenseregionsforskning 1989.
- Toft, Gösta: *Die bäuerliche Struktur der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig*. Flensburg, Institut für Regionale Forschung und Information 1982.
- Unruh, Georg-Christoph -Steiner, Wolfgang: *Staats- und Selbstverwaltung in Schleswig-Holstein und Dänemark*. Husum, Matthiesen Verlag 1982.
- Von 1920 bis zur staatlichen Neuordnung nach dem zweiten Weltkrieg*. Kiel, Institut für Regionale Forschung und Information Verlag Schmidt and Klaunig 1982.
- Materialen zur Geschichte Schleswigs*. Apenrade, Deutschen Schul- und Sprachverein für Nordschleswig 1976.
- Demokratische Geschichte in Schleswig-Holstein X*. Gesellschaft für Politik und Bildung. Schleswig-Holstein e. V. Malik Regional Verlag 1996.
- Paul, Gerhard-Danker, Uwe-Wulf, Peter (Hg.): *Geschichtsumschlungen*. Sozial- und Kulturgeschichtliches Lesebuch Schleswig-Holstein 1848-1948. Bonn, Verlag Dietz 1996.
- Statistik 1996*. Kobenhaun Danmarks Statistik.

Bújtatott történelem, rejtett identitás

Szakál Gyula: Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében (1957-2000). Budapest-Győr-Pozsony, MTA Politikai Tudományok Intézete - Műhely Kht. - Nemzetiségi Dokumentációs Centrum 1997. 168 p.

Mint minden nagyra nőtt diszciplínának, a lassan legitimitást nyerő hungarológiának is megvannak a jeles tudorai, évkönyvei, fórumai, akik közé és ahová körön kívülről betörni igen küzdelmes feladat. Még küzdelmesebb, ha a szerző vidéki, ha státusa nem követel „a priori” elismerést, s ha nem sorjáznak neve alatt kötetek a könyvtári katalógusokban. Egyfajta „bekerülési stratégiának” kell érvényesülnie szakmai körökben, hogy az alanyi szerző aprólékos gyűjtőmunkával, finom elemzésekkel szerzett ismeretei figyelemre érdemesüljenek, s közismert tény, hogy ez mily sokaknak rendre nem sikerült.

Szakál Gyula esetében is efféle debütálásról van szó. Most megjelent kötete bizonyos keveseket fog szakmai vitára serkenteni, s vélhetően méltatlanul kevesen lesznek művének határon túli referensei is. Előre kell bocsátanom: nem a szerző hibája miatt. Épp ezért szükséges a kötetéről érdemi kritikai megjegyzéseket összegezni, bizonyos értelemben „felrázó” szándékkal, legalább a magyar társadalomtudományi közgondolkodás elé bocsátandó kérdések formájában.

Szakál Gyula munkája számos szempontból eltér egyfelől a nálunk bevett „hungarológiai” típusú szakirodalomtól, másfelől nemcsak hangütését, hanem módszerét tekintve is különbözik a szlovákiai magyar szakirodalom bevált tónusaitól. Egyfajta hibrid műfajú historiko-politiko-informatológiai szándékú forrástanulmány. Stílári kevertsége, egyéni hangja egyszerre erénye is, hibája is. A szerző mint történész a győri *Műhely* című kiváló folyóirat szerkesztője, egy sor eddig publikált dolgozatában a polgárosodás, a helyi identitás, a városlakú-mentalitás regionális sajátosságainak körülírásával foglalkozott, s érzékenyen láttatta a mindennapi lét technikáinak, a hazai civil társadalom életmódjának számos alapvonását, variációját (leginkább Győr városának XIX.-XX. századi modernizációs átalakulásában). Mostani kötetét, amely tematikai megújulást mutat korábbi elemzéseire képest, úgy találja a könyv ismertetője mint a „rejtett dimenziókat feltáró korszerű szemléletnek örvendetes bizonyítékát”, melynek segítségével „a hatalom, a politika, a manipulációk és a kisebbségi magyarság túlélési stratégiáiba pillanthatunk be”. A szerzői szándék fölöttébb izgalmas, hiszen nemcsak a hazai történettudományi irányzatok felfrissítésre szolgálhat ez a törekvés, hanem hidat alkothat a hazai nyilvánosságtörténet, a kortárs politikatudomány és a szimbolikus politikai elemzések között is.

„Forrásként a társadalmi nyilvánosság egyik fontos területét, a sajtót választotta” - igazít el a kötet ismertetője, amelyet a szerző pontosít a bevezetőben: a szlovákiai *Hét* című hetilap néhány kiválasztott évfolyamának (1957, 1968, 1977, 1990) tartalomelemzését és kommentálását vállalta. A kötet hátlapján közölt ismertető szerint: „A szerző tartalomelemzéssel és különféle kommunikációtechnikai eszközökkel feltárta a diktatúra nyelvét és a kisebbség túlélési stratégiáit”, bizonyítva azt a tételét, mely szerint „a verbális erőszak, a korlátozó, irányító és erőltető hatalmi nyelv mögött mindig megtalálható az emberi találékonyság és a nemzeti élniakarás”.

Szakál Gyula és kötete kétségbevonhatatlan érdeme, hogy teljesíti a hungarológiai kutatások intézményesült programjaiból a nyolcvanas évek első harmada óta szembeszökően megvalósulatlanul maradt célt: a Magyarországi Kutató Csoport (később Intézet) egyik nagyszabású terve volt akkoriban (a részben elkészült kutatások mellett) a külhoni magyarság léthelyzetét feltáró, áttekintő elemzés, amely a kisebbségi egzisztálás szociológiai, politikai és kulturális identitást körvonalazó dimenzióit a helyi értelmiség segítségével épülő városantropológiai felmérésekkel, illetve sajtóelemzésekkel tette volna megismerhetőbbé.

(Jelen sorok írója maga is részt vállalhatott akkoriban a jugoszláviai, főként a vajdasági városfejlődés, illetve a romániai falupusztítást megelőző erdélyi városiasodás történeti folyamatainak elemzésében, s ugyancsak a mérvadó helyi sajtó alapján próbálta megfejteni a latens társadalmi átalakulás kisebbségi jellegzetességeit.) Szakál Gyula hiánypótló munkát írt tehát, amelynek a jövőben helye lesz a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos alapvető szakirodalom polcán. Amit alább kritikai kifogásaim közé elegyíték az mindenképpen az elemzés értékeinek s a vállalat fontosságának aláhúzása mellett megfogalmazható tudományos teljesítményből ered, s úgy vélem, sokan lesznek, akik számára a szerző eleddig soha át nem látott összefüggéseket világít meg.

Szakál kötete a szlovákiai magyarság második világháború utáni létkörülményeit taglalja, mégpedig olyan aspektusból, amely egyaránt figyelemmel kíséri a „hivatalos” nemzetiségpolitika sorsdöntő lépéseit és a mintegy 600 ezres létszámú kisebbségi magyarságvédekező rutinjait, a „szocialista nemzetállami” asszimilációs stratégiákat, valamint azokat a kisebbségvédelmi céljait időnként nyíltan a hatalom szolgálatának alárendelő ideológiákat is, amelyek a CSEMADOK hatására „épültek” be a kisebbségi gondolkodásba.

A szerző a vállalt témakör kifejtésében látszólag időrendet tart 1957 és 1990 között, történeti analízisei és kommentárjai azonban át- meg átcikáznak olykor a jelzett évtizedeken, s emiatt időnként egy-egy kifejtésre érdemes gondolatmeneten néhány politikai töltetű érv kedvéért rendre átszökell. Ezt alkalmasint őszintén sajnálhatjuk, annál is inkább, mert egyes korszakokat minősítő gondolatmenetei újra meg újra visszaköszönnek. Egészében olybá tűnik, mintha egy nagyobb ívű tanulmány lenne kötetformára átkomponálva, utólag bevágott alcímekkel, amelyek gyakorta igen sokatmondóak, de számos ízben, még mielőtt az igényes kifejtésre sor kerülne, újabb alcím tolakszik elő; mindez publicisztikai megoldásként kiváló, a rigorózus tudományosságtól azonban idébb van. Egyszer-párszor tanúi vagyunk annak is, hogy a szinte kötetnyi mondandót ígérő hangzatos alcím (például a 82. oldalon: „Feszültségek és megoldási lehetőségek”) mindössze egyetlen évről számol be, sőt, csupán csak 1968 áprilisának sajtója alapján körvonalazza az 1960-as évek végére jellemző konfliktushelyzetet, ezen belül is javarészt arra világít rá, milyen morális alapja volt a kisebbségi politikai képviselőnek, amelynek több mint harminc esztendőnyi sérelmi politikát kellett „politikaképes” formában tárgyalnia... A szerző időnként tanárosan aprólékos, máskor akadémikus-nagyvonalúan kezel olyan történeti sorspillanatokot, amelyeknek értelmezésére mások egész kötetet szánnának (például 1956-57, 1968, 1989-90 eseményeire érdemes lett volna megkülönböztetett figyelmet fordítania).

A szerzői témakezelés és arányérzék szabadsága persze kívülről aligha korlátozható. Szakál kötetében végül is arányos képet találunk a szlovákiai magyarság belső nyilvánosságát és reprezentált politikai valóságát érintő alapkérdésekről, s a mű fölöttébb komoly *empirikus* hiányokat pótol. Nem mintha a szlovákiai magyar sajtóban nem lenne önreflexiós hajlandóság (épp ellenkezőleg: Fábry Zoltán, Dobos Lajos, Zalabai Zsigmond, Janics Kálmán, Turczell Lajos és mások publicisztikája szép példái ennek), hanem mert Szakál Gyula nem az ismert kisebbségi sérelmi pozícióból ítélkezik, nem kényszerül rá félreérthetetlen hízelgésre az ismeretlen cenzornak címzett mondatokban, s a párthűség vagy a kisebbségért érzett felelősségteljes félelem sem kényszeríti, hanem kritikus kívülállóként tud értékelni, egyúttal belelát a folyamatokba, érti az újság nyelvét és rejtett üzeneteit, tehát önfegyelmelés helyett az értelmezésre fordíthatja figyelmét. Kötetében áttekinti a térség kisebbségpolitikai folyamatait, s magabiztosan eligazodik köztük, hogy azután egyfajta „megértő szociológia” értelmében „megértő nyilvánosságtörténetet” rajzoljon ki a korszak eseménytörténetéből. Az empatikus szerzői szerepből azonban egyszer-másszor mintha kilépne néhány mondat vagy bekezdés erejéig, s egy-egy mondandójára olykor többször is visszatér (például a területrendezési praktikákkal vagy a „magyarnak maradni” kívánalom recitálásával kapcsolatosan). Ilyen esetekben nemcsak „beszélő”, közvetítő, értelmező szerepet vállal,

hanem „belebeszélő” tálalásmóddal hoz tudomásunkra jelenségeket. Ezzel együtt végül is plasztikus képet kapunk a szlovákiai magyarság életéselyeiről, megmaradásának döntő motívumairól, átlátva a hatalmi presszió megnyilvánulásának egyes szakaszait, s ezek jellemző jegyeit, változó szituációit és átértelmeződő szerepelvárásait.

A szlovákiai magyarság túlélési esélyeinek, lehetőségeinek, szocializmustörténeti stratégiáinak változása igen plasztikusan jelenik meg a kötet lapjain, de miközben a szerző vállalt célja az volt, hogy „kommunikációtechnikai” és politikai nyelvtörténeti megközelítésben mutassa meg a folyamatokról kialakuló képet, aközben keveredni látszik (nem csak a sajtónyelv hangzatos-patetikus szókészlete miatt) *a nemzetiség, a kisebbség, a kulturális kisebbség* és *az etnikum* fogalma; olykor maga is jogos kritikával illeti a bombasztikusan hamis „szocialista nemzet” vagy a „proletár nemzetköziség” kifejezéseket, mégsem helyezi el egyértelműen a nemzetiséget nemzethez viszonyított státusában, sőt hiányozni látszik a forráskritika is, elmarad a sajtószövegek „dekódolása”, a gesztusértékű üzenetek desiffrózása szintűgy. Nem mintha nem volna célzott olvasója ennek a kötetnek, de az egyszerű érdeklődőn túli szakmai közegben fölmerülhet a kétely: vajon a *Hét* mint választott orgánum egyedüli, a mindennapi élettől, a kormány- és párthatározatok érvényesülésétől, külpolitikai programoktól, nemzetközi egyezményektől, polgárjogi mozgalmaktól független torzításmentes tüköre, egyben empirikus bázisa lehet-e a csehszlovák kisebbségpolitikának?

A szerző több ízben kevesebbet árul el a hivatalos cenzor „tiltott” szövegek és a vélt olvasói reflexiók, a befogadók felfogáskülönbségéről, mint amennyit ígér. A sajtó mondanivalója, a cikkek címei, „üzenetei” számos esetben szerzői véleményt, fortélyt takarnak, így Szakál Gyula értelmezésében sajátos fogalmazástechnikák tanúi lehetünk, burkolt megnyilatkozások, hasonulások és csúsztatások, belenyugvó gesztusok és hamis azonosulások felfedezőivé válhatunk- de ebben a szerző olykor kevesebbet segít, mint amennyit célszerű vagy lehetséges volna, s nem könnyíti meg annak megértését, hogy végül is milyen ideológiai praktika, „ellenformanyelv” idézi elő a kisebbség verbális elnyomását a sajtón keresztül. Ugyanakkor ő maga azt állítja, hogy a „sematikus felszín” alatt ádáz verbális küzdelem folyt a túlélésért, vagy ami még izgalmasabb: a hatalom beszédmódjának „elértéséért”. Gyakorta beszél a hatalomról, de empirikus szociológiai fogalomkészlet hiányában adós marad „a hatalom” elméleti értelmezésével. Habermasra hivatkozva földézi, hogy egyes nézetek „a társadalmi kommunikációt a valódi cselekvések kiemelt aktomként kezelik...”-de elmulasztja megnevezni azokat, akik így tesznek. Viszont olyan „egységesnek” láttatja „a hatalom” falanxát, mintha az egynemű közeg volna, holott ismerjük - egyebek közt - Ota Sik vagy Z. Mlynar e korszak hatalmi csúcsapparátusára vonatkozó érveit, visszaemlékezéseit, melynek megosztottsága éppoly látványos volt, mint amilyen folytonos.

A szerző következtetései, részlemzéseinek hitelessége mindemellert a szlovákiai magyarság számára is bizonyonnyal elfogadhatók lehetnek. Ha nem is „helyettük”, de körülményeikről fogalmazza meg igen éleslátóan, hogy a többségi intolerancia, a rejtett vagy vállalt államnacionalizmus sajnálatos módon összefügg a demokratikusnak mondható periódusokkal, a „rendszerváltásokkal” és reformkorszakokkal, az ideológiai merevség oldódási szakaszaival. Ugyanakkor nem érthetünk egyet a szerzővel abban a feltételezésben, amelyet a pozsonyi képes hetilap címeinek, cikkeinek, fordulatainak, kifejezéseinek és ezek szövegekörnyezetének gyakorisági mutatóival próbál igazolni: hogy ugyanis ezek a szlovákiai magyarság viselkedésformáival, reflexióival és a nyilvánosság egyik meghatározó orgánumának (mentalításra hatást gyakorló) mintáival telítettek. Az ugyan igaz, hogy a nyilvánossághoz való hozzáférés, a társadalmi-politikai képviselő, az intézményes érdekközvetítés szervezeti keretei és ideológiái mindig kézenfekvően tükrözik az állam etnikai, kisebbségjogi és szociokulturális toleranciájának fő vonásait, amelyek a sajtópublikációkban nyíltan vagy rejtetten hordozzák a kisebbségi önidentifikáció tartalmait, s

olykor jól mutatják annak korlátait vagy szabadságfeltételeit - ám korántsem mindig van ez így, s ezért ebből kiindulni vagy itt megrekedni nem igazán szerencsés. Az egyes korszakok publikációinak közvetlen vagy rejtett üzenetei ugyanis csak a fogalmi-nyelvi (formális) reprezentációk egyfajta visszfényét jelentik az uralkodó ideológiák szolgálatában fogant politikai beszédeknek, éppúgy, ahogy nyilvánvalóan minden publikus „szövegben” nyilvános kommunikációban a rejtett biztatások és korlátozások, burkolt közlések, sugalmazások és kényszerek együttese hordozza a politikai szereplehetőségek mintáit. Azonban a „mögöttes” diskurzus, a nyilvános politikai közbeszéd metaforikus tartalmai a manipulált közlések háttérében a dolgok leglényegét adó változásokat is kifejezik, melyekben csak hosszú távon, eszmei „trendek” formájában nyilatkozik meg egy-egy jelentésháló, amelynek egy-egy konstruált foltocskáját átlátni még kevés ahhoz, hogy a társadalmi események, viselkedések és történések inherens összefüggései is leírhatók legyenek. Amit tehát hiányolhatunk, az a magatartás, amely az értelmezésben az egyéni reagálások és társadalmi attitűdök magyarázatát egyfajta kontextuális elemzés részeként valósítja meg. A társadalmi eseményeket, eszméket és hiteket kifejező szimbolikus manipuláció bizonyos tekintetben központi szerepet kaphat a politikai rendszer fenntartásában - ha másként nem, legalább a hatalom stabilitását, a kisebbség jogállapotát, szokásrendjét, félelemszintjét, cselekvő erejének feltételezhető vagy valóságos heveségét, más esetben éppen merevségét illetően-, egyszóval a hatalom legitimitása és illegitimitása terén. A politikai közbeszéd nyilvános jellege, közösségi értelme egyfelől az adott politikai hatalom által jóváhagyott másfelől azonban érvénytelen marad, ha a társadalmi-közösségi jóváhagyás nem erősíti meg. A nyelvi közvetítés tehát mint a társadalmi rend konvencionális szimbólumkészlete forrása ugyan a hatalomteremtésnek és -gyakorlásnak, ám ha a politikailag kódolt szövegek önkényesen kinyilatkoztatottak, vagyis a jelentéstulajdonítás csupán egyoldalú, mert nincs, aki elfogadja, akkor hatástalan is. A sajtónyelv tehát valóban jelzés és jelentés egyfajta sűrítőménye, valamint a közvetlen cselekvést helyettesítő kifejezőeszköz, de csak annyiban tekinthető interakciós eszköznek amennyiben nemcsak „ima”, nemcsak egyféle válasz a politikai ingerekre, hanem közös jelentéssel és elfogadott tartalommal bíró, önmagán túlmutató és interiorizálható jelentéseket hordoz. Mármost ennek a szimbolikus folyamatnak, az újságnyelvnek, a nyilvánosság adott fokának és a vele kapcsolatos befogadói attitűdöknek kevésbé komplex eszköze a tartalomelemzés, hiszen a társadalmi valóság elrendeződésének pusztán külsődleges mintái még nem azonosak a hordozott tartalmakkal. Vagyis a nyelv mint közvetítő funkciójú eszköz integrál és konzervál bizonyos tartalmakat, de ezek egyéni-közösségi-kisebbség értelmezésére még nem következtethetünk belőle.

A szerző kétségtelenül nem arra vállalkozott, hogy expresszív és kognitív tartalmakat, szimbolikus politikai üzeneteket fejtsen meg. Igaza van abban, hogy végül is a kisebbségi magyarság politikai „megszólíttasága”, politikai viselkedésének formái uralmi ideológiák, rendszerkonform intézmények és kényszerítő-készítő szereplők által vannak körülvéve, s e determináltság megannyi formában megjelenik az ismeretközlő, közvélemény-formáló sajtóban, tehát objektíválódik, így utóbb tartalomelemzéssel számos mechanizmusa és célképzete feltárható.

Szakál Gyula érdeme nemcsak az, hogy visszafogott mértékkel közöl szemelvényeket a szocialista éra nemzetiségpolitikai megnyilatkozásaiból, hanem az is, hogy a politikai közbeszéd szlogentárát is jellemzi, számos esetben a deklarációk mögé világít, elvégzi az egyes korszakok publikus sablonjainak történeti és kritikai átértékelését is. Különösen érdekes, amit a kisebbségi magyarság intézményes képviselőjének kontrollszeréről ír, vagyis arról a funkcióról, amely megnehezítette vagy lehetetlenné tette ugyan a kétértelmű jelentések másfajta konfigurációját egy-egy politikai-szépirodalmi írásműben, egyszersmind „ernyőként”, fölülről védte, villámhárítóként óvta az eseményekkel szinkronban élő alkotókat, publicistákat. Egyik fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a (cseh)szlovákiai magyarság

képviselői fölismerték a szocializmus elvárásainak, jelesül a kisebbségek homogenizálásának célprogramját, s a hetvenes évek során visszajára fordították annak érveit, mondván: szocialista ember és lojális állampolgár csak magyar nyelven lehet valaki, hatékony dolgozója, a szocializmus építője és a fejlődési célok megértője is csak e feltétel teljesülésével lehet. Ugyanígy jártak el a közös célok megfogalmazásának CSEMADOK-programjaiban: „legyünk kollektívek, ne atomizálódjunk, mert az egységes társadalmi célt csakis úgy szolgálhatjuk, ha összetartunk” - szól a nyilvános politikai üzenet, ám az értelmezési, befogadói körben ez már így hangzik: „a magyar közösség összetartása elemi érdekünk, máskülönben fölhasználhatnak, fölmorzsolhatnak bennünket...!” Épp ezt láttatja a szerző a politikai sajtóközhelyek szintjén is: nem élhető át a hagyomány részeként az egész történeti múlt, a politikai vezetés csakis a marxista történetiszemléletnek megfelelő mozzanatokot népszerűsíti, de nem tiltja, hogy a cseh vagy a szlovák „történelmi hagyományok” mellett a „csehszlovákiai magyar haladó hagyományokat” is megfogalmazzák a kisebbségi sorsban élők, mintha az a forradalmi fejlődési folyamat része lenne... E jelképes beszéd s az ideológiai finomszerkezet elemzése a szerző fő vállalása, beleértve azt is, hogy míg a politikai többség, az államalkotó nemzet tagjai számára az állampolgári apátia a túlélés egyik módja volt, addig ugyanez a kisebbségi sorsba szorultak számára végzetes attitűdnek bizonyulhatott. S abban a rendszerben, melyben a hatalom oldaláról nézve a „politikai egység” értéknek minősült, s egyúttal a nemzetiségi jogok „megvalósításának” kerete is, ott e jogok hiánya az „egységhiány”, a szocializmus hiánya formájában jelentkezett, vagyis az állam erejét gyöngítő, az „ellenség” számára támadási felületet nyújtó jelenségnek minősült, amellyel a szlovákiai magyarság képviselőiben szót emelők is érvelhettek a felmorzsolási célok ellen. Hiszen „a kisebbség védelme” egyben a „demokrácia védelme” is, hiánya pedig nemcsak a kisebbség megmaradását teszi lehetetlenné, hanem a rendszer sikerét is.

Szakál számos ponton kitér a nyelv szerepére, megismerő és értékelő funkciójára, valamint a társadalmi nyilvánosságot manipuláló politikai diskurzus módjaira, imázsaira, s az utóbbinak igen fontos szerepet tulajdonít. Mint írja: „a diktatúra nyelvének kettészakadása” mellett az 1980-as években már a politikai diskurzusban is jelen van a „második társadalom” tapasztalatainak és védekezési stratégiájának nyelvi formája; sőt, a kommunikáció eszközei a legerősebb hatalmi nyomás idején is eligazító jelzéseket hordoztak a hatalom és az egyének számára egyaránt - de valami miatt a manipuláció korszakában felnőtt generáció ma, a rendszerváltás időszakában kevésbé tud védekezni az ilyen manipuláció ellen, mint korábban.

Az új nyelvtörvény 1990 augusztusától 1996 decemberéig nem tiltotta egyértelműen a kisebbségi nyelvhasználatot - ám a magyar gyerekeknek már 30 százaléka nem az anyanyelvén tanult, s szüleik is aktívan felejtették a magyar szót, így konzerválták a romló nyelvállapotot, ezért a korosztályi örökség egyre szélesebb körben teszi lehetővé a nyelvhasználat további ritkulását és térbeli szűkülését. A büntetőeszközök ma már törvényileg adottak, az elmúlt évtizedben azonban a formálisan bővített kisebbségjogi keretek miatt úgy tűnt, hogy még van esély a nyelvi megmaradásra. Eközben pedig az igazgatáspolitikai döntések, az iskolamegvonások, a nyelvhasználat szokásszintjének korlátozása, az egyetemi nyelvoktatás nehezítése és számos más megoldás még erőteljesebben abba az irányba hatott, hogy a tömbszerű egységben élő szlovákiai magyarság átagolódjék, akkulturálódjék és elszlovákosodjék. Szakál könyvéből csupán egyetlen adatot idézek: azon községek száma, amelyeknek lakossága 90 százalékban magyar volt, az 1960-as évekre 40 százalékkal csökkent, minthogy a kulturálisan egységes magyar területet dupla akkora méretű járásokra osztották föl, elősegítve mind a magyarság kénytelen összezsugorodását, mind pszichés retardáltságát. Ezen tapasztalatokból, valamint abból, hogy egyre szembetűnőbb az intézményes jogvédelem kialakulatlansága, és az iskolai nyelvi oktatás hiánya, amely lassú elhalásra ítéli a szlovákiai magyarok nyelvgyakorlási és nyilvános megnyilatkozási lehetőségeit, végül is azt a következtetést vonta le a szerző, hogy „az elmúlt negyven évben

több generáció született és nőtt fel, akiknek gondolkodása, magatartása, mentalitása a megelőző politikai rendszerben alakult ki, formálódott, rögzült, és hat napjainkban”. Ez alighanem cáfolhatatlan állítás, de nem elégséges érv amellet, hogy erre alapozva végbement volna az asszimiláció is.

Egészében véve, Szakál műve még nem teljes körű művelődés- és politikatörténeti összegzés, de a nagyobb szabású forráselemzés olyan korszakos értékeléssé teheti, mely további vizsgálódások egyik alapvető bázisául szolgálhat.

A. Gergely András

Konferenciák

Újabb európai kisebbségvédelmi törekvések

Harmincadik Nemzetközi Kisebbségi Szeminárium, 1997. május 16-19. Európa Ház, Neumarkt in Steiermark

A jubileumi tanácskozásnak helyet adó forchtensteini várban megrendezett konferencia első tematikus blokkjában a házigazdák felelevenítették az eltelt évtizedek tanácskozásainak fontosabb kérdésköreit, valamint ezeknek a kisebbségi politikára gyakorolt hatását. Bruno Kraft összefoglalója szerint a kisebbségek két nagy csoportjáról esett szó a korábbiakban. Egyfelől az úgynevezett bevándorolt (zugewanderte) kisebbségekről, másfelől a honos (bodenständige) kisebbségek társadalmi beilleszkedéséről és asszimilációjáról olyan országokban is, ahol deklaráltan erőszakos asszimilációra törekedtek (többek között az egykori Csehszlovákia szláv állammá nyilvánítása is vita tárgyát képezte). A hatvanas évek elejétől eltérő kultúrájú és nyelvű törökvendégmunkások tömegei jelentek meg Németország és algériai munkavállalók tízezrei Franciaország munkaerőpiacain. Ennek következtében felerősödött többek között az európai föderalizmus híveiben is az igény megtanulni a több(multi)kultúrájú társadalom gondolatával elméletileg-és konkrétan is - együtt élni. Kraft szerint ez az út lehetséges és járható a nyugat-európai társadalmak számára. (Itt és ekkor jegyezte meg egy mellettem ülő osztrák újságíró: „...zu viel Theorie”, vagyis túl sok az elmélet.)

Éppen hat évvel korábban, 1991. május 18-án Harald Ofner Bécsből egyszer már felhívta a figyelmet a két kisebbségi szituáció közötti - a kétségtelen hasonlóságok ellenére meglévő - fontos eltérésekre. A kisebbségpolitika mindenütt a honos kisebbségekre vonatkozik. Ha azonban az azonos származású bevándorolt személyek csoportként lépnek fel, velük is foglalkozni kell, mégpedig két fázisban: először csoportként kell elismerni őket, majd csoportjogaikat kell biztosítani. De az utóbbiak sem Lehetnek különleges jogok. A többségi lakosság ugyanis a történeti és az ezzel összefüggő földrajzi vonatkozások- a nyelvhatárok rögzítése és megtartása- miatt a honos kisebbségeket még elfogadja, ha azonban ezekhez új kisebbségek jönnek, akkor elvész az áttekinthetőség, és az az alig tagadható benyomás keletkezik, hogy ezek a többség- köztük most már a honos kisebbségek- rovására fejlődnek ki.

A konferenciasorozat előadóinak másik nagy öregje, dr. Heinz Tichy az eltelt évtizedek gyakorlati politikájának hozamáról igyekezett képet festeni. Csaknem húsz évig tartó viták és konfliktusok előzték meg, míg Olaszország és Ausztria között a dél-tiroli kérdésben mindkét felet nagyjában-egészében kielégítő kompromisszum született. A neumarkti Európa Ház a maga lehetőségeihez mérten ehhez a sikeres egyezkedéssorozathoz is hozzájárult akkor, amikor a hatvanas évek végén felelős olasz politikusokat és szakértőket hívott meg a másik oldal álláspontjának és esetleges félelmeinek jobb megismerése érdekében. Az itt elhangzott olasz vélemények hiteles osztrák sajtóvisszhangja minden bizonnyal hozzájárult a két fél kiegyezéséhez. De semleges egyezkedési terepet jelenthetett Neumarkt többek között a szlovák politikusok - szakértők - és a felvidéki magyarok képviselői számára is (az már más kérdés - s ebben Tichy nem foglalt állást -, hogy ez milyen konkrét eredményekkel járt). Ha a szlovák résztvevő egy olyan nyugdíjas, aki az etnikai felsőbbrendűség alapján áll az ottani magyarkisebbséggel szemben-miként ez például most történt -, akkor Varga Sándornak, a pozsonyi Kisebbségi Dokumentációs Központ ugyancsak jelen lévő igazgatójának nem sok lehetősége nyílik arra, hogy (meglehetősen jó szlovák nyelvtudása ellenére) szót értsen. Nagyon aktuális és kézzelfogható eredményt hozott viszont, az előadó megítélése szerint, a szlovéniai német kisebbségpolitikai elismerése tekintetében egy szlovén államtitkár látogatása a nyugat-stájer kisvárosban. Éppen az ilyen „eredménycentrikus” szándék miatt törekedtek a

rendező- Tichy szerint- a témakörök szűkítésére. Mindig az aktuális problémákra igyekeztek koncentrálni, s nem riasztották meg őket a kétségtelen nyelvi, kommunikációs nehézségek sem.

A jubileumi konferencia második tematikus blokkját Neumarktban a délszláv válság tanulságai és lehetséges kiútjai képezték *A Konfrontáció vagy kooperáció?* főcímet viselő témakör előadójának - a moszlimok, ortodoxok és katolikusok találkozására érdekében - meghívták mindhárom népcsoport egy-egy képviselőjét. Végül ketten jelentek meg közülük: az Ausztriában élő bosnyák dr. Smail Balic és a háborút Szarajevóban átélt Franjo Topic horvát professzor. Balic - két évvel korábbi előadásához némileg hasonlóan - a Koránból kiindulva értelmezte a kis és a nagy Szent Háború (dzsihad) fogalmát, igyekeztél bizonyítani - a köztudatban elterjedt felfogással szemben - annak szelídségét. Az arab országok önkénteseinek valamivel agresszívebb iszlámterjesztési törekvéseit Boszniában alapvetően visszhangtalannak, sikertelennek nevezte. Az agresszív fundamentalizmusnak - Balic szerint - Boszniában a helyi hagyományok miatt nem lehet igazán hatása; az ottani iszlám ugyanis sokkal toleránsabb, miként a mai iszlám általában véve. Az utóbbi megjegyzés ellenvetéseket provokált a hallgatóság körében: Törökországban más vallásnak nem lehet templomot építeni; Líbia és Irak tömegpusztító fegyverek előállításán fáradozik, terroristákat képez ki másvallású országok polgárai ellen stb.

Ezeket az ellenpéldákat Balic professzor egyedi túlzásoknak, túlkapásoknak nevezte, de érveivel aligha győzte meg az iszlám fundamentalizmustól túlságosan is tartó hallgatóságot.

Más véleményt fejtett ki a katolikus Topic professzor arról, hogy miben látja ő a boszniai konfliktus fő okait s a kibontakozás lehetőségeit. Megállapításainak lényeges elemei - a kollektív felelősség és felelőssége vonás elutasításán kívül abban ragadhatók meg, hogy a boszniai népcsoportok egyike sem harcolt a jelenlegi föderációért. A mostani szerkezetet így gyakorlatilag külső kényszerként élék meg az ország lakói (még ha erről nem hajlandók is tudósítani többek között a magyar híradások sem). Topic kritizálta a jelenlegi alkotmányos konstrukciót azért is, mert az alig több mint 4 milliós országnak több mint 400 minisztere lett (a különböző etnikai csoportoknak és föderációknak - horvát, bosnyák és szerb -, valamint az össz-szövetségi kormánynak a tisztségviselői), ugyanakkor nincs pénz, nem működik a posta és a telefon. A népcsoportok között- Topic szerint-a vallási-kulturális konfliktusok a meghatározóak, s az ezekből következő szinte áthidalhatatlan mentalitásbeli különbségek. Topic idézte II. János Pál pápát: Szarajevó a XX. század szimbólumává vált. A boszniai béke, az előadó véleménye szerint, öt alapjog biztosítása révén érhető el egy-két generáció múlva. Anélkül, hogy kifejtve indokolta volna őket, a következőket sorolta fel: vallási, kulturális, nemzeti, politikai és gazdasági jogok.

Ha csak részben is respektáljuk Samuel P. Huntington elméletét (*The Clash of Civilizations*), minden okunk megvan a pesszimizmusra a békés boszniai kibontakozás távlatait illetően. Amennyiben a XXI. század legfontosabb konfliktusvonalai globális méretekben is! - a nagy, *erős* és gazdag (vagy később azzá váló) kultúrák között húzódnak majd, nem valószínű, hogy a külső nyomás Bosznia belső békéjére ilyen irányú és intenzitású marad, mint jelenleg (miként szó volt róla, már most is mutatkoznak ellentétes tendenciák). Vitanyitó hozzászólásában Balic finomította Topic szerinte egyoldalú fogalomhasználatát. Boszniában ugyanis nemcsak polgárháború folyt, hanem (szerb és horvát) kísérlet indult a bosnyák népcsoport kipusztítására. Balic szerint csak 1993-tól, miután nemzetközi segítséggel a bosnyákok többé-kevésbé képessé váltak a védekezésre, lehet polgárháborúról beszélni. Közbevetett kérdésre válaszolva Topic nem tagadta - az egykori Jugoszlávia létrejötte előtti időkből származó hagyománya volt e törekvéseknek - a horvátok és szerbek között folytatott tárgyalások tényét Bosznia felosztásáról, azonban ezek a tervek láthatóan (és deklaráltan is) nem estek egybe felfogásával.

A Karl Brunner Európa Ház idei kisebbségi szemináriumának harmadik fő témakörében - *Az Európa Tanács sikerei a kisebbségvédelem és az emberi jogok terén* – a meghívott olasz előadó elfoglaltsága miatt - ismét németek és osztrákok tartottak referátumot. Heinz Tichy az Európa Tanács eddig pozitív szerepét abban látta, hogy keretet adott, nemzetközi biztosítékot nyújtott a kisebbségvédelemre és az emberi jogok szavatolására. Kétoldalú, államközi egyezmények esetében öröködt a megállapodások betartásán, ha pedig nem állt a kisebbségek mögött szerződő fél, védő hatalom/Schutzmacht (például éppen a cigányok esetében nincs ilyen), akkor az elfogadott normákat hangoztatva igyekezett befolyásolni a helyzetet. Ez a tevékenység a kisebbségek érdekeit is szolgálja, hiszen így nem csupán a szomszédos anyaországok képviselhetik törekvéseiket. Az Európa Tanács hatékonyságát csökkentti, hogy ez idáig nem készült el az alapjogok katalógusa az Európai Unióban. De nincs megegyezés a szervezetben a gazdasági alapjogokról sem. Mi ennek az oka? A válasz egyszerű: a szervezet az évtizedes egyeztetések, egyezkedések fóruma a különböző nemzeti érdekek közötti vitákban. A tagállamok túlhatalomtól való félelmének a következményeként nincs az Európa Tanácsnak jogalanyisága sem. Ettől persze a tagállamokban működhetnek alapjogi bizottságok, ahogyan például Ausztriában már harminc éve működnek. Az Európai Unió különféle intézményei közti konkurencia ugyancsak nem hat a hatékonyabb működés irányába. Ezen hátráltató tényezőkkel együtt is az elmúlt tíz évben az Európa Tanács jelentős eredményeket mutathat fel az ember jogok és az etnikai kisebbségek jogainak védelme területén.

A Németországból érkezett házigazda, Bruno Kraft a fentiekhez hozzáfűzte: a második világháborút követően, az ötvenes évektől az emberi és kisebbségi jogi védelem fokozatosan alakult ki és tisztult le. A folyamat főbb állomásai az egyéni állampolgári jogok biztosításától az alapjogok rendszerén keresztül a kisebbségi jogokig vezettek. Mivel az utóbbiak mindmáig főként az individuumot, az állampolgárt illetik meg, az önrendelkezési jog sem azt jelenti már, mint amit a XIX. században és a XX. század első felében jelentett, nevezetesen a független nemzetek létrehozását. Ma a kisebbségi jogok az egyéni jogok kiszélesedése, kitérítése révén közelítenek bizonyos, csak közösen gyakorolható kollektív jogok felé, azonban ezek jellege, céljai több ok miatt - a nemzeti államok szerepének csökkenése, Európai Unió, európai polgárjog, határokon átnyúló regionalizmus.. stb. - nem lesznek/lehetnek olyanok, mint amilyenek például az első világháború utáni kollektív kisebbségi jogi rendszerek voltak.

A neumarkti harmincadik .Nemzetközi Kisebbségi Szeminárium utolsó kérdéskörét egy össz-európai ügynek szentelték a rendezők: *a román/szintik jogi és társadalmi elismerésének*. Az osztrák roma kulturális egyesületi képviselőn kívül meghívót kapott a Baranya megyei és a magyarországi Országos Cigány Önkormányzat egy-egy képviselője, egy muraszombati cigánypolitikus és a Roma Auschwitz/Oswiecim Bizottság képviselője. Az öt meghívott közül azonban csupán hárman jelentek meg Neumarktban. Előadást, illetve referátumot csak ketten tartottak, mert a lengyelországi roma képviselő idő előtt távozott a szeminárium helyszínéről. Így csaknem kerek közép-európai cigánypolitikai körkép helyett csupán a magyar és az osztrák vélemények hangzottak el. A két cigány politikus előadásának színvonala azonban feledtette a kezdeti visszasságokat.

Csonka Sándor (Baranya megyei Cigány Önkormányzatok Szövetsége) előadását a magyarországi cigány népesség helyzetének a bemutatásával kezdte. Hol és mennyien található az országban; milyen a foglalkoztatási struktúrájuk: zömmel minimális szakképzettséget igénylő segéd- és betanított munkások. Így az utóbbi évek magyar gazdasági nehézségei különösen a magyarországi cigány társadalmon belül idéztek elő kedvezőtlen változásokat. A cigányság munkanélküliségének aránya messze az országos átlag felett van, az elmaradottabb térségek kisebb községeiben megközelíti a 90 százalékot. Beiskolázási adataik, illetve arányaik ugyancsak romlottak a politikai fordulatot követően. Egyre többen

maradnak ki a már csak formálisan kötelező általános iskolából. Arányuk a közép- és felsőfokú oktatási intézményekben egy százalék alatt van, s ez messze elmarad népességen belüli számarányuktól. A rendszerváltás óta eltelt időben romlottak lakásviszonyaik és egészségi állapotuk. Csonka Sándor pozitív kivételként említette a pécsi Gandhi Gimnáziumot, amely az általános helyzetromlással szemben komoly eredményeket tud felmutatnia cigány identitás megőrzésében és erősítésében, valamint a nagyon hiányzó szélesebb cigány értelmiségi réteg kialakításában.

A baranyai cigány politikus, azonosulva a rendszerváltás utáni magyar kormányok törekvéseivel, óriási lehetőségnek minősítette az 1993. évi LXXVII. törvényt, amely az etnikai kisebbséget a többi honos magyarországi nemzeti kisebbség rangjára emelte. Csonka megítélése szerint a jelenlegi kormány is mindent megtesz lehetőségeihez képest, hogy a magyarországi cigányság élni tudjon az önszerveződés lehetőségével, értelmes munkával tudja kitölteni a községi és az országos cigány önkormányzatok tevékenységét. (Szerinte szükség lenne megyei szintű szerveződésre is, de ezt oly módon hidalták át, hogy a községi szintű önkormányzatok saját kezdeményezéssel megyei szövetségre léptek.) Reményei szerint az ország gazdasági helyzetének javulásával több támogatást kaphatnak tevékenységükhöz az etnikai önkormányzatok, élvégre megindulhat e hányatott sorsú népesség súlyos gondjainak orvoslása.

Rudolf Sarközi az ausztriai Romák Kulturális Egyesületének (Oberwart) a létrejöttéről és tevékenységéről adott számot. Előadását saját élettörténetének rövid összefoglalásával kezdte. Családja Magyarországról, Vas megyéből került át Burgenlandba; itt született 1944-ben. Teherautó-sofőrként dolgozott, s csak az utóbbi időben lépett politikusi pályára. Csonkánál határozottabban fejezte ki népcsoportjának évszázados - mai kifejezéssel élve - negatív diszkriminációját. Állandó letelepedési törekvéseiket rendre megakadályozta a helyi lakosság. Gyakran még a falvak határában, annak közelében sem tűrték meg őket. Ausztriában az utóbbi időben már lenne pénz arra, hogy elismert népcsoportként őrizték és ápolják kulturális identitásukat, azonban ez problémákkal jár. A népcsoport ugyanis nem rendelkezik egységes nyelvvel és hagyománnyal, mint az ausztriai horvátok vagy magyarok. Ezért Sarközi szerint az oberwarti kéttagozatos német-horvát és német-magyar gimnáziumban szeretnék iskoláztatni a jövő roma értelmiségét.

Egy resicai (Románia) német vendég kérdésére adott válaszában ugyancsak az egységes kultúra, a határozott etnikai tudat hiányával indokolta Sarközi, hogy miért nem kívánnak a magyarországi - és ausztriai - cigányok elvándorolni (a többi kelet-európai ország, például Románia vagy az egykori Jugoszlávia utódállamainak cigányságával ellentétben) más, esetleg gazdagabb nyugat-európai országokba, mert ezek az országok mind jogi, politikai, mind pedig gazdasági tekintetben partnerek kívánnak lenni a cigány érdekképviseletek sikeres társadalmi beilleszkedési törekvéseinek megvalósításában. Nem rendelkezvén saját egységes azonosságtudattal, a csoportok közötti érintkezés, valamint a többségi társadalomba történő sikeres integráció is azt kívánja meg, hogy az adott cigány közösség saját nyelve, identitása mellett feltétlenül rendelkezzen magyar, illetve osztrák nemzettudattal is. Az anyaország hiánya is ebbe az irányba szorítja őket.

Baranya megye Közgyűlése Kisebbségi és Etnikai Bizottságának egyik tagja azzal a jó szándékú (és kétségtelenül ötletgazdag) javaslattal bocsátotta útjára a bizottság Ausztriába utazó delegációjának tagjait, hogy igyekezzenek Neumarktban külföldi partnereket találni a helyi cigánypolitika támogatásához. Az ilyen jellegű tájékozódást azonban rendkívül megnehezítette a rövid két napra összezsúfolt programon kívül az is, hogy - miként említettük - egyetlen potenciális partnerük maradt. Az ausztriai romák egyelőre - jórészt érthető módon - az európai uniós tagságból adódó lehetőségeket igyekeznek kihasználni. Oberwart mellett egy nagy hulladék-újrahasznosító beruházás épül az Európai Unió támogatásával, gyakorlatilag kizárólag a roma munkaerő foglalkoztatása érdekében. Nem

hivatalos beszélgetésekből az is kiderült, hogy Unión kívüli ország - vagy régió - nem kapcsolódhat ehhez a projekthez. Ez nem jelenti azt, hogy később, akár Magyarország uniós csatlakozása előtt ne lenne lehetőség együttműködésre a baranyai és burgenlandi romák között. A legfontosabb feltétel, a személyes kapcsolat ugyanis létrejött.

Cseresnyés Ferenc

„Nincsen kontaktus konfliktus nélkül” Egy brüsszeli jubileumi konferenciáról

1997. május 28-tól 31-ig tartott Brüsszelben, a Katolikus Egyetemen a Többnyelvűségi Kutatóintézet (Research Centre on Multilingualism) húszéves működése alkalmából rendezett nemzetközi jubileumi konferencia. Az intézetet a Magyarországon sem ismeretlen Peter H. Nelde alapította, és ma is ő igazgatja. Körülbelül 150 szekció-előadás, egy plenáris és tizenhárom félplenáris (=semitplenary) előadás, továbbá két kerekasztal-konferencia alkotta a tudományos programot. A félplenáris előadások kettesével, azonos időben hangzottak el, általában az egyik angolul, a másik németül vagy franciául.

A két-vagy többnyelvűség-kutatás par excellence tudományközi vizsgálatokat igényel, mivel a nyelvészet mellett a pszichológiának, szociológiának, jogtudománynak, pedagógiának, közgazdaságtannak, történelemtudománynak, etnológiának és földrajznak is fontos szerepe van az egyéni és társadalmi méretű plurilingvizmus tanulmányozásában. A tudományterület nevét (Kontaktlinguistik, Contact Linguistics, Linguistique de contact, magyarul pedig kontaktusnyelvészet vagy nyelvi kontaktológia) is nagyrészt a brüsszeli központnak és Neldének köszönheti. Amint Wolfgang Wölck amerikai professzor mondta: a konferencia számos résztvevője, így személy szerint ő is Neldének köszönheti szakmai identitását (=professional identity). Akkor, amikor számos felkapott nyelvészeti irányzat gyorsan kimúlik, mint például a szemiotikai irányzat, a kontaktológia húsz éve virul, s egyre fontosabbá válik.

Fontossága abban is megmutatkozik, hogy a Walter de Gruyter kiadó híres „Handbücher zur Sprach- und Kommunikationwissenschaft” sorozatában most jelent meg a *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact* című, kétkötetes monumentális kézikönyv, amelyet Hans Goebel, Peter H. Nelde, Zdeněk Starý és Wolfgang Wölck szerkesztett. Az első kötet a kontaktológia elméleti és gyakorlati vonatkozásainak általános kérdéseivel foglalkozik nyolc nagy fejezetben, 115 tanulmányban. Ezek egyikét magyarországi szerzők írták: Bassola Péter és Lengyel Zsolt (*Altersgruppe I.: Kinder*). A második kötet kilenc fejezetének 124 tanulmánya pedig az európai nyelvi kontaktusokat mutatja be egységes szerkezetben, tehát oly módon, hogy például a svéd-finn, az angol-walesi, a spanyol-baszk vagy a magyar-szlovák kétnyelvűség összevethető legyen.

Felsorolom a magyar vonatkozású tanulmányokat, megjelölve a cikkek sorszámát, szerzőit és címét:

- 176. Gabriella Schubert: Rumänisch-Ungarisch.
- 205. Gizella Szabómihály: Slowakisch-Ungarisch. 210. Miklós Kontra: Hungary.
- 211. Regina Hessky: Ungarisch-Deutsch.
- 212. István Nyomárkay/Gabriella Schubert: Ungarisch-Serbokroatisch.
- 213. Géza Szabó/Gabriella Schubert: Ungarisch-Slowenisch.
- 214. Anna Gyivicsán/Gabriella Schubert: Ungarisch-Slowakisch.
- 215. Anna Borbély: Ungarisch-Rumänisch.
- 225. Werner Holzer/Rainer Münz: Deutsch-Ungarisch.

A brüsszeli konferenciára négykötetes jubileumi kiadványt jelentettek meg. Az egyik kötet angolul, a másik németül, a harmadik franciául s a negyedik hollandul írt tanulmányokat

tartalmaz. Az angol kötetben (W. Wölck-A. de Houwer eds.: *Recent studies in contact linguistics*. Bonn, Dümmler 1999) két magyar tanulmány olvasható: Falkné Bánó Kláráné (*Cultures and Languages in Contact: Conflicts in British Hungarian and American-Hungarian International Organisations*) és Kontra Miklósé (*Hungarian Linguistic Traitors Champion the Cause of Contact Dialects*). A német kötetben (Wolfgang W. Moelleken-Peter J. Weber eds.: *Neue Forschungsarbeiten zur Kontaktlinguistik*. Bonn, Dümmler 1997) három magyar cikket találunk: Bassola Péterét (*Deutsch im Ungarn in den 90er Jahre*), Földes Csabáné (*Sprachkontaktein - flüsse auf die ungarndeutsche Gegenwartsliteratur - dargestellt an phraseologischem Material*) és Claus Jürgen Huttererét, vagyis Hutterer Miklósét (*Fachsprachen wallachisch-zigeunerischer Handwerker in Ungarn*).

A konferencia egyik sokat emlegetett témája volt ez a Nelde-törvénynek is becézett kijelentés: „Nincsen kontaktus konfliktus nélkül.” Ez a tétel valamilyen módon a legtöbb előadásban és kerekasztalvitában előjött Brüsszelben. Nem lehetett nem észrevenni, hogy ezen a konferencián egész más fogadtatása volt a walesi Glyn Williams nézeteinek, mint például a kvantitatív szociolingvisztika legfontosabb konferencián, az amerikai New Ways of Analyzing Variation (NWAVE) konferenciákon. Williams 1992-ben megjelent könyvében (*Sociolinguistics: A Sociological Critique*. London, New York, Routledge) a modern szociolingvisztikát azért kritizálta, mert az Parson strukturális funkcionalizmusára épít, s ebből következően a társadalmi béke, az inherens teleológia és a társadalmi rétegződés konzervatív felfogása jellemzi. Ehelyett - mondja Williams - gyümölcsözőbb lenne a konfliktuselméletre, Marxra és Foucault francia diskurzuselemzésére alapozni a szociolingvisztikai kutatásokat. Ezen a multidiszciplináris konferencián sok szó esett konfliktusról, dominanciáról, nyelvi emberi jogokról, nyelvi ökológiáról és globális nyelvekről, de viszonylag kevés a kétnyelvűség szigorúan nyelvészeti vonatkozásairól, például a két nyelv kontaktusából eredő szintaktikai kölcsönzésekről.

Williams kapcsán említsük még meg, hogy Peter H. Neldével és Miquel Strubellel ő írta az Európai Unió kisebbségeiről szóló *Euromosaic: The production and reproduction of the minority language groups in the European Union* című kutatási beszámolót, amelyet Luxemburgban az Office for Official Publications of the European Communities adott ki 1996-ban. Ezt a fontos kiadványt Magyarországon a Margitszigeti Európa Ház (1138 Margitsziget) terjeszti.

A konferencián Magyarország jól volt képviselve: Bassolán, Falknén és Kontrán kívül előadást tartott Károly Andrea (*Deutsch als plurizentrische Sprache*) és Juliet Langman (ELTE) is, aki az 1995-i szlovák államnyelvtörvény történelmi okait vizsgálta, felhasználva a szlovákiai magyarok között végzett kutatásának eredményeit. Az öt magyarországi előadónak akkor örülhetünk igazán, ha tudjuk, hogy például Bulgáriából, Romániából, Szlovákiából vagy Lengyelországból egyetlen előadó sem szerepelt Brüsszelben, és Csehországból is csak egy nyelvész érkezett.

Kontra Miklós

Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Szerk.: Gagyi József. Csíkszereda, KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó 1996. 283 p.

Kevés olyan régió található Európában, amely az etnicitás kutatásának olyan kiváló terepe lenne, mint Erdély. Magyarok románok, cigányok, szászok élnek itt egymás mellett, egymással - hogy a kisebb lélekszámú ukránokat, oroszokat, örményeket stb. ne is említsük. A kutatóknak nincs könnyű dolga, ha ennek a sokszínű kulturális régióknak az etnikai vizsgálatába fog, hiszen olyan elfogultságtól mentes módszer kell alkalmaznia, mellyel a nemzetiségek „egy más mellett élését kultúra közti „határról vizsgálhatja.

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) a Székelyföld etnicitásának kutatásával foglalkozik Munkájuk egyik eredménye ez az 1996-ban kiadott könyv, amelyben a magyar-román, illetve a magyar-cigány etnikum egymás mellett élését vizsgálják A kötet tíz - már korábban is publikált tanulmányt foglal magába, melyeknek szerzői: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagyi József Oláh Sándor és Túros Endre.

A tanulmánykötet végén található módszertani összefoglaló (Biró A. Zoltán: *A megmutatkozás kényszere*. 247-283.) az erdélyi etnicitás kutatásának több „veszélyes pontját is felsorolja. Egyrészt, mint a tanulmány szerzője írja, a KAM kutatásainak eredménye könnyen kerülhet „annak az emberjogi, humánus elveket hirdető ideológiának az uszályába, [...] amely a legitimitásukért küzdő etnikumok, kisebbségek kapcsán ma egyre nagyobb hangsúlyt kap (248.). Másrészt pedig tudomány és politika összekeveredésével tabuvá válhat az etnicitáskutatás. Ennek oka, hogy a „közélet szereplőinek megítélése szerint adott helyen, adott formákon veszélyes lehet ennek jelenléte (248.). A „kampányszerűen jelentkező diskurzustípus előtérbe kerülésével a szakszerű kutatás háttérbe szorul(hat). A KAM tagjai mindezek miatt munkájukban, mint írják, igyekeznek elkerülni a „túlpolitikált etnikai diskurzust.

A székelyföldi magyar, román és roma etnikumot kommunikációs helyzetekben vizsgálták. A különböző etnikumok közötti érintkezést „találkozási helyzeteknek nevezték. „Találkozások, a KAM munkatársainak megfogalmazása szerint, azok, melyek „különböző etnikumokhoz tartozó személyek között történnek, legyen szó fizikai vagy mentális jellegű találkozásról, és amelyben a résztvevők számára az etnikai hovatartozás kifejeződése oly mértékben fontos, hogy ez a kifejeződés befolyásolja, alakítja a találkozási helyzet viselkedésmintáit (249.). Ezekben az esetekben „a helyiek az idegen személyhez való viszonyulásaikban idegen és saját etnikai jegyeket termeltek, s e praxis révén a saját és idegen etnikum közötti viszonyt újra és újra definiálták (22.). „Találkozásoknak nevezik tehát mindazokat „a két vagy több résztvevős eseményeket, amelyekben az [...] etnikai jegyek valamilyen oldalról megfogalmazódnak, függetlenül attól, hogy ez a megfogalmazás a viselkedés vagy a beszéd szintjén történik (64.). „Ez a megnevezés nem függ attól - mint írják-, hogy ezek a szereplők tényleges találkozási eseményekben vesznek részt, vagy csupán beszéd tárgyát képező szereplők, átbeszélési helyzetekben (56.). Az „átbeszélési helyzet - melyet munkájukban nem határoznak meg pontosan- olyan kategória, amely a találkozási események utólagos megbeszélését jelenti az etnikum tagjai között. S e két kategória, a „találkozások és ezek „átbeszélése, véleményük szerint az etnikai határok termelődésének aspektusait adja meg.

„Az etnicitásvizsgálat - írják - [...] nem több, mint annak kimutatása, hogy adott néphez, nemzethez, csoporthoz tartozók a találkozási helyzetekben saját kultúrájukból mikor, mit, mennyit és milyen módon kívánnak megjeleníteni és forgalmazni mint sajátuk tartott etnikai elemet (251.). Csak az a baj, hogy a szerzők nem tisztázzák, mit értenek a „nép fogalmán, mennyiben választják (?) el ezt a „nemzettől, hogyan határozzák meg a „(nép)csoportot alkotó etnikumokat stb. Az „eticitás értelmezésükben tehát nem eleve adott etnikai jegyek

tárháza, hanem a „találkozás-i kontextusokban működő „érdekek függvényében deriválódó, (.. J a társadalmi folyamatok és kapcsolatok olyan aspektusa, amelyben a kulturális különbözőségek közvetítődnek (17.). A kommunikációs helyzetekben megjelenő etnikai jegyek csoportjába azokat a - saját megfogalmazásuk szerint „helyzetelemeket sorolják tehát, amelyeket maguk a megkérdezettek annak tartanak Ezek közé tartoznak például a kulturális másság, a személyi adottságok és az aktuális viselkedési formák

A kötet összegző, módszertani tanulmánya utal arra, hogy a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport etnicitáskutatása a „Dell Hymes-féle beszélésnéprajz nyomdokain haladva a konkrét tér- és időparaméterekkel rendelkező helyzetek, események antropológiai elemzését tartotta szem előtt (249.). Sajnos a tanulmányból az előbbi idézetten kívül semmi mást nem tudhat meg az olvasó erről a módszerről, ezenkívül Dell Hymes munkáit - amelyekből a KAM feltételezhetően merített - a kötet végén megadott szakirodalom-lista sem tartalmazza. Ellenben ugyanebből a szakirodalom-listából megtudhatja az olvasó, hogy munkájukhoz milyen, különböző tudományágak területéről származó tanulmányokat használtak. Így megemlítik többek közt, Benedict Anderson, Fredrik Barth, Thomas Hylland Eriksen, Ernest Gellner, Erving Goffman, Eric Hobsbawm, Orvan Löfgren néhány munkáját. Meglepő viszont, hogy a kutatásokat összegző tanulmányok nem hivatkoznak ezekre a szerzőkre. A kötet a szakirodalom-listákat tekintve sem egységes. Néhány tanulmány a jegyzetek közt szerepelteti a felhasznált módszertani irodalmat (például Oláh Sándoré), mások „irodalom-listát adnak (például Gagyai József, Túros Endre), a két szerzőpáros (Biró A. Zoltán-Bodó Julianna, illetve Biró A. Zoltán-Gagyai József) munkája viszont egyáltalán nem közöl felhasznált irodalmat. Kérdés, hogy ez arra utal-e, hogy a szerzők nem használtak semmiféle szakirodalmat, és csak „saját módszereik alapján dolgoztak-e, vagy arra, hogy nem tartották szükségesnek megemlíteni forrásaikat.

A könyv első tanulmánya a Biró A. Zoltán és Bodó Julianna szerzőpáros *Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban* (15-45.) című munkája. Azt vizsgálják, hogy miként „alakul a különböző etnikumokhoz tartozó egyének és közösségek viszonya abban az esetben, amikor a kapcsolat hivatalos intézkedés vagy utasítás nyomán jön létre (15.). Ezt véve alapul a magyar etnikum „kizárási technikáit (A eset) egy magyar többségű kisváros általános iskolájának tanári karában vizsgálták. A „bekebelezési technikákat (B eset) egy magyar lakosságú faluba kerülő román nemzetiségű erdész példáján nézték meg. A „találkozások résztvevői közül csupán a magyarokat (a befogadó többséget) vizsgálták A román oldal interpretációs technikáival nem foglalkoztak Ezt, mint írták, később szándékoznak feldolgozni.

A kötet második tanulmánya: Biró A. Zoltán és Gagyai József : *Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet* (45-113.). A szerzők a román és magyar etnikum együttélését vizsgálják Csíkszeredában, egyrészt felvázolva a város „nemzetiségtörténelmét, másrészt a mai helyzet „általános jellemzését adva. A „találkozásokat egy négymezős mátrix- nyilvános-privát és formális-informális - rendszerébe helyezve vizsgálják.

A tanulmánykötetben Oláh Sándortól több munkát is közölnek Oláh egyik írásában a homoródalmási magyar görög katolikusokat, a helyi román etnikumról alkotott képet és a „román-magyar szembenállást vizsgálta egy 1940-ben erőszakkal lebontott görög katolikus templom esete kapcsán („Magyar görög katolikus„románok. *Vallási-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között* 113-139.). Négy további tanulmányában pedig cigányok és magyarok kapcsolatait kutatta egy székely faluban: 1. Cigány-magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigányképe vizsgálat) (181-195.); 2. „Szeretnek... s szükségük es van reám... (195-207.); 3. Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között (207-225.); 4. Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között (225-247.).

A kötetben található még Gagyi József *Jonika. Egy román állami iskolai tanító és a magyar közösség együttélése egy székelyfaluban a két világháború között* (139-165.) című munkája is. A szerző célja egy székelyföldi faluban dolgozó román nemzetiségű iskolaigazgató és a falu magyar lakosainak viszonyát bemutatni a múlt rendszerben.

Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? Református templom egy katolikus magyar faluban; templomépítés mint szimbolikus térfoglalás (165-181.) címmel szerepel a kötetben Túros Endre tanulmánya, amely nem székelyföldi, hanem Kalotaszeg Kolozsvárhoz legközelebb eső falujában, Kisbácson folytatott kutatásokat összegez. Kalotaszeg nem tartozik a KAM kutatásai által behatárolt régióba, hiszen mint a kötet módszertani összefoglalója közli, a kutatócsoport Székelyföldön végez vizsgálatokat. De akkor egy Kisbácson végzett kutatásokat összegző tanulmány miért szerepel a könyvben? Ennek az ellentmondásnak a magyarázata elkerülhetetlen lett volna annak tisztázása végett, hogy a tanulmánykötet szervezőeleme a „területi vagy az „etnikai elv-e.

A kötet utolsó tanulmánya Biró A. Zoltán munkája, melynek címe: *A megmutatkozás kényszere és módszertana. Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép-kelet-európai régióban*. Ez a tanulmány bemutatja a KAM etnicitáskutatásainak helyszínét, elemzi néhány fontosabb következtetését, felsorolja az elemzett kérdésköröket és etnicitáskutatásuk néhány módszertani problémáját.

Mint ma már Magyarországon is ismeretes, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportnak nem ez az első publikációja az etnicitás területén. A nyolcvanas évek közepétől végeznek vizsgálatokat székelyföldi falvakban és városokban. Kutatásaik során egyrészt a romániai magyar nemzetiségi intézményrendszer hálózatát, másrészt a mindennapi életet, annak megnyilvánulásait, működési mechanizmusait és szerveződési módjait elemzik, és ezen belül az etnikumok egymás mellett élését vizsgálják *Az Egy más mellett élés* című könyv tanulmányai is e vizsgálati rendszerbe illeszkednek.

A saját kultúra kutatásának számos nehézsége van. A kutatónak „határon álló szerepet kell felvállalnia, azaz olyan álláspontot kell képviselnie, amely egyrészt saját, megélt és megszokott mindennapi kultúrája határán, másrészt a saját kultúrájának mint kutatási területnek határán van, amelyet sajátos, viszonylag külső nézőpontból szemlél. Mivel ebben az esetben a kutató a saját maga által is hordozott kultúrát vizsgálja, a „közös tudásból adódó belső fogalomrendszer használatát korlátoznia kell. Hiszen nem biztos, hogy a fogalmak ugyanazt jelentik „kultúrán kívül, mint „kultúrán belül'. Az elkészült munka nem pusztán a szerző által a kutatott anyagra felállított rendszerben interpretálódik, hiszen a „kikerülés, a publikálás révén megjelenik az olvasó, ezért a szerzőnek csínján kell bánnia az általa létrehozott tudományos metanyelvvel.

Az Egy más mellett élés című kötet szerzői két (román-magyar), illetve három (román-magyar-cigány) etnikum együttélését vizsgálták. Ezeket az etnikumokat a „helyiek (magyar lakosok) és az „idegenek (román etnikum) kategóriába sorolták. A roma népességnek nincs ilyen megkülönböztető jelzője a tanulmányokban. A román és a magyar etnikum megnevezésére alkalmazott kategóriák eleve adott értelmezési rendszert sugallnak; ennek oka abban is kereshető, hogy a szerzők a „helyiek és az „idegen minősítést nem használták következetesen.

Biró A. Zoltán és Bodó Julianna tanulmányukban 1985 és 1990 közötti „találkozási helyzeteket vizsgáltak, olyan eseteket, amikor felsőbb szervek utasítására román pedagógusokat helyeztek magyar iskolák tantestületeibe, illetve román tisztviselőt magyar falvakba. Ez esetben az „idegen fogalom az ország egy másik területéről származó román anyanyelvű egyént fed. A „helyiek elnevezés pedig a magyar többség csoportjának tagjait jelenti. Az „idegen fogalma Gagyi József tanulmányában újabb értelmezésekkel bővül: „ezek az idegenek hivatalnokként a falusi közösség fölé vannak rendelve (ez az értelmezés a Biró-Bodó tanulmány B esetében is körvonalazódik, bár kifejtve nincsen), valamint: „ezek az

idegenek egy gazdasági-társadalmi-politikai gyarmatosítónak tekintett államszerkezet helyi meg-bízottjai; „ugyanakkor ezek az idegenek más nyelvet beszélnek, más kultúrkörből érkeznek (141.). A kötet utolsó tanulmányában az „idegen fogalma azzal egészül ki, hogy az „idegen egy „új személy, aki az „etnikai csoport tagjává kíván válni (277.). Mindemellett az „idegen szó azt az értelmezést is sugallja, hogy a románok „idegenek a Székelyföld területén, holott - mint az a Bíró-Gagyai szerzőpáros munkájából kiderül - legalább háromgenerációs folytonosságról beszélhetünk. Veszélyes azonban olyan fogalommal dolgozni, melyhez oly sok pejoratív érzelm tapad, mint az „idegen szóhoz Romániában. A szerzők szándéka apolitikusnak maradni, de ennek a kifejezésnek a használata ezt nem segíti elő. Az ilyenfajta megfogalmazással az a probléma, hogy eleve minősít. Azaz olyan kategóriarendszert állít fel, amely az olvasót érzelmileg befolyásolja. Ráadásul az „idegen fogalmat idézőjel nélkül vezetik be a szerzők, s erre csak később adnak magyarázatot, de ennek ellenére nem használják következetesen. Ez utóbbira példa a Bíró-Bodó szerzőpáros tanulmányának az a részlete, amely az „iskola elrománosításának következtében nehéz helyzetbe került „magyar tanárok(!) és az „iskolába helyezett idegenek (!) viszonyáról ír (24.). Ha már használják a szerzők a két etnikumot minősítő fogalmat, miért nem használják azt következetesen, egymás mellett? Azaz ha a román etnikum tagjai „idegenek', akkor a magyarok miért nem „helyiek?

Ugyanez a probléma merül fel, többek közt, a román népesség „idegenségének indoklásakor is. Azaz a szerzők olyan, a saját kultúrájukban „eleve” adott és ezért „megértett” magyarázatokkal szolgálnak, melyek előtt a kívülálló értetlenül áll(hat). Erre példa az előbb említett munka második (B) esettanulmányának egy részlete, melyben azt vizsgálják, hogyan „kerül be egy román nemzetiségű erdész egy többségében magyarul faluba. Az „idegen a faluba érkezésekor egyáltalán nem ismerte a magyar nyelvet- írják-, és fizikai megjelenése is (!) egyértelműen jelezte, hogy ő más etnikumhoz tartozik, mint a falubeliek (36.). Hasonló Túros Endre tanulmányában a cigányok jellemzése: „A cigányok azonban rendhagyó módon viselkedtek. Szaporodtak, gazdagodtak (arannyal kereskedtek egykor és kereskednek ma is), és nem akarták elszalasztani a társadalmi beilleszkedés lehetőségét. (168.)

Az olvasónak lehetnek képzetei a havasalföldi románokról, hallhatott rossz vicceket az olténiaiakról, Erdélyben jártakor találkozhatott erdélyi románokkal, esetleg lehetnek bukaresti ismerősei stb. Ezek után felmerülhet, hogy a fizikai megjelenésnek milyen „egyértelmű jeleire utal a szerzőpáros. Túros Endre a romákról is leír közhelyeket. A kérdés csupán az, hogy ha közhelyként használta fogalmait, akkor miért nem tette idézőjelbe, ha viszont saját kutatói megfigyelését mutatja be, akkor miért nem írja le, hogy pontosan mire gondol. Végeredményben az ilyen jellemzés létező, toposzokra szorítókozó háttértudást eleveníthet) fel az olvasóban. A más „kultúrájú ember nem feltétlenül érti ezt a fajta „közös tudásra épülő tolvajnyelvet.

A tanulmánykötet másik alapvető hibája az idézőjel elmaradása, illetve helytelen használata. Ez, látszólag, csupán filológiai apróság, de lényegi problémát takar, hiszen a megfogalmazás kétértelműségét vonja maga után. A szerzők fogalmakat, gondolatokat idéznek a „helybeliektől, s ezeket nem teszik idézőjelbe. Ezzel a megkérdozett véleménye szerzői véleménnyé alakul át. Példa erre Gagyai József *Jonika* című tanulmányából a következő: „...a románokról nagyon jól tudják a helyiek, a világháborúból hazatértek, hogy ellenségek (!)... (152.) (Az idézőjel hiánya ebben az esetben azért is feltűnő, mivel (agyai József más helyen használja ezt az írásjelet: „Az értékelések szerint - tehát anélkül, hogy bármit is lehetne tudni *Jonika* akkori valódi szándékairól - mindezt »önzetlenül«, »a faluért«, »gyermekéért« tette. Ha a fenti idézetek idézőjel nélküli véleménynyilvánítások, akkor ez miért idézőjeles?) Vagy ugyanennek a tanulmánynak egy másik helyén: „...lehetett már úgy *gondolkozni* (kiemelés az eredetiben) *Jonikáról*, mint aki bizonyos vonásaiban különbözik a közösség tagjaitól, de nem azonos az 1916-ban betörő (!), a helyieket megsebesítő (!),

megölő (!), majd 1918 után kultúrasorvasztó(!) oktatáspolitikát alkalmazó »nem mi«-ekkel (158.).

Túros Endre tanulmányában hasonló „idézőjeltelen idézeteket találhatunk: „Iskola és templom vonatkozásban tehát a magyar-cigány viszony semmiféle bonyodalmat nem jelent, a helybeli románságnak azonban az iskolában és a templomban egyaránt kellemetlen a cigányok betolakodása(!). Ugyanennek a tanulmánynak másik helyén a következő megállapítás szerepel idézőjel nélkül: „Az ötvenes években még románok és magyarok egyaránt biztosan tudhatták, hogy ők mindenképpen különbek a cigányoknál, mert azok:

mocskosak,
szegények,
erkölcstelenek (!)” (168.). (A tördelés az eredeti.)

Szerzői vélemények ezek a gondolatok? Vagy a „helybeliek álláspontját idézik? Esetleg mindkettő?

Az idézethibák egy másik csoportját olyan idézőjeles szavak alkotják, melyek értelmüket, megfogalmazásukat tekintve nem tűnnek idézetnek. Ennek oka az is, hogy semmiféle utalás nem található arra, hogy kitől, hol, mikor készített interjúból származnak. Lejegyzett beszélgetésről van-e szó, vagy a szerzők csak emlékezetből idéznek. Példa erre a Biró-Bodó szerzőpáros munkájából a következő részlet: „»Ők ilyenek - mondták igen sokszor a helyiek - , és ő nem tehet róla, hogy közéjük tartozott.« »Nem az ő hibája, hogy ilyen«. »Ő nem tehet róla.« Ilyen és ehhez hasonló felmentések, magyarázatok sokaságával találkoztunk a vizsgálat során (42.).

Biró A. Zoltán és Gagy József tanulmányában szintén szerepelnek ilyen bizonytalan eredetű „idézetek. Az ő esetükben azért is érthetetlen ez a fajta idézési módszer, mivel munkájuk elején jegyzetben részletesen felsorolják, hogy mikor, hány és milyen etnikumbeliekkel készítették interjút. Felmerül tehát a kérdés: miért nem az eredeti beszélgetésekből idéznek, miért fogalmazzák át azokat. Például: „A kifejezés (ti. »gyékénykofferes kolonista«) alapvető tartalma azonban: »a mi munkánkon élösködők; mi éljük az életünket, végezzük a dolgunkat, ők mindenbe beleakadnak, mindentől hasznot húznak, az általunk adott csúszópénzekből meggazdagodnak, tehát a legfölsőlegesebb részei a (helyi) társadalomnak« (58.). Hasonló módon „idézi a román etnikum véleményét is: „Megideologizált és ugyanakkor gyakorlatilag is érvényesülő követeléssé vált, miszerint »Jár nekünk, hogy a magyarok velünk románul beszéljenek«; »a magyaroknak tudni kell románul, hiszen Romániában élnek stb.« (83.)

Ennek az idézettípusnak a példái Gagy József *Jonika* című tanulmányában is megtalálhatók, ahol a szerző szintén a „beszélő szájába adott idézetekkel él: „A napi eseményekben megfigyelhető kis elhatárolódások mind identitásépítők is voltak: »minket ilyeneknek mondanak, de mi nem ilyenek, hanem mások vagyunk, és azt is tudjuk, hogy miben és mennyiben mások Legalábbis meg tudjuk fogalmazni erről az álláspontunkat« (144.).

A problematikus idézés harmadik változata, amikor idézőjel nélkül szerepelnek „közös emlékezetre építő idézetek. „Íme néhány középszintű (?) példa: Romániában élünk! A román nyelvet itt mindenkinek tudni kell! Ő is román kenyeret eszik! (Tudniillik a magyar. [Sic!]) Itt mi vagyunk itthon! Ezt a földet nem lehet elvenni! A magyarok fennhordják az orrukat. Beszéljen velem románul! (Tudniillik a magyar. [Sic!]) A román történelmet mindenkinek ismerni kell, aki itt él! Stb. (87.).

Ez esetben a félreérthetőséget az egyes, illetve többes szám első személy használata okozza. Bár nincsenek idézőjelben, de ezek a mondatok is idézetnek látszanak, mivel a beszélő száma és személye erre utal. A szövegösszefüggésből azt is megtudhatjuk, hogy a román etnikum tagjai használnak ilyen („s vannak még rámenősebbek [!] is) (87.) megfogalmazásokat. Ezeket azonban az olvasó vagy elhiszi a szerzőknek, vagy nem, hiszen

utalás nincs a beszélőre, s mint a következő szövegrészletből megtudja, ezek a kijelentések „csak román-román kapcsolatban hangozhattak el, s ott is csak bizalmas viszony esetén (87.). Ha pedig ez igaz, akkor a magyar etnikumhoz tartozó szerzőpáros honnan tudhatja ezt? Ezenkívül bevezetőjükben leírják a szerzők, hogy a román etnikum tagjait nem kérdezték meg, ezt csak később szándékoznak megtenni. A szöveg az olvasó számára ezért érthetlenné és hiteltelenné válik. Olyan szentenciává, mely kétségessé teszi a kutató véleményének megalapozottságát, és felmerülhet az is, hogy ezek „múltbeli tapasztalatok terepmunka nélküli felidézései csupán.

Az idézettípusok bemutatásánál rávilágítottam arra, hogy felmerülhet a szerzői hiteltelenség problémája is munkájukkal kapcsolatban. Ennek oka a terepmunka elégtelensége vagy elégtelenségének látszata. Munkájuk során „találkozásokat elemeznek, de elemzéseiket gyakran nem támasztják alá kellő számú bizonyítékkal, pusztán szerzői „kinyilatkoztatással alapozzák meg. A Biró-Gagyai szerzőpáros tanulmányával kapcsolatban is felmerül a megalapozatlan következtetés gyanúja: „Ha a találkozás ténye előre ismert, akkor igen gyakori eset az, hogy a magyar fél magában jó előre felkészül a találkozásra oly módon, hogy begyakorolja a találkozás kulcsmondatait, kulcsfontosságú gesztusait, gondolatban előre kiválasztja azokat a technikai fogásokat (térhasználat, gesztusok stb.), amelyek az ő elképzelése szerint a legjobban illenek a várható találkozáshoz. De gyakran még ennél is tovább megy: elgondolja(!) a találkozás lefutásának főbb mozzanatait, a végkifejletet siettető vagy meghatározó mozzanatokot, a kezdőformulákat s természetesen a találkozásból való kilépés leghatékonyabbnak ítélt módját (97.). Nem egyértelmű, hogy a kutatók honnan szerzik értesüléseiket. Hogy tudatos megfigyelés eredményét írják le, vagy csupán emléket idéznek fel? Esetleg általános benyomást közölnek?

Hasonló probléma merül fel Gagyai József *Jonika* című munkájával kapcsolatban is, amelyben, bár szerepelnek interjúrészletek, de érthetetlen az olvasó számára, hogy mit bizonyítanak: „Az egyszer kialakult személyi kapcsolatokat is ápolta Jonika. Az alábbi történetben felidézett esemény bárhol megtörténhetett volna abban az időben magyar tanító és parasztember között. A zavaró tényező nem Jonika román volta, hanem a közvetlen családi háttér: Jonika felesége, aki bizonyos okokból kifolyólag (?) nem tanult meg magyarul, sokkal ritkábban érintkezett a helyiekkel, s aki a helyiek véleménye szerint: »nem szerette úgy (mint férje.) a magyarokat.« »Tudom ezt, hogy nevenapja vót, s vót egy hermonikám, s meghermonikáltam, s asztán reggelig nem akart elereszteni! Akkor én már házas ember vótam, s megmuzsikáltuk a névnapján, mi ketten vótunk. S abba a helybe, ő csinát szederből bort, tudja... kéremszépen, ötven lej akkor nagy pénz vót, ötven lejt adott!« (Cs. Á.) (155.)

Érthetetlen, hogy a szerző milyen „zavaró családi háttérről beszél. Az általa idézett interjúrészlet éppen egy névnapi „megmuzsikálás szíves fogadtatását meséli el. Az az állítás, hogy a falu és Jonika közötti „személyi kapcsolatokat a tanító közvetlen családi háttere „zavarta volna, csupán szerzői vélemény, melyet nem támaszt alá az elmesélt történet. Lehetséges, hogy az interjú további részleteiből kiderül a „zavaró tényező, ezt a szerző azonban nem osztja meg az olvasóval.

Ugyancsak Gagyai József tanulmányával kapcsolatban merül fel a szerzői vélemény megalapozatlanságának problémája. Egy farsangi „alakoskodás során a beöltözött gyerekek hamut szórtak a falusiakra, a játékba Jonikát is bevonták. Ám a román tanár „összehamuzása miatt a gyerekek másnap nem mertek iskolába menni. Mi oka lehetett ennek? - kérdezi a szerző. A probléma az, hogy ezt a kérdést mintha csupán önmagának tenné fel, és nem a helybelieknek „Mitől is félnek oly nagyon a szereplők, a maszkarác - akik Jonika számára, valószínűleg, felismerhetetlenek? Véleményem szerint a társaiktól, a faluközösségtől. Azoktól, akik nem helyeslik, hogy gesztusukkal átléptek egy határt - hogy lefokozták a tanítót, vagy bevonták a játékukba az idegent. Azoktól, akik felhívhatják Jonika figyelmét arra, hogy kin kell megtorolnia a sértést - ha ugyan a gesztust ő annak fogja fel. Valószínű,

hogy a Jonika mellett álló falusiak azonnal értelmezték a gesztust - besegítettek Jonikának abban, hogy megértse az üzenetet (153.). A szerzői vélemény csupán egy a sok közül. Vajon mi okból nem idézi a falubeliek álláspontját is? Miért állít fel hipotézist visszaemlékezések bemutatása helyett? Miért nem közli azokat a momentumokat, amelyekből levonta következtetéseit? Az olvasó számára úgy tűnik, a szerző nem jelenséget, eseményt elemez, hanem csupán abba belevetített nézeteit összegzi.

A következtetések és magyarázatok ellentmondásossága is hozzájárul(hat) a kutató hiteltelenné válásához. Ez a probléma kerül elő Biró A. Zoltán és Gagy József tanulmányával kapcsolatban is. Munkájuk első felében Csíkszereda „nemzetiségi történelmét (pontosabban „népi, szubjektív történetét) mutatják be. A román és a magyar etnikum egymás mellett élését vizsgálva a szerzők megállapítják: „Sajnos, a jelenben szociográfiai módszerekkel nem lehet megtudni, hogy miképpen minősítették magukat az egymás közötti, mindennapi közbeszédben a románok, ugyanis ha él is még valaki azoknak a gyermekeként, akik akkor (az 1919-20-as évekről van szó - B.B.) Csíkszeredába jöttek, és tudna emlékezni azokra az időkre, az az illető nem lakik ma Csíkszeredában, hiszen 1940 szeptemberében minden, a városban korábban megtelepedett román elköltözött innen (57.). Az el nem végzett kutatás indoklásával az a gond, hogy pár oldallal előbb a szerzők a következőt írták: „A háború utáni átmeneti időkben kis számban újra érkeztek románok Csíkszeredába. Általában azok jöttek vissza, akik a két világháború között is itt éltek, és 1940-ben (!) eltávoztak. Ezek az adminisztrációban helyezkedtek el (52.). Az olvasó értetlenül áll az ilyesfajta ellentmondásokkal szemben. Hiszen az el nem végzett vizsgálat, a fentiek szerint, elvégezhető lett volna. Akkor mi okból nem végezték el? Ha viszont valóban nem élnek már Csíkszeredában 1940-ben elmenekült románok vagy azok leszármazottai, akkor a szerzők miért nem fogalmazzak figyelmesebben?

„Figyelmetlen fogalmazás Gagy József *Jonika* című munkájában is előfordul. A szerző nem közli tanulmányában terepmunkája helyszínének nevét. Mint jegyzetben írja: „A falu nevét a továbbiakban sincs szándékomban leírni, leginkább abból a - megírás és a mostani közlés közötti időszakban szerzett - tapasztalatból kiindulva, hogy mindaz, amit ismertetni szeretnék, több székelyföldi faluban megtörtént (160.). Ennek a megkötésnek ellentmond a tanulmány egyik kérdése: „Mi történt tehát Csíkmenaságon(!) az 1920-as évek egyik farsangján? (152.) A kötetben közölt tanulmányok nagy része, mint már írtam, másodközlés. Nagy hiányossága, hogy a másodszori kötetbe rendezés előtt a szerzők nem gondolták át újra munkájuk fogalomrendszerét, levont következtetéseit, nem küszöbölték ki a hibáit, kétértelműségeit.

Mindezek ellenére a kötetben vannak hitelesnek tűnő terepmunkával alátámasztott tanulmányok is: Oláh Sándor írásai érzékeltetik, hogy alapos terepmunka áll mögöttük, és hogy a szerző uralja az anyagot. Érvelése érthető, idézetei pontosak, hitelesek. Négy tanulmányában a cigányok és a magyarok interetnikus kapcsolatait vizsgálja egy székelyföldi falu „többségi magyarsága cigányképe (181-194.) és egy cigány kovács életútjának bemutatásával. Másik két tanulmányában „szimbolikus elhatárolódások' után kutat egy település cigány lakosai között, illetve gazdasági kapcsolatot tár föl a magyar és a cigány etnikum között egy székelyföldi faluban.

Oláh Sándor tanulmányainak érvelését interjúrészetekkel támasztja alá: „A többségi diszkriminatív viszonyulásmód elleni védekezés stratégiájaként értelmezzük a cigány identitás megtagadását is. A magukat cigánynak valló szülők utódai, akiket környezetük is cigányként ismer, érvelnek ugyanabban a környezetben a nekik tulajdonított cigány identitás ellen. Pl. egy évtizedek óta iparendélyvel rendelkező kiskereskedő családban a férfi - a feleség egyetértő gesztusai kíséretében a következőképpen fejtette ki, hogy ő hova tartozónak gondolja magát: »Én nem érzem magam cigánynak, s megmondom azt is, hogy miért! Azért, hogy a cigány az cigány szavakat s cigány beszédöt használ, anyanyelve a cigány nyelv! Én

pedig csak magyarul tudok, s az ilyen ember cigány nem tud lenni. Az a cigány, aki a cigány anyanyelvet használja, például vannak ezek a hosszúszoknyás restás cigányok, azok szekérral kóborolnak, üvegeket, rongyokat szednek, kéregetnek, na azok cigányul beszélgetnek, azok eredeti, valódi cigányok. Mi nem vagyunk azok, csak nevezett cigányok» (219.).

A szerző következtetéseit a kutatott terület lakosaival folytatott beszélgetésekből vonja le, ezzel hitelessé teszi az elkészített munkát, és érezhetővé azt, hogy nem hipotéziseket állít fel, hanem összegez. Azaz a meglátásuk egyik lehetséges módját mutatja be.

A kötetben tehát az olvasó a KAM korábbi munkáinak tematikus gyűjteményét kapja kézhez, sajnos stiláris, fogalmazási, helyesírási és egyéb felületességeinek kijavítása nélkül. Ebből a kötetből az derül ki, hogy a KAM tagjai számára az antropológia egyszersmind elhatárolódás a bevett szociográfiai, honismereti, történeti és „Erdély-önismereti diskurzustól. Az olvasó azonban nagyot csalatkozik: a kötet nem nyújtja a téma módszeres feldolgozását, s nem szolgál a jelenségek sokrétűségét bemutató megfigyelésekkel, hanem alkalmi, esetlegesen választott esettanulmányok, anyaghiányos gondolatmenetek és olykor éles elméjű vélemények összefoglalását tartalmazza.

Nemcsak a KAM ezen munkái, hanem Csepeli György *Gyöngyhalászat* című bevezetője is hozzájárul ahhoz, hogy az antropológia mibenlétéről terjengő zűrzavar még nagyobb legyen. A következőket írja: „Erdélyről beszélve a romantika szavai tolulnak a nyelvre. Aki nem akar vagy nem bír ezen a nyelven megszólalni, annak marad a hallgatás (9.). A KAM tagjai szerencsére nem esnek abba a hibába, hogy az „Erdély járásokkal Magyarországon elterjedt romantikus látásmódot népszerűsítsék. Kötetükben nem beszélnek a romantika nyelvén, de nem is „hallgatnak.

Az előszónak nem az az egyetlen hibája, hogy nem jellemzi megfelelően a kötet hangját. Abban sem tudok Csepeli Györggyel egyetérteni, hogy „Erdély antropológiai alaphelyzet, melyben akarva-akaratlanul mindenki antropológussá kell, hogy váljék, hacsak nem fut el, vagy nem süllyed el a néma és vak mindennapiság alatti létben (11.). Érthetetlen számomra, hogy Csepeli György mit ért ezen. Erdély falvainak, városainak magyarsága, bár zömmel nem antropológus, mégsem él a „néma és vak mindennapiság alatti létben, sokkal inkább a „zajos és „színes mindennapokban.

Azt sem tartom „pontos megfogalmazásnak, hogy „ha társadalomkutatás ezen a szintéren egyáltalán létrejöhetett, annak antropológiának kellett lennie, hiszen ez az a tudomány, mely ott virul, ahol egy-egy kultúra véget ér (10.). A kulturális antropológia tudományának létező kutatási ága a „saját kultúra kutatása, mely nem feltétlenül „kultúrávégeken művelhető. (Nem is beszélve arról, hogy a „távoli sem feltétlenül a „véget jelenti.) Az sem világos, hogy ebben az esetben melyik kultúra „végéről van szó.

Csepeli György ezt írja: „Aki az érzékelés működésére kíváncsi, annak oda kell mennie, ahol a bőrt lenyúzza a sérülés, s a nyers izomból kilógó ideg ingerlékenysége megtöbbszöröződik. Százados szenvedés kellett ahhoz, hogy az egymásba ékelődött kultúrák idegvégződése felszínre kerüljenek. [...] Az antropológia műveléséhez éles szem kell, de ahhoz, hogy igazi szellemi teljesítmény legyen az eredmény, magának az antropológusnak is a megnyúzottakhoz kell tartoznia (10., 11.). Ez a vélemény kétségessé teszi, hogy bármiféle antropológiai vizsgálatot „kultúrán kívüli kutató el tudna végezni. De ez nem így van. Az antropológusnak ugyanis „kívülről is, „belülről is látnia kell az általa vizsgált kultúrát. A „belső látás ahhoz szükséges, hogy megértse, a „külső pedig, hogy értelmezni tudja. Azaz a kutatónak nem kell feltétlenül a „megnyúzottakhoz tartoznia.

Viga Gyula: *Hármas határon. Tanulmányok a Bodrogeköz változó népi kultúrájából. Miskolc, Herman Ottó Múzeum 1996. 338 p. (Officina Musei, 4.)*

A *Regio* figyelmes olvasója alkalmasint számon tartja, hogy a Tisza és a Bodrog által közrefogott kistáj, a Bodrogeköz - Éger György fogalomhasználata szerint (*Regio* 4. 1993/3. 34-55.) - afféle „multietnikus határtérség”, melyet nem csak a „periféria sajátos változata(ként), minősített esete(ként)” jellemezhetünk; a „regionalizmus harmadik dimenziója, a kisebbségi/nemzetiségi kérdés” is sajátosan árnyalja e „magyar-szlovák-kárpátaljai hármashatártérség” demográfiai és társadalmi viszonyait. Ez a sajátos földrajzi helyzet pedig- amint azt Hadas Miklós ugyanebben a térségben végzett szociológiai felmérésének indítékait megfogalmazva hangsúlyozta volt (*Regio* 5. 1994/2. 31-44.) - rendkívüli lehetőséget kínál „az empirikus történeti vizsgálat számára”: „a kutató szinte laboratóriumi körülmények között elemezheti azt a folyamatot, melynek során a különböző államok intézményrendszere strukturálisan behatárolja az egyes etnikai csoportokba tartozó egyének létfeltételeit, életstílusát és pályáivét.”

Az etnográfus Viga Gyula, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa tanulmánygyűjteményének címébe foglalt „hármashatár”, noha a kötet keletkezése teljességgel független a fenti, szociológiai tartalmú kutatói programoktól, ebben az értelemben is utal a XX. századi államhatárra (és államhatár-változásokra). Nagyobb nyomatkú az utalása azonban arra, hogy az átjárhatatlanná - nehezen átjárhatóvá - merevedett „határtól” függetlenül a népi kultúra hordozóinak együttműködése és elkülönülése értelmében a magyar, a szlovák és a ruszin etnikum, illetve a református, a római és görög katolikus vallás követőinek közvetlen szomszédságát is jelentette/jelenti a Bodrogeköz. Az a sajátos helyzet biztosított tehát Viga számára a néprajzi terepmunkához és a történeti-néprajzi forrásfeltáráshoz - úgy mond - „laboratóriumi körülményeket”, hogy évszázadok óta magától értetődően természetes, az emberi létezés egyetlen lehetséges társadalmi közege volt az e tájon lakó, az ökológiai adottságokhoz alkalmazkodó más-más etnikumú egyének számára a gazdasági és a kulturális kapcsolatépítés, kapcsolattartás kölcsönös előnyeinek számon tartása, folyamatos kihasználása.

A nagyjából Szlovákiához tartozó Felső-Bodrogeközben az 1990-es években gyűjtött paraszti emlékezésekre és a Bodrogeköz egészére vonatkozó levéltári forrásokra alapozott tanulmányok és adatközlések a fentebb idézett szociológiai vizsgálatokkal egy irányba mutató, azokat erősítő s történeti távlatba állító hangsúlyos tanulsága, hogy a többszörös határmódosítás alapvetően, s az ott lakók számára korántsem előnyösen befolyásolta a bodrogeköziek - és nem csak a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar kisebbség! - mindennapi életét: gazdasági és kulturális esélyeit. Egyrészt a mindig is nehezen átjárható, a szocialista korszakban szinte átjárhatatlan államhatárok az évszázadokon át hatékonyan működő, mert nagy hagyományú árucseré- és munkakapcsolatokat egy csapásra lehetetlenné tették, és minden újabb határmódosítás más-más irányú ilyen kapcsolatok kialakítására kényszerítette a lakosság egészét, főként az abban különösen érdekelt rétegeket-foglalkozási csoportokat. Másrészt pedig ez az államhatárok szabdalta természetes táj mindhárom utódállam szempontjából periferikus határtérségnek számított, ahová valamelyest megkésve, a tradicionális kultúrát lassúbb átszerveződésre kényszerítő módon jutottak el a kényszermodernizáció állami direktívái - de a civilizációs vívmányok is.

Néprajzi megközelítés esetén a feladatvállalásból következő evidencia: ha a szerző nem csupán e periferikus léthelyzetből következő elmaradottságállapot tényeinek rögzítésére törekszik hanem a modernizáció „megkésetttségét” napjaink (s a közelmúlt) népi kultúrájában fellelhető „archaikumok” könnyebb dokumentálhatóságaként, az adatgyűjtés kedvezőbb lehetőségeként is értelmezheti. Abból indul ki adatgyűjtői programja megvalósításakor, hogy a tradicionális paraszti kultúra, noha az árnyalatokban eltérő stílusú-módszerű szocialista

állampárti irányítás valamelyest itt is befolyásolni törekedett, egészében véve mégis régiesebb színezetűnek maradhatott meg a „periférián”, mint ugyanezen államok centrumában, illetve iparosodó, urbanizálódó tájain. Viga hallatlanul adatgazdag, a XX. század utolsó évtizedében már alig-alig remélhető „archaikumok” áradó bőségét kínáló leíró-anyagközlő fejezetei *ennek*, a szaktudományt hatásosan szolgáló nagy lehetőségnek a következetes kiaknázása miatt értékelhető a legtöbbre. Az esetben természetesen, ha az adatgyűjtői teljesítményt többre becsüljük, mint a napjainkban *másutt* gyűjthetőnél régiesebb színezetű „néprajzi adatokra” bízott történeti-néprajzi tanulságok hatásos felmutatásának etnográfusi képességét!

Aki nem csak friss gyűjtésű „néprajzi adatokat” keres a könyvben, illendő felfedeznie, hogy az évszázadokon át hagyományossá szilárdult népi kapcsolatoknak s ezek kényszerű átrendeződésének aprólékos elemzése volt Viga Gyula -maradéktalanul megvalósított! - célja. XVIII-XIX. századi levéltári forrásokra és századunk első évtizedeibe nyúló emlékezésekre alapozva gondosan megvizsgálta, hogy a környezet-átalakítás -az erdők kiirtása, az ármentesítés-miként befolyásolta a bodrogi paraszti gazdálkodás feltételrendszerét, különösen pedig hogyan módosította az állattartás szervezeti formáit és mindennapi gyakorlatát. A mezőgazdasági munkavállalók hagyományos útvonalait-célállomásait, a gyümölcskereskedelem kialakította áru- és termékcseré-kapcsolatokat, a vásáros helyek vonzáskörzetét külön-külön tanulmányban adatolván és elemezvén az eltérő adottságú kistájak-falucsoportok-falvak más-más etnikumhoz tartozó lakóinak a határmegvonás előtti egymásrataltságát és ennek népi tudatosítását: az együttműködés és a munkamegosztás sokszínűségét szemléletes példákat felsorakoztatva dokumentálta. Az eltérő termelési adottságú és árnyalatokban különböző népi műveltséget hordozó bodrogi falvak sztereotip jellemzését fedezte fel a falucsúfoló szövegekben, melyekből - az olykor karikatúrába hajló jellemzés reális magjára, valós tartalmára gondosan rámutatva- feltűnően nagy mennyiségű változatot tett közzé. A vallási előírásoktól befolyásolt (vagy nem befolyásolt) ünnepi szokások leíró ismertetése, az ünnepekhez kapcsolódó köszöntővers-szövegek, valamint az epikum formálódás más-más szintjét képviselő hiedelemadatok, hiedelemelbeszélés-szövegek (több száz igen archaikus adati) azt bizonyítják ebben a Viga által kialakított kontextusban, hogy a felekezethez tartozás is, az etnikumhoz kötődés is meghatározta, karakteressé formálta a folklórhagyományt. Ezzel együtt azonban a manapság gyűjthető bodrogi folklór az etnikus kultúrák és vallásos hagyományok egymásra hatásának is tanulságos példatára.

Ahogy minden jó könyvnek, természetesen ennek is többféle olvasata lehetséges. A *Regio* olvasója, ha annak idején felkeltette érdeklődését a Bodrogi mint „multietnikus határtérség”, mely a történész és a szociológus számára már-már „laboratóriumi körülményeket” kínál az államilag különböző módon behatárolt létfeltételek és életstílus empirikus vizsgálatára, nyilván *azoknak* a kutatói programoknak az etnográfia felkínálta „kontrollanyagaként” fogadja Viga Gyula elemző következtetéseit. Én magam - etnográfus lévén - azért ajánlom inkább a reménybeli olvasók figyelmébe a könyvet, mert az anyagközlésnek-leírásnak, ennek a néprajzban közkeletűen elfogadott, sokak által művelt, ám a szakkutatók által kissé lebecsült „műformának” a példamutatóan szép, remélhetőleg orientáló hatású megvalósulása. Annak látványos igazolása, hogy nemcsak a túlbonyolított nyelvezetű énekes próza, hanem a primer néprajzi adalékok rendszerezett s elemző közlése is lehet adekvát kifejezője az interetnikus kapcsolatok elméleti igényű megközelítésének.

Szilágyi Miklós

Rječ. Časopis za književnost i kultura Hrvata a Mađarskoj.
(Szó. A magyarországi horvátok irodalmi és kulturális folyóirata.) Budapest, Slovenika BT
1996-97.

Rendkívül figyelemre méltó és szerencsésen sokszínű időszaki kiadványt bocsátott útjára a magyarországi horvátok nemcsak lelkes, de egyúttal hozzáértő kis csapata. Az 1996-ban indult és eddig két számot megért folyóirat nem csupán a magyarországi horvátok önkifejezésének eszköze, nemzeti identitásának őrzője, de kimondva-kimondatlanul a horvát-magyar szellemi kapcsolatok újjáélesztésének orgánuma is.

E komplex szemléletmód már az első szám első írásában - a Hadrovics Lászlóval készült interjúbán - is hangsúlyosan jelenik meg. Ez nemcsak a Hadrovicssal készült kevés interjú egyike, de a nemrégiben elhunyt neves tudós utolsó önvallomása is. Az olvasó, túl azon, hogy érzékletes képet kap Hadrovics professzor családi hátteréről, életútjának állomásairól és fordulópontjairól, megismerkedhet a magyarországi kroatiztika XX. századi fontosabb képviselőivel s a tudományág főbb problémáival is. Egyebek között azzal, hogy mi az oka annak, hogy a horvát-magyar kapcsolatok századunkban rendkívüli módon meggyengültek. A színesen mesélő professzor egyik legérdekesebb története, amelyben elmondja, milyen nyelvi elemekből jött rá arra, hogy a Trója-regény szerb változatának alapja egy magyar nyelvű variáns lehetett. Az interjút, amely nemcsak a magyar tudománytörténet szempontjából, hanem a horvát-magyar kapcsolatok horvátországi kutatói számára is jelentős, Hadrovics professzor műveinek válogatott bibliográfiája egészíti ki. Hasonló szellemiségű és hasonló tanulságokat hordoz a Lőkös Istvánnal készült beszélgetés is - amelyet ugyancsak válogatott bibliográfia zár -, csak hogy amíg Hadrovics a nyelvészetre, Lőkös, a nemrég megjelent horvát irodalomtörténet szerzője a kulturális és irodalmi kapcsolatokra összpontosítja figyelmét.

Póth István, az ELTE szláv tanszékének nyugalmazott tanára többrészes tanulmányban első ízben ad áttekintést a XVI. századdal kezdődő magyarországi kroatiztika történetéről, míg Fried István Miroslav Krležáról szóló, komparatiztikai szempontú tanulmánnyal képviselteti magát. A horvátországi irodalomtudományt Josip Pavičiaaenek, a pécsi egyetem horvát lektorának Ivan Aralica horvát íróról szóló tanulmánya, illetve Irvin Lukežiaaenek, a rijekai (Fiume) pedagógia főiskola tanárának a Bibliának a gradiscei horvátok irodalmában és kultúrájában betöltött szerepét elemző írása képviseli.

A lap második számában három írás foglalkozik Josip Gujaš Džuretin magyarországi, magyar és horvát nyelven alkotó költő, történész tevékenységével. Történetírói munkásságával kapcsolatban - ma, amikor például mind a szlovák, mind a magyar értelmiségiek körében igen gyakran az egyoldalú értékelés dominál egymás törekvéseinek megítélésében - érdemes hangsúlyozni példaszerű elfogulatlanságra valló törekvését, hiszen az erőszakos magyarosítással éppúgy foglalkozik, mint a szlavóniai magyarok nemzeti identitásuk megőrzéséért folytatott küzdelmével.

Ugyancsak sokszínű a szépirodalmi művek bemutatása. Így, amíg a horvátországi olvasó érdeklődését Esterházy Péter írásának egy részlete és Pilinszky János versei kelthetik fel, a recenzens felfigyelt arra, hogy a horvát szerzők között a magyarországi horvátok versei és novellái éppúgy szerepelnek, mint a szarajevói, horvátországi és ausztriai írók, költők, sőt egy Tótszerdahelyen, illetve egy Amszterdamban élő költő művei.

Végül a szerkesztők műfaji teljességre törekvését igazolja egyrészt az, hogy két írás is foglalkozik a pécsi horvát színház Don Quijote-előadásának értékelésével, illetve hogy B. Finka horvát akadémikus, nyelvész bemutatja Nyomárkay István *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen* című kötetét. Finka kiemeli, hogy a szerző - az ELTE szláv tanszékének vezetője - Hadrovics munkásságának folytatója.

Amint az az elmondottakból is kiderül, a folyóirat szerkesztőinek teljes mértékben sikerült elkerülniük azt a veszélyt, hogy csak egy szűk kör provinciális hangvételű lapját jelentessék meg. A *Riječ* joggal remélheti, hogy a szélesebb horvát közönség érdeklődését is sikerül felkeltenie, hiszen nem egyszerűen összhorvát igényű, de a közép-európaiság oly sokat emlegetett gondolatát is példaszerűen képviseli. A magam részéről bízom benne, hogy a támogatók- köztük a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány éppúgy jelen van, mint a magyarországi horvátok két érdekképviseleti szerve - hosszú időre biztosítják ezen igényes és szép kiállítású folyóirat megjelentését.

Szilágyi Imre

Tomiš, Karol: Szlovák tükörben. Tanulmányok a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok tárgyköréből. Budapest, Regio 1997. 90 p.

Nagyon jó könyv. Karol Tomiš szlovák irodalomtörténész már régóta kutatja nem egyszerűen a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatokat, hanem a fejlődési párhuzamokat, tipológiai hasonlóságokat is, tehát összehasonlító irodalomtörténetet művel. Ebben a kötetben magyarul tartott előadásait és magyarul megjelent cikkeit gyűjtötte össze, van olyan is, amelyik itt jelenik meg először. Elsőrendűen a XX. századi kapcsolatokkal foglalkozik, de olykor az előző századra is visszatekint. Bevezetőjében a kutatás szlovák előzményeit vázolja fel Pavol Bujnáktól Rudolf Chmelig, többek között egy 1969-es szomolányi konferenciát, amely ezt a kérdéskört járta körül.

Az első tanulmány a magyar irodalom szlovák fogadtatásában három korszakot különböztet meg: az első a dualizmus utolsó évtizedei, amikor még szlovák részről nagy volt az ellenszenv, a második a két világháború közti korszak, amikor megint az ellenszenv miatt kevés volt a visszhang, a harmadik az 1949 utáni korszak, amikor politikai okokból favorizálták ezt a témakört. Petőfi költeményeinek szlovák fordításáról szólva is ez a három korszak köszön vissza, Petőfiben sokáig a renegátot látták, és ezért nem szerették. Az első jó fordításokat a nagy szlovák költő, Pavel Országh-Hviezdoslav jelentette meg, de a forradalmi verseket nem fordította le. Tomiš bemutatja a *Dalaim* című költemény két szlovákfordítását is, Viliam Pauliny- Tóthét és Hviezdoslavét, persze az utóbbi sokkal jobb, és az eredetihez formailag hűbb.

Nagyon érdekes a két irodalom 1900-1920 közti tipológiai sajátosságainak az összehasonlítása. Nagyjából hasonló korú költők és írók szerepeltek ekkor, akik a középosztályból származtak. A hlasisták rokonszenveztek a Huszadik Század Körével, mert Jászi Oszkár kiállt a nemzetiségek ügye mellett. Budapest mellett Prága és Bécs közvetítette a szlovákokhoz a modern nyugati irodalmakat. Az irodalmi életnek a magyaroknál egyértelműen Budapest a központja, a nehezebb helyzetben lévő szlovákoknak ilyen központjuk nem volt, Túrócszentmárton túl konzervatív volt. A Slovenská moderna hasonlít a magyar irodalom nyugatos áramlatához, Ady Endre és Ivan Krasko közt is lehet párhuzamokat találni. Mindkét irodalom többféle külső hatásra reagált.

Hasonló témájú a *Nyugat* szlovák fogadtatását tárgyaló tanulmány. 1918 előtt a szlovákok nagy rokonszenvvel fogadták, megint Jászi kerül itt elő. Ady hatásával csak Vladimír Roy esetében lehet számolni. 1918 után Ady mellett a szlovák költők a többi nagy nyugatost is kezdték értékelni. A második világháború alatt, megint csak politikai okokból, teljes volt az elutasítás, 1949 után újból értékelték. Ehhez kapcsolódik Ady helyének meghatározása a szlovák irodalomban. Hviezdoslav még nem értette Ady forradalmiságát. 1949 után Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek és Valentin Beniák, tehát a korszak legjobb szlovák költői

lefordítottak számos Ady verset, esztétikailag is kiváló tolmácsolásban. 1959-ben Ady prózájából is jelent meg szemelvényes kötet, de publicisztikája ekkor még ismeretlen.

Adyétól eltérően, akit eleinte a szlovák irodalom vegyes érzelmekkel fogadott, József Attila recepciója a kezdetektől egyértelműen pozitív volt, de csak halála után indult meg. Megint Lukáč, Smrek, később Beniák fordítottak és jelentettek meg köteteket, kétharmadrészben ugyanazokat a verseket, tehát össze lehet vetni a tolmácsolást, Smrek a pontosabb fordító. Ma kellenének fiatalabbak, de csak Vojtech Kondrót fordított két töredéket.

A többször emlegetett Lukáčnak külön tanulmányt szentelt Tomiš, mint az irodalmi értékek közvetítőjének. Felvázolja pályáját is: magyar gimnáziumban szerezte nyelvismeretét, a háború idején fontos közéleti szerepet játszott. 1941-ben már megjelentetett egy Ady-kötetet, 1943-ban pedig *Na brehu čiernych vôd* (Fekete vizek partján) címen modern magyar költői antológiát adott ki, amely akkor heves bírálatot kapott. 1945 után Petőfi *Apostolát* fordította le, utószóban értékelte jelentőségét.

Az utolsó tanulmány az 1918 utáni csehszlovákiai magyar emigráns írók szerepét mutatja be a csehszlovákiai magyar irodalom kibontakozásában, amelynek nem voltak olyan hagyományai, mint az erdélyinek. Az októbristák és a kommunisták (akik később a Szovjetunióba emigráltak) emelték ki a provincializmusból az itteni magyar irodalmat.

A szerző természetesen elsősorban a magyar irodalom szlovák fogadtatását mutatja be a magyar közönségnek. De nemcsak a magyar közönség miatt, hanem egyszerűen azért is, mert a szlovák irodalom magyar recepciója még 1949 után is elég gyér. Éppen ezért a kötet alkalmas adna valamiféle magyar önkritikára. Ezért is jó, hogy a Regio kiadta ezt a könyvet.

Niederhauser Emil

Idős Boglár Lajos: Magyar világ Brazíliában - a múlt századtól 1942-ig. Budapest, Szimbiozis Alapítvány [1997] 144 p., 74 fénykép

„Az első időben nem ismerték a maláriát. De azután egyszerre csak megjelent az esős évszakban kiszáradt Itararé folyó völgyében a trópusi betegség, és levette a lábáról a kolóniát. (...) Amint azután a betegségből úgy-ahogy kiláboltak, a legnyomorúságosabb magyar családok egymás után hagyták el a telepet. Eppen a követi látogatás idején talákoztam egy ilyen karavánnal. Csontra száradt bőrükkel, beesett szemekkel, rongyokba burkolt gyermekeikkel, mintha csak Dante purgatóriumából ideszakadt figurák lettek volna ezek a kivándorló magyarok!”

Így ír, s hasonlóan élménydús részletekkel mutatja be a brazíliai magyarvilágot most kiadott könyvében idős Boglár Lajos, aki 1927-től 1942-ig a brazíliai Magyar Királyi Konzulátust vezette São Paulóban. A több mint fél évszázada keletkezett kézirat valójában nem csupán egyik (eddig föl nem fedezett opusza) a két világháború közötti magyar értelmiség memoáirodalmának, hanem módszeres, sokoldalú és hiánypótló dokumentuma a „világmagyarság” egy korántsem apró diaszpórájának. A trópusi ország századunk első felében (s főként első évtizedében) még „feltöretlen” talaján, a végeérhetetlen őserdőben s a rohamosan növekvésnek induló világvárosok (São Paulo, Rio de Janeiro) perifériáján letelepített jómagyarok voltak azok a „honfoglalók”, akiknek telepes kolóniáit a szerző féltő gonddal látogatta végig, és támogatta iskolával, tankönyvekkel, kereskedelmi kapcsolatokkal, jó szóval és jogsegéllyel egyaránt.

Megint egy könyv, melyben a magyarság „nagy M-mel” és még nagyobb hazafisággal van jelen? Ismét egy újrafelfedezett „exportált” nemzettudat valahol a világ végén?

Nehéz a tagadó választ megadni ezekre a (korántsem ok nélkül) gyanakvó kérdésekre. Rendre előfordul, hogy a magyarországi rendszerváltást megelőző fél évtizedben induló „identitáskeresés” nevében a külföldre szakadt vagy épp a trianoni határokkal külszországba szorult magyarság hogylétére, létszámára, identitástudatára, „hazavágyó” érzelmeire tényleges ismeretek nélkül hivatkoznak a lelkesült honfiúi érzelmektől felhangolt literátorok, s e képzelt vagy akár valós érzelmi anyagot hivatkozási alapnak tekintik a politikusan gondolkodók, vagyis hol irigykedő, hol sajnálkozó, hol felhangolt minősítésekkel illetik azokat, akik a történelem évszázados viharaiban kitántorogtak a világ megannyi tájára. Ám épp e miatt az „újmagyarkodó” közfelfogás miatt is igen fontos esemény ennek az 1943-ban kelt kéziratnak a közrebocsátása. Hiszen oly kor tanúja írta, aki eredetileg közgazdászdoktor, külügyminisztériumi munkatárs, majd milánói konzuli hivatalnok s végül brazil követ volt, aki tehát látott, kutatott és cselekedett, maga is megszenvedve Magyarország hadba lépését a németek oldalán, ám aki mindemellett értő, gondolkodó és tetterős személyiség lévén nemcsak „felpanaszolni” volt képes a brazíliai magyarok számkivetettségét, hanem megérteni, óvni és bemutatni is megpróbálta azt.

A Magyar világ Brazíliában. A múlt századtól 1942-ig című kötet így nem csupán egy kormánytisztviselő látogatási naplója, publicista élménybeszámoló vagy szárazon tudományos ismeretterjesztő mű, hanem - a szerző szabadkozásai ellenére valódi tudományos értékkel fényeskedő munka. Lehetséges, hogy akadémiai mércével mérve ma már nem lenne könnyű a szerző korabeli megfigyeléseit szabályos értekezésként megvédeni - s idős Boglár Lajos maga is szabadkozva írja: „Ez az egész mű nem tart igényt tudományos értékszerűsége” -, ám mégis feltétlenül forrásértékűnek kell nyilvánítanunk a kötetet.

Talán a legfelszínesebb, ugyanakkor kétségtelenül a legkinálkozóbb kérdés az lehet: mi a csudát kerestek a magyarok a XX. század hajnalán Brazíliában? S egyáltalán kik voltak ezek a magyar telepesek, honnan jöttek, és hová jutottak?

A szerző válasza több mint kimerítő, még ha imitt-amott szerényen mentegetőzik is a maga vállalásának korlátain: „e hangzatos antropológiai cím alatt meghúzódó szerény elmélkedés sem akar többet, mint csupán néhány olyan körülményre rámutatni, amikből arra következtethetünk, hogy a Brazíliába került magyarság hazai származási tájak szerint milyen embertípushoz tartozik. továbbá röviden ismerteti azt, hogy magyarjaink itt, Brazíliában milyen környezetbe kerültek, és milyen embertani vagy etnológiai hatásokkal kell számolniuk. A Brazíliában összegyűlt nyolcvanezer főnyi magyar a hazai területnek annyi különböző tájáról származott, hogy róla egyöntetű antropológiai képet adni nem könnyű. Miként Csaplovics János már 1825-ben elmondta, hogy embertanilag »Magyarország Európa kicsinyben«, ugyanúgy elmondhatjuk a brazíliai magyar kolóniáról, hogy az faji sokféleség szempontjából a kicsinyített Magyarország.” S a szerző e szerény felvezetés után sorra veszi az 1908 és 1929 között bevándorló félszázezer magyar származási helyét, brazíliai letelepedését, nagyvárosi csoportjait, őstermelő településeit, nyelvi és kulturális beilleszkedését, hitéletét, egészségi állapotát, egyesületeit és munkavállalói helyzetét, inséges állapotát és sikereit, felrajzolva végül a perspektívákat is.

A kötet egésze a „Magyarország felfedezése” sorozatba illő szociografikus, történeti és empirikus tapasztalatokra épülő anyagként, kivételes tömörséggel tekinti át az Amazonas őserdőiben, a Rio Grande völgyeiben, São Paulo kereskedelmi, ipari és kulturális életében lassan otthonra lelő menekült, illetve reménykereső magyarságot, melyet nagy földbirtokokat és biztos sikert ígérő ügynökök csábítottak át az óceánon - hogy azután vasút menti lakás, háztulajdon és biztos megélhetés helyett őserdei ösvénynyírásra, erdőirtásra és papaja- vagy kávéültetvényi munkára fogják be őket. A szerző összegyűjtötte adatok alapján „a Brazília felé irányult kivándorlásnak a legtöbb magyar vért Erdély és Bácska adta”, főképpen az első világháborút követően, amikor az utódállamokból tömegesen menekültek új életutat keresni az ellehetetlenült sorsú népek. Mindezt idős Boglár

Lajos oly körültekintő forrásfeltárással, józan beclésből származó mérésekkel (például egyházközségi adatok, útlelvizsgálati jegyzőkönyvek, bérlakó-nyilvántartások, teleklevelek és hivatalos statisztikák alapján) teszi, hogy adatai felől cseppnyi kételyünk sem lehet. Mi tagadás, nemigen szokhattunk hozzá, hogy a magyar külképviselő két világháború közötti funkcionáriusai aprólékos, félszáz fotóval illusztrált művet alkossanak, így rendkívüli értékű anyagként értékelhetjük ezt a munkát. S ami az átlagos történeti, magyarságismereti, hungarológiai érdeklődésű olvasó számára különösen izgalmas lehet, az nem más, mint az alapkérdés: mi a csudát keresett 56 ezer magyar lélek Brazíliában - épp ezt válaszolja meg a szerző oly impozáns részletességgel, hogy szinte lehetetlenné teszi magát a műfaj-meghatározást is. Javarészt egy kolonizálódási (kivándorlási-betelepülési-benépesítési) folyamat történeti dimenzióiról kapunk hiteles összegzést. Azonban a társadalmi körülmények leírását illetően gazdaságszociológiai megfigyelés éppannyi van a kötet lapjain, mint kultúrakutatási, etnoregionális, kisebbségpolitikai vagy faluszociológiai észrevétel. Egyszerre nyújt antropológiai nézőpontot és demográfiatörténeti vázlatot, művelődésszociográfiát és lokális nyilvánosságtörténetet, diplomáciai kordokumentumot és etnográfiai útmutatást. S mindezt a kor társadalomtudományi íráshagyományának színvonalán, úgy, ahogyan akkoriban Magyarországon is alig tucatnyian írtak társadalomrajzot. Ezenfelül - bár mind kevesebbet kéne ezt hangsúlyozni, hiszen csupán a magunk korlátos tudása világlik elő, nem több - idős Boglár Lajos igen nagy mértékben segít felfogni, elfogadni s a kor viszonyaihoz arányítva tudomásul venni, hogy miként is alakulhatott így ez a magyar áttelepülés, és miként maradt elviselhető az otlét, az asszimilálódás kényszere, a hazától távoli egzisztenciateremtés, a „pionír” lét.

Mert hogy mit jelent évi 300 esős nap egy békési zsellérnek, a cukornádcseplés egy szlavóniai gazdának vagy a kávétermelés egy budapesti félproletárnak, illetve hogyan boldogul a telekspekulációkkal, trópusi betegségekkel vagy a portugál nyelvvel az „egyszeri magyar” földműves - azt mind részletekbe menően megtudjuk a könyvből. Kiderül, hogy a kávéültetvényekre telepített vándorok egy részéből gyári munkás lett, vagy jól kereső iparos, saját házzal rendelkező városi polgár akár, akinek otthonról hozott munkaképessége, takarékos életmódja, kelet-európai találékonyasága és kitaró derűje véletlenül egybeesett a brazil fejlesztési programok fősodrában megkapaszkodó másik kéttucatnyi náció számkivetettjeinek helykeresésével. Vagyis a jómagyar egyfajta versenyhelyzetben is „pályaképes” tudott maradni, de minden személyes sikere ellenére jobbára egyetlen fő cél érdekében tette, amit tehetett: a hazatelepülés vagy legalább az otthon maradtak támogatása lebegett a szeme előtt. A brazíliai Mátyáskirályfalva, Rákóczifalva, Szentimrefalva, Boldogasszonyfalva, Árpádfalva s a többi telepesfalva magyarsága; továbbá egyleteik, műkedvelő köreik, hitéleti gyakorlatuk, bármennyire is a végleges megtelepedést és az egyre sikeresebb életvitelt jelentették, mégsem tudták feledtetni a világgazdasági válság utáni visszatelepülés reményét.

A szerző művének utolsó fejezetében meg is fogalmazza a kérdést: mi várhat) a brazíliai magyarságra? Mint minden kivándorló magyar, a Brazíliába induló is azzal a feltevéssel távozott külföldre, hogy „ha majd a kivándorlást előidéző okok, mint például a gazdasági helyzet, a politika, vagy egyéb, a boldogulást akadályozó körülmények megváltoznak, vagy amikor egy kis vagyonszerzéssel jobb sorsot remélhet, a hazájába visszatér”. A legáltalánosabb eset azonban mégis az, hogy „a hajdan ideiglenesnek indult kivándorlás a legtöbb esetben végleges megtelepedéssé vált”. A brazíliai magyarság, e mintegy húszezer családnyi népesség sorsa is azon áll, hogy a kormányzatok tervei milyen mértékben tartalmazzák a tengerentúli magyarság hazatelepítésének szándékát és forrásait, illetve másik oldalon épp azt, hogy az asszimilációs szándékoknak miképpen tud ellenállnia beolvadásra ítélt népesség. A brazíliai körülmények között minden betelepülőre teherként nehezednek a „külső beolvasztási eszközök”: a törvények, rendeletek és közigazgatási intézkedések,

melyek nehezen elviselhetők, de a konzervatív s nemzeti hűségéről csak egyféleképpen gondolkodó magyarság számára nem veszélyesek, mert az dacossá, elzárkózóvá és passzívvá válik, mihelyt betolakodó hatás éri, sőt, mindez még föl is erősíti óhaza utáni vágyakozását. Veszélyesebb viszont a lelki hatásokra épülő beolvasztás: amint az asszimilációs folyamat előnyeiről sejtelve támad, a magyar is megszeretni kész a szívélyesen befogadni hajlamos országot, s a kivándoroltak második nemzedékéről szinte büszkén vallja: ő immár „brasileiro” lett. Kialakul a kettős kötődés: ott is kőházat épít magának, megszereti a befogadóan viselkedő őslakosságot, s az amúgy sem a meggazdagodás vágyával kivándorló egyre kevésbé lesz képes saját erejéből visszavándorolni, ha Brazíliában nyugodtabb hajlékot, több földet, kistulajdont, boltot szerzett már, vagy több szeretetre talált, mint amennyit idehaza megkaphatott.

Az utóbbi lehetőség, különösen az 1937-38-as esztendőkből, semmiféle akadályba nem ütközött, '38 után azonban rendeletek korlátozták a mozgásszabadságot, brazil földön született gyermeket nem lehetett kivinni az országból. Tetézi ezt a merev intézkedést az is, hogy „Brazília és az európai kontinens között olyan vándorlási fluktuáció indult meg”, amely Brazíliának rendkívüli módon jót tett, s ez a legújabb kori népvándorlás látszólag mégis a bevándorlók mentalitásával ellentétes következményekhez vezetett. Mert bár a Brazíliában gyökeret vert és az országot megszerető bevándorlók végeredményben boldogtalanok voltak, amikor hazájuk elhagyására kényszerültek, megélhetésük javuló gazdasági együttthatói végül is elvették „szentimentális tartalmát” az óhaza fogalmának, s arra készítették őket, hogy az „ősi földre való visszatérést megvalósítani” egyre kevésbé törekedjenek. Java részük több-kevesebb sikerre is jutott, amit elhagynia oktalanságnak látszott, s mivel a honi társadalom hazahívó ereje gyengült, vezető emberei már nem próbáltak gondoskodni róluk, megtalálták lehetőségeiket odakünn is.

Napjainkban a magyar kolóniáknak romjai is alig léteznek Brazíliában. A minap előfordult, hogy a hajdani magyarságról emlékiratait kötetformán rögzítő magyar kormánytisztviselő fiának, a néprajzos-antropológus ifjabb Boglár Lajosnak adta föl a leckét egy brazil városka polgármestere: szerezzen valahonnan egy magyar koreográfust, mert a helyi magyarok kései ivadéka a kilencvenes évek végén ismét magyar táncokat akarnak tanulni..

A brazil magyarság első telepeseinek, a századunk első harmadában kivándorló magyaroknak a történetét megíró szerző 1943 decemberében így összegzi szándékát: „E könyv megírásánál engem ugyanazon elv vezetett, amit a brazil magyarakkal való közel másfél évtizedes együttélésemben vallottam: hogy az ember az általa hirdetett igazságot, eszményt valóban higgye is! Én hittem a Istent, hittem a család szentségét, hittem és példaadóan gyakoroltam a szeretetet, a tisztesség erényét és a külföldi magyarakat egybefogó nagy eszményt: a hazaszeretetet.”

A kötet lapjain megnyilatkozó szerző szerénysége azonban nem volt kisebb tudományos igényénél. Amit írása nyújt, az nem pusztán a magyarság, a száműzöttek, a tengerentúli szerencsepróbálásra kényszerítettek egyféle krónikája, hanem magának az embernek a szeretete és az emberi léthelyzetek megértésének, a kultúra és az élet teljességét megismerni vágyó tudományosságnak is emelkedett, méltó és tiszteletet ébresztő lenyomata Nagy szerencse, hogy e mű az óceán s a történelem viharain át épségben megmaradt. S köszönet illeti azokat is, akik megőrizték, és most immár továbbadták. Ha lehet - bármily szimbolikus értelemben is - méltó „hazatérése a brazil magyaraknak, ennél pompásabb formában aligha sikerülhetett volna.

A. Gergely András